

LA PRESÓ A L'ENTORN FAMILIAR

Estudi de les repercussions de l'empresonament
sobre les famílies:
problemàtiques i necessitats

Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans
Universitat de Barcelona

2006

Amb el suport de:

OBSERVATORI DEL SISTEMA PENAL I ELS DRETS HUMANS
UNIVERSITAT DE BARCELONA

(Juny 2006)

DIRECCIÓ I COORDINACIÓ DE LA RECERCA:

GARCIA-BORÉS, Pep. Doctor en Psicologia. Professor Titular del Departament de Psicologia Social de la Universitat de Barcelona.

EQUIP D'INVESTIGACIÓ:

FONT, Núria. Doctora en Ciències Econòmiques. Catedràtica del Departament de Teoria Econòmica de la Universitat de Barcelona

FERNÁNDEZ, Cristina. Llicenciada en Dret. Master Europeu Sistema Penal i Problemes Socials de la Universitat de Barcelona.

ESCURRIOL, Raquel. Llicenciada en Psicologia.

ROIG, Aura. Llicenciada en Antropologia Social i Cultural.

LEYTON, Horacio. Llicenciat en Sociologia. Master Europeu Sistema Penal i Problemes Socials de la Universitat de Barcelona.

MORENO, Maika. Llicenciada en Dret.

Col·laboradors/es:

Encarna BODELÓN, Milena ZANGIROLAMI; Gemma NICOLÁS; Noemí SIMARRO; Francisca CANO; Ricardo RODRÍGUEZ; Albert MATEU.

*L'empresonament no acaba aquí,
a la porta de la presó.
Els seus murs s'estenen fins a casa,
ensorrant les vides de tots nosaltres.*

Mare de pres.

SUMARI

PRESENTACIÓ

CAPÍTOL 1. PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE PENITENCIARI

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

- a.1) Introducció
- a.2) Normativa penitenciària
- a.3) El dret a la tutela judicial efectiva

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

- b.1) Manca d'informació i llenguatge críptic
- b.2) Les comunicacions amb els familiars
- b.3) Els trasllats de centre penitenciari
- b.4) El tracte del personal de serveis penitenciaris
- b.5) Manca de suport jurídic
- b.6) Indefensió dels familiars davant la vulneració de drets

CAPÍTOL 2. PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE ECONÒMIC I LABORAL

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

- a.1) Condicions familiars
- a.2) Condicions penitenciàries
- a.3) Característiques de la condemna

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

- b.1) Increment de les despeses familiars durant l'empresonament.
- b.2) Disminució d'ingressos familiars durant l'empresonament.
- b.3) Problemàtica econòmica després de l'empresonament

CAPÍTOL 3. PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE SANITARI

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

- a.1) Prevenició
- a.2) Tractament

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

- b.1) Malaltia de la persona presa
- b.2) Hospitalització de la persona presa
- b.3) Mort de la persona presa
- b.4) El familiar malalt o amb necessitats sanitari-assistencials

CAPÍTOL 4. PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE PSICOLÒGIC

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA.

- a.1) Efectes psicològics en les persones preses
- a.2) Experiència psicològica dels/les interns/es vers la seva família

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

- b.1) Presó i alteracions psicològiques de les famílies
- b.2) Alteracions en l'autoimatge
- b.3) Alteracions en la imatge de la realitat
- b.4) Alteracions psíquiques i de l'estat d'ànim
- b.5) Alteracions de l'afectivitat i la sexualitat.
- b.6) Alteracions actitudinals

CAPÍTOL 5. PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE SOCIOFAMILIAR

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

- a.1) Privació de llibertat i entorns familiars
- a.2) Factors determinants de la incidència

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

- b.1) La ruptura de la convivència familiar
- b.2) L'alteració de la vida quotidiana
- b.3) Les sobrecàrregues familiars
- b.4) Les reaccions de l'entorn social

CONCLUSIONS

A) CONSIDERACIONS PRÈVIES

B) PRINCIPALS NECESSITATS DELS FAMILIARS

- b.1) Dignificació de les condicions penitenciàries de les persones empresonades
- b.2) Millora de les condicions de relació dels familiars amb la presó
- b.3) Recolzament jurídic
- b.4) Recolzament econòmic
- b.5) Recolzament psicològic
- b.6) Ajuts a la reintegració social i laboral

C) REFLEXIONS FINALS

Annex. Instruments metodològics

Referències bibliogràfiques

PRESENTACIÓ

OBJECTE D'ESTUDI I OBJECTIUS DE LA RECERCA

Els estudis entorn a la presó s'han orientat, tradicionalment, a estudiar el seu interior. També nosaltres, com a Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona (OSPDH), vam emetre recentment, el nostre Informe General 2003 sobre l'Empresonament a Catalunya¹, reflectint el conjunt de problemàtiques que s'hi van detectar.

Ja en aquella ocasió, l'informe indicava que les conseqüències de l'empresonament no acabaven en les persones empresonades, sinó que la pena privativa de llibertat també té repercussions, sovint greus, en les famílies de les persones privades de llibertat, i és aquesta la qüestió que es constitueix en l'OBJECTE D'ESTUDI GENERAL del present informe.

A més, en aquest estudi sobre les repercussions familiars de l'empresonament, hem volgut donar la veu a les dones, a les esposes, companyes, mares, germanes i filles dels presos/es, víctimes directes alhora que innocents i màximes coneixedores d'aquesta problemàtica. Les dones són les que assumeixen, principalment, el suport i l'acompanyament de les persones empresonades, siguin aquestes dones o homes.

---

¹ Informe que es va publicar posteriorment per l'editorial barcelonina Edicions de 1984 amb el títol L'empresonament a Catalunya (OSPDH, 2004).

D'altra banda, des de l'OSPDH, considerem que si bé la responsabilitat de l'execució de la pena privativa de llibertat a Catalunya recau en el Govern de la Generalitat², quan es tracta d'encarar els problemes i les necessitats de les famílies, hi poden estar implicades les diferents administracions. Particularment els ajuntaments poden tenir un paper protagonista en l'àmbit del foment de la política social municipal.

Conseqüentment, l'estudi, que es va iniciar al setembre de 2004, es va plantejar els següents OBJECTIUS:

- 1) Aprofundir en el **conjunt de problemàtiques** que afecten les famílies de les persones empresonades, mitjançant una àmplia recerca documental i empírica.
- 2) Tractar de sistematitzar, amb la màxima exhaustivitat possible, les esmentades problemàtiques, articulant-les en diferents àmbits temàtics: penitenciari, econòmic i laboral, sanitari, psicològic i familiar i social.
- 3) Sintetitzar les principals **necessitats específiques** dels entorns familiars de les persones empresonades.
- 4) Promoure un major **coneixement per part de les institucions** de les conseqüències de l'empresonament, mitjançant la distribució oficial d'aquest Informe de Recerca.
- 5) Potenciar el **debat ciutadà** entorn a l'ús i l'execució de la pena privativa de llibertat, promovent una millora de la sensibilitat social vers les famílies dels empresonats/des, mitjançant la difusió pública d'aquest Informe de Recerca.

---

² Catalunya és la única Comunitat Autònoma de l'Estat espanyol que exerceix efectivament competències en matèria penitenciària. L'article 11.1 de l'Estatut d'Autonomia aprovat per Llei Orgànica 4/1979, estableix que correspon a la Generalitat de Catalunya l'execució de la legislació en matèria penitenciària. La transferència es va fer mitjançant el Reial Decret 3482/1983 sobre traspàs de serveis de l'Estat a la Generalitat en matèria d'Administració penitenciària.

PUNTS DE PARTIDA

Tant per les pròpies característiques d'aquesta recerca, eminentment descriptiva, com per l'òptica epistemològica dels investigadors/es propera a plantejaments més comprensius que positivistes, poc propensos per tant a l'establiment d'hipòtesis en un sentit verificacionista, fa que parlem bàsicament de punts de partida. Són els següents:

- 1) L'empresonament comporta un ampli conjunt de problemàtiques, de diferent ordre, que afecten directament a les famílies de les persones empresonades, constituint una extensió social de la pena privativa de llibertat.
- 2) Hi ha una greu manca de cobertura i protecció institucional per a les famílies dels empresonats/des.
- 3) La desprotecció cap a les famílies de les persones preses afecta especialment les dones, ja que són aquestes (mares, companyes, esposes, germanes, filles) les qui assumeixen gran part de les responsabilitats familiars quan homes i dones són empresonats.

MARC TEÒRIC I EPISTEMOLÒGIC

El marc teòric, que defineix la nostra òptica d'anàlisi, es compon dels plantejaments propis de l'anomenada Sociologia del Control Penal, així com dels plantejaments propis dels Estudis de Gènere.

En efecte, aquest treball s'inscriu dins de la perspectiva teòrica de la Sociologia del Control Penal i del Garantisme Penal³. Això es tradueix en una anàlisi permanent de les actuals polítiques criminals i penals i en una preocupació per aquells que es troben sotmesos a aquestes polítiques (Rivera, Silveira, Bodelón, Recasens, 2006). Aquest marc teòric implica, entre altres qüestions, tenir molt presents els *processos de definició del delictes* i els *processos de selectivitat del "delinqüent"* (Baratta, 1986; Bergalli, 2003), tractant de fer prendre consciència que el delictes és una entitat construïda socialment i legalment, i no un ens natural. Implica també denunciar els efectes perversos de la imposició de l'etiqueta "delinqüent", que no només té efectes perniciosos sobre l'afectat/da, sinó que centralitza l'atenció sobre l'actor/a d'actes

---

³ Per a un repàs dels plantejaments d'aquesta línia de la Criminologia Crítica veure, entre d'altres, Baratta, 1986; Bergalli, 1983, 1996; Ferrajoli 1985, 1989; Larrauri, 1991; Melossi i Pavarini, 1987; Pavarini, 1988; Matthews, 2003.

delictius fent oblidar tant els processos abans descrits, com les causes estructurals (econòmiques, socials i culturals) que es troben darrera de la major part d'actes delictius.

Alhora, aquesta orientació teòrica, implica que les intencions d'aquesta recerca no passen, en absolut, per tractar de “millorar” el sistema penitenciari. En aquest sentit, es parteix de considerar que la presó està estructuralment impossibilitada per produir funcions positives, tal com indicava el mateix Baratta, en el seu actual ús com a *prima ratio* de la resolució dels conflictes socials, particularment de l'exclusió social, ans al contrari, la reproduïx i l'amplifica. En aquest sentit, la intenció no és altra que la de tractar de pal·liar les conseqüències negatives de la seva aplicació, en aquesta ocasió sobre els familiars dels empresonats/des.

El treball incorpora la perspectiva de gènere com un marc teòric des del qual orientar l'epistemologia del treball i donar significat al resultat. En els últims anys les aportacions feministes a l'estudi del dret i del sistema penitenciari han produït un gran conjunt d'aportacions teòriques, entre d'altres: Del Olmo, 1998; Carlen, 1998; Beltrán, Maqueda, 2001; Pitch, 2003, Almeda, 2002, Bodelón, 2003⁴. Durant molt de temps, el concepte “família” ha invisibilitzat la realitat de les estructures familiars de la nostra societat, les quals estan marcades per la divisió sexual del treball i l'atribució a les dones de les tasques de cura i de reproducció. Aquesta divisió del treball entre homes i dones, s'ha invisibilitzat amagant d'aquesta manera que gran part de les tasques de cura que es realitzen en les famílies són encara desenvolupades per dones.

Per la nostra investigació, aquesta estructura de gènere de les relacions familiars té una importància central, ja que són les dones majoritàriament les que desenvolupen també les tasques de cura de les persones preses (dones i homes) i és sobre les que recau gran part dels efectes de la presó.

D'altra banda, el treball s'ha realitzat des d'una posició epistemològica interpretativa (Shweder, 1984; Gergen, 1989; Ibáñez, 1989, 1995; Bruner, 1991, Garcia-Borés i Serrano, 1992). Això, entre moltes altres qüestions, suposa assumir que la lectura que es fa de la realitat respon ineludiblement a una determinada posició davant de la qüestió tractada, que ha de ser explicitada, com aquí s'ha fet. Implica també molta llibertat metodològica, doncs el valor del treball no s'empara tant en un suposat rigor

---

⁴ La perspectiva de gènere suposa analitzar els diferents efectes que té la presó per les dones i homes empresonats (Campelli, Faccioli, F., Giordano, V, Pitch, 1992; Almeda, 2001). En el cas de les dones, l'empresonament es veu acompanyat d'efectes particulars que tenen a veure amb el paper socialment atribuït a les dones, en la nostra societat i particularment en el sistema penal (Bodelón, 2003; Manzanos y Balsameda, 2003). L'empresonament femení s'ha d'entendre en el context d'exclusió i marginació social que han viscut les dones històricament (Juliano, 2004).

procedimental, sinó en la riquesa del producte en termes de comprensió, profunditat, exhaustivitat, força empàtica, etc.

METODOLOGIA I EINES UTILITZADES

L'esmentada posició epistemològica fa que, com en altres ocasions, la metodologia dissenyada per aquest estudi inclogui diferents procediments. Procediments clàssics (García Ferrando, Ibáñez i Alvira, 1986) com l'anàlisi documental de material bibliogràfic i hemerogràfic, de regulacions normatives, informes i estudis, o l'anàlisi de dades demogràfiques i estadístiques. Uns procediments que, tot i la seva utilitat directa, sovint requereixen d'una lectura que va més enllà de la mera quantificació.

A més d'aquests procediments habituals, la recerca utilitza també altres més oberts, de tipus qualitatiu (Taylor i Bogdan, 1986), que poden resultar idonis per a recollir la veu d'implicats i d'afectats. I, alhora, la recerca incorpora procediments innovadors que es van consolidant en l'àmbit de les ciències humanes i socials, com les tècniques d'anàlisi del discurs (Iñiguez i Antaki, 1998), l'anàlisi de la "dada significativa" que, amb la seva presència, reflexa l'estat d'una particular qüestió tractada, o la tècnica de refrendació de text (Garcia-Borés, 1995a) en la què les persones entrevistades i els especialistes revaliden o no la interpretació elaborada fins aleshores per qui realitza la recerca. Aquestes tècniques van dirigides, no només a l'obtenció de dades objectivables, sinó fonamentalment a la captació del sentit, de les argumentacions, dels implícits, etc., que possibiliten anàlisis de major profunditat i comprensibilitat.

Concretament, l'estratègia metodològica dissenyada ha consistit en la realització de dues recerques, documental i empírica, i la seva posterior integració.

La **Recerca Documental** ha tingut la finalitat d'aprofitar treballs anteriors, consistint en la recerca i consulta del major nombre possible de fonts documentals (informes, estudis, dades estadístiques, etc.) tant referits a les problemàtiques objecte d'estudi, com d'experiències estatals i estrangeres destinades a afrontar-les. A més del seu propi interès documental, els resultats obtinguts en aquesta recerca van servir també per estructurar els continguts de l'estudi, així com pel disseny de la Recerca Empírica.

L'àmplia tasca realitzada en aquesta recerca documental, amb la consulta d'un gran nombre de fonts, efectivament ha mostrat que les repercussions familiars de l'empresonament no han estat protagonistes dels estudis sobre els efectes de la pena privativa de llibertat. En aquest sentit, habitualment s'ha hagut d'indagar en estudis més genèrics, mirant de trobar les referències específiques a la temàtica. Entre tots ells, sens dubte ens ha estat molt útil haver elaborat prèviament l'esmentat Informe sobre l'empresonament a Catalunya que vam realitzar entre 2001 i 2003, així com altres recerques realitzades des del mateix Observatori, particularment les referides a la situació de les dones empresonades. El treball en conjunt, això sí, ha estat fructífer i ha permès obtenir prou materials com per tenir una primera visió de conjunt i servir de base pel disseny dels continguts de la recerca empírica.

La **Recerca Empírica** ha perseguit diverses finalitats: des de la contrastació dels materials obtinguts en la recerca documental pel que fa a la seva adequació a la realitat actual catalana, l'ampliació de continguts, l'obtenció de casuístiques il·lustratives, fins a la valoració de la importància o gravetat de les qüestions tractades. Les eines metodològiques utilitzades en aquesta recerca empírica inclouen la realització de: Entrevistes semi-estructurades a familiars (EF), Entrevistes semi-estructurades a professionals (EP), Autoinformes de familiars (AIF) i Autoinformes de professionals (AIP)⁵. Sense menyspreu d'altres aportacions, en especial d'advocats penitenciaris i de treballadors de la presó (particularment assistents socials), és en aquesta recerca empírica on les veus de les dones són protagonistes. Per aquest motiu, totes les entrevistes i autoinformes de familiars han estat realitzades a dones, fossin mares, companyes, germanes o filles d'empresonats/des.

En total 50 entrevistes dirigides o autocontestades, seguint un criteri no de "mostra representativa", sinó seleccionant els subjectes en funció de criteris com la llarga experiència, la capacitat narrativa, o la diversitat de circumstàncies, i aturant l'obtenció de dades sota la lògica de la "saturació de continguts". Com a complement de les entrevistes i autoinformes, ocasionalment s'han inclòs fragments molt il·lustratius extrets de cartes de presos a familiars, identificats com autoinformes de correspondència (AIC). Finalment, s'ha aplicat la Tècnica de Refrendació de Text, parcial o global, amb diversos especialistes. Hem de tenir present que, des d'aquesta òptica, totes les aportacions de familiars i professionals, recollides amb aquests instruments, entren dins de la lògica de considerar a aquestes persones no com a *subjectes a analitzar*, sinó com *subjectes informants*. És a dir, que en aquest procediment es substitueix la idea

---

⁵ Els instruments es troben a l'Annex.

“d’investigar a” per la “d’investigar amb”, aprofitant la seva particular, i irremplaçable, experiència dins els escenaris estudiats⁶.

Tota una obtenció d’informació, documental i empírica, que ha estat degudament sistematitzada, interpretada i discutida per part dels integrants del grup de recerca amb la finalitat d’elaborar els resultats i conclusions pertinents.

DESCRIPCIÓ DELS CONTINGUTS

L’estudi està estructurat en 6 capítols, cinc dedicats a les problemàtiques de diferent ordre, més el de conclusions. Els cinc de problemàtiques tenen tots ells la mateixa estructura: un apartat de contextualització temàtica i un altre de descripció i sistematització de les problemàtiques, que és també el que recull il·lustracions extretes de les entrevistes. Sovint, es fa referència a una mateixa qüestió en diferents capítols. Això és degut, d’una banda, a l’òbvia interrelació de factors en els diferents àmbits temàtics i, de l’altra, a que s’ha volgut possibilitar una consulta independent de cada capítol, de tal manera que convenia que els seus continguts constituïssin una panoràmica completa. A continuació fem una breu descripció:

Cap.1. Problemàtiques d’ordre penitenciari. Es refereix fonamentalment al conjunt de dificultats que es troben els familiars en relació al seu contacte amb la presó, o bé derivades del règim imposat al pres/a. Són qüestions referides al règim de visites, trucades, correspondència, trasllats, sancions, etc.

Cap. 2. Problemàtiques d’ordre econòmic i laboral. Problemàtiques que posen de manifest l’empitjorament de l’economia familiar que comporta l’empresonament d’una persona.

Cap. 3. Problemàtiques d’ordre sanitari. S’hi recullen les conseqüències del fet que la persona empresonada pateixi alguna malaltia, amb especial atenció als problemes de toxicomanies i la sida.

Cap.4. Problemàtiques d’ordre psicològic. Hi recollim des de l’afectació psicològica de l’empresonat/da i com repercuteix en la seva família, fins l’experiència i repercussió psicològica de la família vers l’internament d’un dels

---

⁶ Per a major detall respecte d’aquests criteris veure Garcia-Borés (1995a).

seus membres, mirant de concretar els principals factors alteradors de l'equilibri psíquic.

Cap. 5. Problemàtiques d'ordre sociofamiliar. Inclou des de la ruptura de la unitat familiar o modificacions de la seva estructura fins a les alteracions de la vida quotidiana i les dificultats per donar suport al familiar empresonat/da, així com també les reaccions adverses per part de l'entorn social que envolta les famílies.

Cap. 6. Conclusions. Es diagnostiquen les principals necessitats de les famílies dels empresonats/des, a partir del recull de problemàtiques dels cinc capítols anteriors.

Tots aquests capítols es complementen amb un apartat d'annexes, on es troben els instruments metodològics utilitzats a la recerca empírica. Finalment, s'inclou l'apartat de referències bibliogràfiques.

AGRAÏMENTS

Agraïm sincerament a la Regidoria de Dona i Drets Civils de l'Ajuntament de Barcelona el suport a les tasques de l'Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona, del qual també se n'ha beneficiat aquesta recerca.

Agraïm profundament totes les aportacions de professionals i d'entitats de recolzament a presos/es, especialment a la Coordinadora en Contra de la Marginació de Cornellà. I finalment, sobretot volem agrair la participació de totes aquelles famílies que ens han aportat les seves veus, el seu parer i les seves angoixes. A elles, com no podia ser d'altra manera, es dedica aquest treball.

OSPDH.
Barcelona, juny 2006

CAPÍTOL 1

PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE PENITENCIARI

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

a.1) INTRODUCCIÓ

En aquest primer capítol tractem aquelles qüestions referents al contacte de les famílies dels empresonats/des amb l'entorn penitenciari. En concret, ens referim principalment a tres qüestions:

- 1- La informació als familiars, tant en relació a la causa penal imputada a la persona privada de llibertat, com en relació a les normes que regulen el contacte del familiar amb la presó.
- 2- El règim penitenciari, és a dir, l'organització de la vida quotidiana de la presó en aquells aspectes que impliquen el contacte directe de la família amb el món penitenciari.
- 3- La defensa jurídica, tant del pres/a abans i després de la sentència de privació de llibertat, com en relació a la defensa de les situacions de vulneració de drets dels familiars.

La contextualització d'aquest capítol és principalment jurídica perquè són les normes penitenciàries (la Llei Orgànica General Penitenciària - en endavant, LOGP- i el Reglament Penitenciari - en endavant, RP-) les que regulen la relació dels familiars amb el centre penitenciari. És per aquest motiu que comencem per sintetitzar la normativa que regeix el règim penitenciari des de l'inici del procés amb la detenció, fins l'alliberament del sentenciat/da. Finalment, farem una breu referència a la configuració constitucional del dret de defensa.

a.2) NORMATIVA PENITENCIÀRIA

A continuació, fem un repàs pels aspectes de la normativa penitenciària, que afecten de manera directa o indirecta a les famílies de les persones privades de llibertat.

a.2.1) Comunicacions

L'article 51 LOGP estableix que els interns/es tenen el dret a comunicar-se periòdicament de forma oral o escrita amb els seus familiars, amics i representants d'associacions o organismes de col·laboració penitenciària, excepte en els casos d'incomunicació judicial. Totes les comunicacions hauran de ser respectades en virtut del dret a la intimitat reconegut a l'article 18 de la Constitució Espanyola. En aquest sentit, la Sentència del Tribunal Constitucional 73/1983 estableix que les comunicacions dels interns/es han de celebrar-se amb el màxim respecte a la seva intimitat.

Per a l'exercici d'aquests drets amb les garanties constitucionals d'intimitat i de secret de les comunicacions, “els establiments penitenciaris hauran de comptar amb (...) locutoris individualitzats, departaments d'informació a l'exterior, sales annexes de relacions familiars (...)” (art. 13 LOGP).

Les comunicacions orals ordinàries estan regulades per l'article 42 RP, d'acord amb el ja esmentat article 51 LOGP, i són considerades com un dret dels interns/es que ha de ser regulat i organitzat pels centres directius dels establiments penitenciaris. Seran com a mínim dues les visites permeses per setmana, es realitzaran en els locutoris que els centres penitenciaris tenen previstos a tal efectes i tindran una durada mínima de 20 minuts.

Les comunicacions íntimes i/o familiars, col·loquialment anomenades “vis a vis”, venen regulades per l'article 45 RP. La concessió i autorització d'aquest tipus de

comunicació la realitza la Direcció del Centre Penitenciari⁷ prèvia sol·licitud de l'intern/a, que haurà d'acreditar l'existència d'una relació afectiva estable, amb una estabilitat de al menys sis mesos. La LOGP (art. 53) i el RP (art. 45) obliguen a l'administració a disposar de locals adequats per a aquestes trobades íntimes.

Aquestes visites poden ser de caràcter íntim, pensades per mantenir relacions sexuals amb la parella o bé familiars, és a dir, dissenyades per poder tenir contacte cara a cara amb altres membres de la unitat familiar. L'intern/a decideix quina modalitat vol sol·licitar en cada una de les dues o tres⁸ comunicacions d'aquest tipus de què disposa mensualment i que únicament estan contemplades per aquells interns/es que estan complint en règim tancat i no disposen de permisos de sortida.

Les comunicacions escrites estan regulades per l'article 46 RP i no estableix cap limitació en el nombre de cartes o telegrams que pot rebre o enviar un intern/a, excepte en els casos d'intervenció motivada per raons de seguretat, interès del tractament o pel bon ordre de l'establiment (art. 51.2 LOGP).

Les comunicacions telefòniques estan previstes pel Reglament Penitenciari al seu article 47.4, que estableix que sempre que les circumstàncies de l'establiment penitenciari ho permetin, s'efectuaran amb una freqüència màxima de cinc trucades per setmana, que es realitzaran en presència d'un funcionari i no podran tenir una duració superior als cinc minuts. L'import de la trucada serà satisfet per l'intern/a. Aquestes comunicacions poden ser suspeses sota el mateix criteri que les comunicacions escrites.

Així mateix, l'article 47.5 RP diu que "excepte casos excepcionals, lliurement apreciats pel Director del Centre, no es permeten trucades des de l'exterior als interns".

Les restriccions que la llei preveu per a les comunicacions escrites i/o telefòniques, així com els mecanismes de presa de decisió d'aquesta mesura, venen especificats a l'article 43 RP pel que fa a la intervenció de les comunicacions escrites, i a l'article 44 RP pel que fa a les suspensions de les comunicacions telefòniques. En concret, la normativa estableix com a motius per a la intervenció i/o la suspensió de les comunicacions, els següents:

---

⁷ El Tribunal Constitucional en sentència 89/87 considera "el manteniment de relacions íntimes no forma part del contingut de cap dret fonamental, pot ser precisament, una manifestació de la llibertat a seques", "L'autorització per la comunicació íntima (...) és resultat d'una concessió del legislador, no un imperatiu derivat del dret fonamental a la intimitat".

⁸ Si es realitza alguna tasca no remunerada dins del centre penitenciari, es poden tenir mensualment fins a tres comunicacions familiars o íntimes.

- raons fonamentades en el tractament de l'intern/a;
- raons fonamentades per creure que els comunicants poden estar preparant alguna actuació delictiva o que atempti contra la seguretat;
- no observació d'un comportament correcte.

Així mateix, la normativa estableix que la intervenció de les comunicacions per raons de tractament l'acordarà amb resolució motivada el Director del Centre previ informe de la Junta de Tractament. S'estableix també que la suspensió pels altres motius assenyalats pot ser ordenada pel Cap del Servei de Comunicacions a proposta de qualsevol funcionari del servei i que ha de ser comunicada a la Direcció del Centre Penitenciari que, si ratifica la mesura, haurà de comunicar-ho al Jutjat de Vigilància Penitenciària.

a.2.2) Trasllats de centre penitenciari

Segons la legislació penitenciària actual a Catalunya, l'administració penitenciària té competència exclusiva en matèria de trasllats, és a dir, en la determinació del centre de compliment de les penes privatives de llibertat (art. 79 LOGP). En l'exercici de la seva competència haurà d'evitar el desarrelament social de les persones preses (art. 12 LOGP) i tenir en compte els criteris que estableix la normativa (art. 31 RP).

Els trasllats s'han de notificar al Jutjat de Vigilància Penitenciària. Aquest, però, és l'únic àmbit del règim penitenciari on els jutges de vigilància no tenen competències directes, amb l'única excepció que s'hagi comprovat l'abús o desviació de poder per part de l'Administració que ha decidit el trasllat.

Respecte a la forma de realització del trasllat, la legislació estableix (arts. 36 i 37 RP), que s'haurà de fer amb respecte a la dignitat i els drets del pres/a. A més, segons l'article 52.3 LOGP, tot intern/a té dret a comunicar immediatament (en el mateix moment de l'ingrés) a la seva família i al seu advocat el seu trasllat a un altre centre penitenciari.

a.2.3) Permisos de sortida

La regulació dels permisos sortida, regulats a la LOGP (Títol II) i al RP (Títol VI), inclou:

1 - **Permisos extraordinaris** (art. 47.1 LOGP i art. 155 RP): són aquells que s'atorguen en casos en què s'entén que el pres/a, per una qüestió de simple humanitat, ha d'estar a l'exterior amb la seva família. Són tres els supòsits que marca la llei: defunció, malalties greus i naixement de fills/es propis/es, i una clàusula oberta d'altres motius que a la pràctica s'interpreta de manera molt restringida. Aquests permisos els poden gaudir totes les persones preses, tant penades com preventives.

2 - **Permisos ordinaris** (art. 47.2 LOGP i art. 154 RP): són aquells que es poden concedir a partir de la quarta part de la condemna si el pres/a té bona conducta i es troba classificat en segon o en tercer grau de tractament. Poden ser de fins a 36 dies anuals, en el cas de trobar-se en segon grau, i de fins a 48, si es troba en tercer, sense que excedeixi de 7 dies cada permís particular. Encara que la normativa permet que els presos preventius puguin gaudir de permisos ordinaris de sortida, a la pràctica només surten per la via de permís extraordinari (OSPDH, 2004).

a.2.4) Règim obert i llibertat condicional

L'article 72.1 LOGP estableix que les penes s'executaran d'acord amb el principi d'individualització científica i separació en graus. Les persones preses, en un temps màxim de dos mesos des del seu ingrés, hauran de ser classificades en primer grau o règim tancat, en segon grau o règim ordinari, o en tercer grau o règim obert. Cada sis mesos, com a màxim, es procedirà a una nova valoració de la classificació adequada.

L'article 72.2 LOGP assigna per al compliment en tercer grau centres oberts on hi seran destinats els presos/es que puguin "continuar el seu tractament en règim de semilibertat" (art. 74.2 RP). Aquests llocs podran ser Centres Oberts o d'Inserció Social, Seccions Obertes dins de centres penitenciaris o Unitats Dependents. El règim obert es regula al Títol III RP.

El règim obert suposa un contacte amb la llibertat considerable, ja que la persona presa pot sortir cada dia per a realitzar activitats laborals, formatives, familiars, de tractament o d'un altre tipus, dirigides a la seva integració social. Encara que els horaris

s'estableixen amb caràcter individual, en la majoria dels casos, la persona presa passa el dia en llibertat i va a dormir a la presó.

L'elecció de centre obert i l'execució del programa individualitzat hauran de tenir en compte les possibilitats de vinculació familiar de l'intern i la repercussió que tinguin en la persona presa (art. 81.2 RP).

L'article 67 LOGP preveu la llibertat condicional quan ha finalitzat el Tractament, o quan la llibertat és pròxima i el pronòstic de comportament futur en llibertat és favorable. El títol VIII RP s'encarrega, més específicament, de regular la llibertat condicional i establir els requisits. En aquest sentit s'estableix que només podran gaudir de la llibertat condicional els condemnats/des que estiguin classificats/des en tercer grau i que hagin complert les tres quartes parts de la condemna o, en el millor dels casos, les dues terceres parts si el Jutge de Vigilància Penitenciària, previ informe de la Junta de Tractament del Centre Penitenciari on es compleix la condemna, considera que el pres/a mereix aquest benefici com a resultat de les activitats realitzades durant el temps d'empresonament. El còmput s'ha de realitzar sobre la suma real de les penes per les quals compleix condemna la persona presa (art. 192 i 193 RP).

La llibertat condicional és tramitada per la Junta de Tractament i decidida per resolució del Jutge de Vigilància Penitenciària. Per tramitar l'expedient de llibertat condicional és necessari un compromís d'acollida per part de la família de la persona presa, d'alguna persona propera o d'institucions socials extrapenitenciàries.

a.3) EL DRET A LA TUTELA JUDICIAL EFECTIVA

El dret a la tutela judicial efectiva es reconeix a la Constitució Espanyola (art. 24) com una garantia efectiva d'accés a la justícia de totes les persones en l'exercici dels drets i interessos legítims, sense que en cap cas pugui produir-se indefensió. Es produeix indefensió quan es vulnera o no es garanteix el dret a la tutela judicial efectiva.

Les garanties que es deriven de la tutela judicial efectiva són les següents:

- el dret a un jutge ordinari predeterminat per la llei,
- el dret a la defensa i assistència d'advocat/da,
- el dret a obtenir una resolució de fons fonamentada en Dret,
- el dret a ser informat de l'acusació,

- el dret a un procés públic,
- el dret a un procés sense dilacions indegudes,
- el dret a un procés amb totes les garanties (imparcialitat i separació de les funcions d'instructor i de jutjador),
- el dret a utilitzar els mitjans de prova pertinents per a la pròpia defensa,
- el dret a no declarar contra un mateix i a no confessar-se culpable,
- i el dret a la presumpció d'innocència.

Amb la intenció de garantir aquest dret a tota la ciutadania, sense que hi hagi discriminació per motius econòmics, a la mateixa Constitució Espanyola es reconeix el dret a l'assistència jurídica gratuïta⁹ (art.119) a aquelles persones que no tenen recursos suficients per a litigar. Són els Col·legis d'Advocats i Procuradors els que gestionen i ofereixen els serveis d'assistència jurídica gratuïta, les despeses dels quals són assumides per l'Administració.

Respecte a la tutela judicial efectiva dels drets de les persones recluses, s'ha de fer una especial menció als Jutjats de Vigilància Penitenciària. Aquest organisme jurisdiccional té la funció de "salvaguardar els drets dels interns/es i corregir els abusos i desviacions que en el compliment dels preceptes del règim penitenciari puguin produir-se" (art. 76 LOGP). És a dir, la funció fonamental dels Jutjats de Vigilància Penitenciària, és la protecció dels drets fonamentals de les persones preses, d'una part, i la limitació del poder de l'Administració, d'una altra. La presència d'aquesta Jurisdicció en el terreny de l'execució de les penes privatives de llibertat es va consagrar de manera explícita i per primera vegada a l'Estat espanyol amb l'aparició de la LOGP (Rivera Beiras, 1996).

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

b.1) MANCA D'INFORMACIÓ I LLENGUATGE CRÍPTIC

La presó és un món desconegut per a la majoria de persones. La idea que es té es basa, en general, en imatges cinematogràfiques o narracions literàries. Poques són les informacions que es poden trobar en els mitjans de comunicació convencionals sobre el

---

⁹ Aquest dret està desenvolupat per la Llei 1/1996, de 10 de gener, d'assistència jurídica gratuïta

que succeeix realment en el món tancat i opac de les presons. Això suposa que l'imaginari sobre les presons es fonamenta en estereotips que reforcen l'estigmatització.

En aquest desconeixement hi participa també la manca d'interès social pel que pugui succeir en l'entorn penitenciari. Fruit, també, d'un coneixement basat en la mateixa estigmatització. I, alhora, la manca d'interès per part de la pròpia Institució Penitenciària per exemple en difondre, o no difondre, determinats aspectes de la realitat de les presons, o limitant-se a transmetre el que oficialment estan obligats, molt lluny de les necessitats dels familiars.

Les famílies de les persones empresonades hauran d'involucrar-se, doncs, en els rituals que es presenten en aquestes institucions. En molts casos, a més, les famílies s'enfronten a un desconeixement total de les rígides regles que imperen en el món penitenciari. Els membres de la família hauran d'aprendre a moure's dins un escenari nou, amb noves relacions, noves normes i noves problemàtiques (Pàmies, 1975).

Els fills/es, menors d'edat, es veuen exposats, inevitablement, a la cultura, l'estètica i a la terminologia penitenciària, amb tot el que això implica¹⁰.

D'altra banda, la manca d'informació sobre el procés penal de la persona que està en presó preventiva, sobre el règim penitenciari de les persones condemnades, els obstacles per obtenir la informació, i les dificultats que tenen els familiars per entendre-la són una problemàtica transversal a tot l'empresonament.

Respecte del procés penal, el llenguatge jurídic és extremadament complex per a persones no versades en la matèria. Moltes vegades és incomprendible per a familiars que tenen un nivell baix o molt baix d'estudis. Serien necessaris coneixements jurídics, propis d'un advocat/da, per entendre exactament dades tan essencials com ara la durada de la condemna, si existeixen causes pendents, temes relacionats amb la responsabilitat civil pel delictes comès, etc. Tota persona que s'enfronta a un procés judicial, haurà d'aprendre i familiaritzar-se amb una terminologia desconeguda fins aleshores, excepte que la família ja estigui acostumada per experiències prèvies al context judicial i penitenciari.

El desconeixement i les dificultats de comprensió del llenguatge i la paperassa burocràtica, junt amb l'aplicació d'unes normes que moltes vegades semblen formalismes inútils i que produeixen patiment, fan molt problemàtica la relació entre la família i les institucions penitenciàries.

---

¹⁰ Veure Capítol 5.

La informació, una bona informació específica, detallada i fiable és, per tant, imprescindible pels familiars de les persones empresonades per tal de conèixer:

- la situació personal del familiar empresonat/da en relació a molts aspectes de la vida a la presó, com són el tractament, la salut, la classificació o progressió de grau, els permisos, les activitats, l'adaptació a la disciplina, el treball, etc.;
- l'accés als recursos o ajuts socials, assistencials, psicològics, etc.;
- l'organització, els horaris, els requisits, etc. de les comunicacions o d'altres contactes amb la persona presa;
- els mecanismes i les vies de salvaguarda dels propis drets i dels drets del familiar empresonat/da.

Respecte a aquest darrer punt, cal destacar que la informació de la família respecte la normativa que s'aplica a la persona presa, així com de la situació en què aquesta persona es troba, és imprescindible per poder exercir un control dels possibles abusos. Malauradament, i tal com ens expliquen els nostres testimonis, la informació a l'abast de les famílies és molt limitada:

“En general nos falta información de todo lo que pasa dentro. Ni siquiera nos avisan qué día tendrá el vis a vis el mes que viene. Si pides información de cualquier clase no te la dan... Te dicen: ‘está en tal módulo, en el pasillo tal, puede comunicar de tal hora, a tal hora’, también horarios de autobuses y ya está, nada más.” (EF-4)

“No me siento bien informada, tienes que informarte por ti mismo y el aprendizaje es lento. La información sobre todo lo que hace referencia a las formas de comunicación, me he enterado por el boca-a-boca con otros familiares.” (EF-10)

“Actividades del centro, me voy enterando por él, por la Administración nada. Es más, tú vas a pedir un informe de cómo está, por ejemplo, si te llama y te dice que se encuentra mal, y te dicen que no se te puede dar información por teléfono, te personas en Granollers, que entre semana no hay autobuses, te tienes que bajar en la carretera, subir toda la cuesta andando que hay más de tres cuartos de hora y cuando llegas allí te dicen que no te pueden dar la información porque es personal y al ser mayor de edad te la tiene que dar él.” (EF-18)

“Al arribar allà em vaig quedar al·lucinada de veure gent gran analfabeta, mares, gent estrangera que no sabia a qui demanar. No tens cap funcionari que t'expliqui i el cap de setmana encara menys, estan cremats els del cap de

setmana (...) L'únic que et donen (a paqueteria) són 4 normes per escrit en un paper. Hi ha molta gent que és analfabeta i que després d'estar dues hores fent cua per donar un paper li deien que estava mal omplert i que s'havia de posar un altre cop a la cua i la senyora havia de buscar un altre cop a algú per a que li omplís el paper.” (EF-15)

Així mateix ho afirmen alguns dels professionals entrevistats:

“La informació que reben els familiars és deficiente i insuficient, tant pel que fa a la situació legal, de salut, i de relació amb el centre del familiar clos, com als ajuts i assistència que poden rebre els mateixos familiars.” (AIP-5)

Per a les persones estrangeres que pateixen l'empresonament d'un familiar la manca d'informació és encara més flagrant, ja que normalment s'afegeix a la manca de coneixement dels procediments judicials, penitenciaris i d'estrangeria al nostre país el desconeixement de l'idioma i la impossibilitat de tenir un intèrpret per a comunicar-se amb l'advocat/da o per tenir coneixement de la situació penitenciària del seu familiar:

“Molta ignorància de com està muntada la infraestructura per fer la cua per visitar, pel peculi, pel paquet... Hi ha un gran descontrol perquè a més hi ha molts estrangers i no hi ha un funcionari que t'expliqui la dinàmica.” (EF-15)

“La manca d'informació és catastròfica pels estrangers. Tot i que arribin a aprendre el castellà o català, la manca de comprensió adequada de moltes coses, els perjudica notablement.” (AIC-2)

b.2) LES COMUNICACIONS AMB ELS FAMILIARS

Les comunicacions permeten la relació de la persona empresonada amb la realitat extrapenitenciària, però també suposen el contacte directe de les famílies amb els centres penitenciaris. És en l'exercici del dret a comunicar quan, segons els testimonis recollits, s'acostuma a produir la col·lisió entre els drets legalment reconeguts dels interns/es i de les famílies a mantenir les comunicacions en condicions d'intimitat i de dignitat, i la realitat dels nostres centres penitenciaris que no salvaguarden o respecten, en molts casos, els esmentats drets.

Com hem vist a la contextualització, les comunicacions entre els interns/es i els seus amics/gues i familiars poden ser de diferent tipus: comunicacions orals, comunicacions familiars, comunicacions íntimes i comunicacions de convivència.

També és possible tenir comunicacions escrites i/o telefòniques. Donada la importància que tenen cada una d'elles, passem a analitzar-les específicament.

b.2.1) Comunicacions orals ordinàries

El dret dels interns/es a comunicar cada setmana amb els seus familiars consisteix, a la pràctica, en la comunicació a través d'un vidre dos cops per setmana durant vint minuts. Prèviament, els familiars o amics/gues han hagut de fer un desplaçament fins el centre penitenciari, en ocasions situat a més de 100 quilòmetres del domicili familiar, s'han hagut de sotmetre als mecanismes de registre¹¹ i control adients i han hagut de suportar llargues o molt llargues esperes.

Segons els testimonis consultats, l'interval de temps invertit pels familiars per realitzar una comunicació oral de 20 minuts, està entre les 4 i les 8 hores. Tot i que, en la majoria dels casos, la distància física del domicili familiar al centre penitenciari en realitat no sigui gaire gran, el temps invertit en els transports públics i les cues que han de fer els familiars una vegada a la presó, fins a poder entrar a un locutori, fan que els amics/gues i familiars visitants hagin d'invertir, en el millor dels casos, tot el matí o tota la tarda. En aquest sentit, és també unànime la queixa dels familiars:

“Hay que esperar mucho rato, por 15 minutos, te vas a las diez de casa y vuelves a las siete.” (EF-2)

“Las colas que hace la gente, es un escándalo. Te pasas más de dos horas esperando para ver a tu familiar (...) has de hacer dos colas, una para el número y otra para cuando te llaman.” (EF-6)

“Les visites les veig molt malament perquè ens tracten pitjor que a borregos i per gent que venim de fora com jo, que surto a les 12 h. i arribo a les 19h... Per 20 minuts que tenim de comunicació i he hagut de fer tres cues!!” (EF-17)

“Hi ha gent que s'hi passa hores, que arriben a les 8 del matí i a les 18 de la tarda estan allà sense menjar i sense res (...) Ho fan expressament perquè ens cansem i no hi anem... perquè crec que amb el mateix personal s'ho podrien organitzar perquè el temps fos la meitat (...) No és qüestió de mala organització sinó de mala llet, parlant clar i català.” (EF-21)

“Trobo que és molt poc temps, 20 minuts dos dies a la setmana. Tindríem que tenir el temps repartit d'una altra manera, en un altre espai i que no sigui a través d'un vidre i unes reixes plenes de merda.” (EF-17)

---

¹¹ Totes les comunicacions són anotades en un registre on s'hi fa constar el dia de la comunicació, les dades d'identitat de o dels comunicant/s i la relació de parentiu amb l'intern/a.

Un altre aspecte molt important és que en l'organització de les comunicacions no es té en compte, a l'hora de fixar el dia i l'hora de visita, les disponibilitats horàries del familiar, que és qui realment fa l'esforç d'anar-hi. Així, ens trobem, per exemple, amb galeries que tenen visita els divendres a la tarda, horari laboral a tots els efectes per la majoria de població treballadora, o, també, dones amb fills/es menors a càrrec, a qui s'assigna hora de vis a vis (comunicacions íntimes) a les 8 del matí:

“Los horarios en el centro penitenciario son muy limitados por lo que no hay flexibilidad para facilitar a los familiares el acceso a los internos. La recogida de paquetes, las comunicaciones y el peculio de los 2.000 internos aproximadamente que tiene La Modelo, se realizan los fines de semana y en función de las galerías se van alternando. Esto implica que un familiar dispone de unas pocas horas al mes repartidos en dos días y en un horario determinado para entregar paquetes, por lo que, debido a nuestras ocupaciones, puede pasar que nos sea imposible el día en concreto y tengamos que esperar dos semanas más hasta ver si con más suerte nos es posible ir en el horario predeterminado. Lo mismo pasa con el peculio.” (AIF-1)

“Jo el problema no l'he tingut a nivell laboral, perquè m'ho he pogut muntar, però el meu fill no té edat d'anar sol a l'escola, i m'han posat vis a vis a les 8 del matí. He demanat que me'l canviïn i m'han contestat que 'o lo tomas o lo dejas'. Què haig de fer? Pagar un cangur... no portar-lo a escola... renunciar al vis a vis...” (AIF-8)

També en aquest sentit s'expressen alguns dels professionals entrevistats:

“Les comunicacions amb el Departament Especial són a última hora de la tarda els diumenges i normalment acaba quan ja ha sortit l'últim autobús, aquesta gent ha d'espavilar-se com sigui per tornar a Barcelona, més d'un cop hem hagut de trucar a un taxi perquè vingui a buscar a algú, alguna senyora, que s'ha trobat que no podia tornar a Barcelona.” (EP-1)

En un altre ordre de coses, cal tenir en compte les dificultats físiques i acústiques en què s'han de realitzar les comunicacions. A les presons catalanes, les famílies entrevistades denuncien instal·lacions que qualifiquen de “degradants”, “depriments” o “indignes”, sobretot fent referència a les instal·lacions de la presó Model de Barcelona:

“Els locutoris en què es realitzen impossibiliten, a banda de poder-se tocar, el poder-se mirar i parlar a l'hora, ja que s'ha de tenir l'orella enganxada a la obertura del vidre-separador per intentar compensar la cridòria ambiental generada per totes les famílies que estan comunicant en locutoris confrontants.” (AIF 8)

“Persones grans amb un estat de salut precari, han d’aguantar varies hores per poder comunicar 20 minuts, en una cabina bruta i que no té les condicions adequades de sonoritat. És molt fort!” (AIC-1)

“En las cabinas de comunicaciones la calidad del sonido es pésima y hay que estar agachado con la oreja pegada al altavoz para poder entender lo que te dice el interno, y dado que la dificultad de entendimiento es importante, además de una posición bastante incómoda, te encuentras que el familiar de al lado también está hablando fuerte para hacerse entender y acabas escuchando más lo que dice este último que lo que te dice el interno visitado.” (AIF-1)

“(…) eran casetas y ventanas con barrotes. Los de Can Brians eran mejores, más limpio, sin barrotes, tenías tus banquetes para sentarte, en la Modelo ni eso, por lo menos en Can Brians se veía a través de un cristal.” (EF-11)

“Als locutoris passa el mateix, aquest estiu jo portava una samarreta curta i d’apoyar els braços als ferros del locutori em va sortir tot de grans, al meu home també. Són molt cutres i estàs exposat a agafar qualsevol enfermetat. Els lavabos pels visitants estan també plens de pixums, molt bruts, jo no entro.” (EF-17)

“Es un cuarto muy pequeño y en verano hace allí una calor... No lo aguantas... Lo ves a él allí sudando... Y claro, si abres la puerta allí no puedes escuchar nada porque hay un jaleo de todo el mundo... No lo escuchas a él pa ná. Además tienes una redonda de plástico con puntitos para hablar con él y tienes que estarte agachando para hablar y escucharlo.” (EF-20)

Però aquesta no és l’única dificultat física pels visitants, ja que els espais on han de transcorre els llargs períodes d’espera tampoc reuneixen condicions, especialment per nens/es, persones d’edat avançada o dones en estat de gestació, ja que en alguns centres la sala d’espera ni tant sols té l’aforament adequat al nombre de visitants:

“Cuando estás esperando hay veces que intentan meternos en un espacio de unos tres metros por un metro y te meten a empujones porque así sólo abren una vez la puerta. Por simple comodidad nos empujan, nos maltratan, nos insultan y nos enlatan. Esto es un detalle tonto, imagínate todo lo demás.” (EF-18)

A més, les instal·lacions són especialment inadequades per a les visites dels nens/es, al no disposar de la més mínima infraestructura per atendre les necessitats dels i les menors, accentuant així l’exposició d’aquests/es a la cultura carcerària. En general, existeix una mancança total d’espais específics per deixar els nens/es, i quan aquests espais hi són, estan tancats o no utilitzats per falta de personal d’atenció específic. El següent testimoni ens ho relata així:

“He vist nens que tot just caminen de quatre grapes, pel pati de la Model que ja et pots imaginar lo net que està, perquè les seves mares ja no podien retenir-los més en braços o als cotxets. A Brians hi ha una mena de guarderia o ludoteca, però durant els sis mesos que jo vaig estar-hi anant a comunicar tots els caps de setmana, sempre ho vaig veure tancat.” (AIF-8)

b.2.2) Vis a Vis familiar

Els vis a vis familiars poden ser dos al mes d'una hora i mitja o bé un al mes de tres hores. Depèn de la regulació que estableixi el centre penitenciari en qüestió.

Igual que en el cas de les comunicacions orals, els horaris dels vis a vis familiars són fixats per l'administració penitenciària independentment de la disponibilitat dels familiars, la qual cosa pot implicar que en algunes ocasions la persona empresonada perdi el vis a vis per no poder ser visitada per cap familiar.

Pel que fa a les instal·lacions utilitzades per aquest fi, segons ens relaten els testimonis, es tracta d'habitacions de vegades velles, mal ventilades i on no sempre es troben les condicions higièniques adequades. Però el més característic són els vidres a través dels quals els funcionaris controlen les comunicacions, amb la conseqüent intimidació als comunicants i amb la creació del sentiment en els visitants de ser vigilats i estar també empresonats/des:

“(…) estás en una sala con cristales y los funcionarios te vigilan desde fuera, entonces tienes que estar vigilando los gestos que haces para que no noten nada sospechoso, y no puedes estar tranquila y con naturalidad en la visita.” (EF-12)

“Les habitacions dels vis a vis familiar estan folrades amb vidres de doble direcció, és a dir, la persona que és a dintre no pot veure el que passa a fora, però des de fora es veu a qui hi ha dintre...Déu ser una mesura per evitar l'entrada de drogues.” (AIC-1)

“Las instalaciones de ésta [la Model] son aberrantes... Lleva más de 100 años. En verano te ahogas... Yo he llegado a desmayarme (y eso que estoy acostumbrada) y en invierno te mueres de frío.” (EF-18)

“(…) a lo mejor tienes que ir al lavabo en el vis a vis familiar y te tienes que esperar una hora y media porque allá no hay lavabo. O cuando entras y estás en la cola, hay sólo un lavabo para todos los que estamos allí.” (EF-20)

“Por ejemplo, nos metemos en pleno mes de agosto en una habitación sin ventanas, las cárceles no están bien comunicadas, hay salas que están mejor

pero siempre están llenas, hay que esperar mucho para poder estar en ellas.”
(EF-4)

b.2.3) Vis a vis íntim

La concessió i autorització d'aquest tipus de comunicació íntima la realitza la Direcció del Centre Penitenciari prèvia sol·licitud de l'intern/a, un cop la seva parella ha realitzat un número mínim de comunicacions orals i prèvia acreditació de l'existència d'una relació afectiva estable d'un mínim de sis mesos entre els membres de la parella. Aquesta acreditació pot resultar molt problemàtica en les parelles de fet que no estiguin empadronades en el mateix domicili i que, en conseqüència, no puguin acreditar la relació mitjançant el corresponent certificat de convivència. Cal assenyalar que, fins ara, les dificultats són encara majors si es tracta de parelles homosexuals. El marge de discrecionalitat a l'hora d'autoritzar les comunicacions en parelles de fet, heterosexuales i homosexuals, és per tant ampli. És per aquest motiu que en els anys de funcionament dels Jutjats de Vigilància Penitenciària, s'han presentat per part de molts interns/es, nombroses queixes en relació a la utilització de les autoritzacions per comunicacions íntimes com a mecanisme de pressió o moneda de canvi per imposar determinades conductes als interns/es més reivindicatius o “conflictius” per part de les administracions penitenciàries.

Un altre aspecte senyalat per les dones entrevistades que han mantingut comunicacions íntimes, és que la informació sobre el dia i hora que, en el mes en curs, l'Administració ha decidit adjudicar a cada reclus pel manteniment del contacte íntim, és comunicat a la parella del pres/a, en moltes ocasions, pel propi intern/a i no per l'Administració. La data i horari establert respon a les necessitats del Centre, no a les disponibilitats de la parella visitant. Si per alguna raó la parella no està en disposició de poder utilitzar aquesta cita, o si hi ha algun error en la transmissió de la informació sobre data i/o horari, la comunicació s'ha de donar per perduda. En el mateix sentit, alguns testimonis senyalen haver perdut comunicacions íntimes per trasllat de l'intern/a.

Per mantenir la comunicació, les dones s'han de desplaçar al centre penitenciari en la data i hora establertes, que no és la de les comunicacions ordinàries i que, per tant, implica el coneixement del motiu de la visita per part del funcionariat de comunicacions i dels presos/es que fan tasques a les zones reservades per aquest tipus de contactes; un cop s'ha pres nota de les dades identificatives de la visitant i aquesta ha deixat les pertinences en unes taquilles (únicament es poden portar dos o tres cigarretes a la mà i cartes personals sense sobre), la visitant haurà de passar els escorcolls que l'Administració consideri necessaris, que en la majoria dels casos es limiten a un detector de metalls, però que en

altres ocasions poden arribar a ser molt humiliants. Si els controls es passen satisfactòriament, la visitant es podrà dirigir per un passadís a l'habitacle que li designin.

No queda clar què entén el legislador quan estableix que les comunicacions íntimes s'han d'efectuar en locals adequats i que s'ha de preservar la intimitat, però si atenem al relat de la gran majoria de dones entrevistades en aquesta recerca, en els vis a vis íntims no és possible mantenir relacions sexuals normals o gratificants, bàsicament per les següents raons:

- la falta de temps. En molts casos, es tracta d'una comunicació d'1h. 30 min., dos cops al mes;
- la temporalització estricta anunciada per un timbre que sona uns minuts abans que obrin l'habitació;
- la no lliure elecció del moment del contacte íntim, ja que la data és fixada per l'administració penitenciària;
- la falta d'intimitat resultat de ser conscient que els altres saben el contingut sexual de la visita;
- les nefastes condicions ambientals en què s'ha de desenvolupar el contacte íntim.

En el cas de les visites que fan dones a les seves parelles empresonades, hem constatat que tots aquests factors constitueixen elements de desmotivació i insatisfacció, no únicament a nivell sexual, sinó també a nivell afectiu. Amb aquestes paraules es manifesten algunes entrevistades:

“Em sentia com si em dirigís a l'habitació d'un prostíbul, sota l'atenta i vergonyant mirada dels funcionaris i presos que pul·lulaven en aquella zona de la presó. En arribar a la habitació normalment tenia temps de desfer el paquet de roba d'un sol ús o de bugaderia, depenent del centre, i acomodar-la sobre del llit, mentre esperava que no s'haguessin oblidat que m'havien tancat amb clau i baldet allà dins, i que l'intern que creua la porta fos realment aquell amb el que jo tenia el vincle afectiu. A l'habitació, totalment tancada i sense finestres, habitualment només hi havia un llit petit, i una tauleta que guardava dos o tres preservatius i un cendrer. Hi havia una cadira que s'havia d'utilitzar per deixar la roba. Hi havia també un sanitari i un rentamans. La comunicació tenia una durada d'una hora i trenta minuts, anunciada quinze minuts abans de l'acabament per un toc de sirena. Transcorregut el temps, la porta s'obria i l'intern havia de sortir ràpidament, mentre jo havia de quedar-me encara uns minuts dins l'habitació fins a nou avís, moment en què havia de tornar a transitar pel passadís, un altre vegada sota l'atenta i intimidadora mirada dels

funcionaris i reclusos que voltaven per allà, aturant-me a recollir les meves pertinences, abans de sortir per la porta del centre penitenciari, normalment amb una sensació molt desagradable.” (AIF-8)

“La ventana son rejas, la cama un somier con cuatro patas y un colchón encima. Y la intimidación... cuando todo el mundo sabe a lo que vas... Es como la noche de bodas, todos saben a qué venimos y aunque no hagas nada todo el mundo se lo piensa. Deja de ser íntimo, te viene un funcionario a buscar mientras él te espera en la habitación. Cuando termina el tiempo te pican a la puerta y te dan cinco minutos para vestirte y luego se lo llevan a él primero y luego te vienen a buscar a ti. Para mí no es íntimo porque es algo planeado.” (EF-6)

“En el vis a vis íntim la dona està tractada com una prostituta, com és una hora i mitja... Durant temps els estàs veient a través d'un vidre els caps de setmana i de cop passes a lo físic, estàs nerviosa i és com una mica de risa, amb la mesita, la taula, el condó i els llençols amb el nom del centre penitenciari. I a sobre que hi ha 7 o 8 habitacions i sents el del costat i al funcionari que està per allà. No hi ha intimitat i a sobre quan sona la campana obren la porta i has de sortir corrent, sinó el castiguen (...) És fort perquè jo també era molt innocent i veus com et tracten quan vas al vis a vis perquè molts cops et fan despullar-te, et toquen a veure si portes droga... No respecten en absolut la teva intimitat.” (EF-15)

b.2.4) Comunicacions escrites

Hem de tenir present, que si bé la legislació no estableix cap limitació en termes generals per aquest tipus de comunicacions, serà la baixa formació acadèmica¹² d'algunes de les famílies afectades per l'empresonament el que actuarà d'impediment pràctic a l'hora d'establir una comunicació epistolar entre el pres/a i els seus familiars.

“A mi hermano no le escribo porque no sabe leer ni escribir.” (EF-18)

El procediment per a la recepció i remesa de correspondència dins els centres penitenciaris consisteix:

- pel que fa a l'enviament de correspondència des de la presó, aquesta es lliurarà en sobre tancat on hi constarà nom i cognom del remitent, a efectes de ser registrat;
- pel que fa a la correspondència que reben els interns/es, aquesta, després de passar els controls de seguretat pertinents i ser registrada, es dona a l'intern/a,

---

¹² Segons Balot (2003), un 17% dels reclusos es declara analfabet total i un 34 % es declara analfabet funcional.

prèvia obertura pel funcionari/a de torn en presència del destinatari/a, a efectes de comprovar que no conté objectes prohibits.

Aquests controls en la correspondència no han de respondre a cap tipus de censura respecte al contingut lícit de la mateixa, ja que, teòricament, l'entrada a la presó suposa, només, la supressió de la llibertat per un mandat judicial, però no la supressió d'altres drets fonamentals, com poden ser el dret al secret en les comunicacions i/o el dret a la llibertat d'expressió del pres/a i/o del familiar. En aquest sentit, les causes que permeten intervencions o suspensions en les comunicacions escrites i/o telefòniques¹³ possibiliten un marge de discrecionalitat molt gran. Existeix, per tant, el perill que la discrecionalitat sigui emprada amb finalitats sancionadores encobertes i no legítimes, especialment en el cas de reclusos/es poc acomodats a la institució penitenciària:

“El dia de cap d'any del 2003 vaig anar a comunicar a la Model, i vaig al·lucinar quan vaig veure que les quatre parets exteriors estaven plenes de pintades contra les presons i contra els funcionaris. Fins i tot aquella setmana, una petita nota d'alguns diaris va comentar el fet. Vaig ocupar les llargues hores d'espera per passejar per fora, i vaig anar-me apuntant els textos de les pintades, doncs n'hi havia que feien molta gràcia i n'hi havia d'impressionants. Al dia següent vaig escriure a l'intern reproduint-li el text d'algunes de les pintades. Mai se'm va passar pel cap que els funcionaris llegissin les cartes dels interns i que poguessin utilitzar el seu contingut per represaliar-nos. Entenc que obrin la correspondència perquè no s'utilitzi per introduir objectes o substàncies prohibides, però d'això a llegir el contingut de les cartes i utilitzar-les en un país democràtic!! El cas és que a l'intern no li van donar la carta, deu ser que els funcionaris es creuen amb el dret de censurar i requisar la correspondència, i és clar, el contingut d'aquesta carta no els hi havia fet cap gràcia. El resultat és que després d'escorcollar les pertinences de l'intern i dels seus companys de cel·la, al cap de dos dies el van traslladar a Brians (...) tenint en compte que a Serveis Penitenciaris m'havien explicat que en condemnes curtes no els traslladaven.” (AIF-8)

“Ens escrivíem amb molta freqüència, utilitzant paraules clau perquè sabem que les llegeixen.” (EF-21)

“En el meu cas han utilitzat el contingut de les converses per carta per ficar el meu fill en contra meva, per manipular-lo...” (EF-21)

---

¹³ Veure restriccions a les comunicacions a la contextualització d'aquest mateix capítol.

b.2.5) Comunicacions telefòniques

El telèfon és la forma de comunicació més immediata que hi ha, però a la presó només es contempla en un sentit, de dins de la presó a fora, però no en sentit invers, des de fora a dins. La unidireccionalitat del servei telefònic és una limitació molt important per les famílies. El fet de no tenir possibilitat de comunicar amb l'intern/a, no tant sols una urgència vital sinó, per exemple, comunicar a l'intern/a la impossibilitat d'haver acudit o acudir a una comunicació ordinària per qualsevol eventualitat quotidiana, crea en els familiars una gran preocupació i el sentiment de no ser tinguts en compte per l'organització penitenciària. A més, les possibilitats que tenen les persones ingressades a les presons catalanes de poder realitzar trucades són molt limitades, fet que comporta que si en el moment en què la persona empresonada realitza la trucada no troba a ningú a casa, perd la trucada. Conseqüentment, la família també perd la possibilitat de parlar-hi .

“Para mi lo más difícil era el desear estar con la persona que quieres y no tener ningún acceso a ella, no poder siquiera ir al teléfono para preguntarle cómo estás o de qué color pintaré las paredes de la cocina o simplemente un ‘te echo de menos’.” (AIF-7)

La brevetat i poca periodicitat de les comunicacions telefòniques des de dins de la presó cap a fora són també dificultats amb què es troben presos/es i familiars. En el cas de les persones empresonades a La Model, degut a la massificació d'aquesta presó, només estan autoritzades a realitzar una trucada a la setmana. Mentre que a altres centres de la demarcació de Barcelona, en concret al Centre Penitenciari de Brians i al de Quatre Camins, la freqüència de trucades telefòniques autoritzades per intern augmenta, però no la durada.

“Le permiten una o dos llamadas a la semana, él siempre llama cuando el niño ha salido del colegio, es con el que más habla. Pero no podemos llamarlo.” (EF-16)

“Una trucada de 8 minuts cada setmana, és totalment INSUFICIENT!” (AIC-1)

“Cinco minutos es un tiempo realmente escaso para una persona que pasa encerrada 24 horas al día los 7 días de la semana. Es del todo, insuficiente.” (AIF-1)

b.3) ELS TRASLLATS DE CENTRE PENITENCIARI

L'internament d'una persona presa en un centre penitenciari proper al domicili familiar i amb bones comunicacions d'accés en transport públic són factors molt importants per les famílies, en la mesura que els hi facilita les visites i comunicacions¹⁴. En aquest sentit, les famílies valoren qualsevol trasllat que allunya físicament la persona presa del seu domicili com un perjudici molt important per la família, a banda dels molts perjudicis que el trasllat pugui representar per l'intern/a, entre ells la pèrdua, si la tenia, de la feina en els tallers productius del centre:

“En cada traslado todo se paga en exceso. Se paga económicamente, se paga con la falta de libertad, y se paga con todo lo que endurezca el proceso que se vive. También se castiga a la familia.” (AIF-5)

“El van trasladar a Brians, per la qual cosa ell va perdre la feina que havia aconseguit a la Model, i no en va aconseguir cap a Brians, i jo vaig haver d'anar a comunicar més lluny, i per tant, se'm van incrementar les despeses...” (AIF-8)

“Es un problema la lejanía, por la imposibilidad de viajar con mayor frecuencia, por la falta de dinero para viajar a verlos, para llevarle sus cosas, por no tener siempre permisos para faltar al trabajo, por tener que llevar a la hija.” (AIF-2)

“El problema es que cuando los cambian de cárcel, de un sitio a otro, hasta que les dan destino, pasa un montón de tiempo;... están esperando, esperando, que le dicen en qué van a trabajar.” (EF-1)

La legislació penitenciària actual en matèria de trasllats dóna competència exclusiva a l'administració penitenciària en la determinació del centre de compliment de les penes privatives de llibertat. Aquesta potestat pot ser utilitzada amb desviació de poder, és a dir, pot fer-se servir per fins il·lícits, com “castigar” la persona privada de llibertat o la seva família, tal com ens comenten els següents testimonis:

“Creo que el traslado de Barcelona a Granollers ha sido porque como he sido tan pesada con su comportamiento, lo trasladan de cárcel porque allí tienes que empezar otra vez la rueda, estar en observación dos meses y proponer que lo saquen a sección abierta, entre una cosa y otra nos plantamos en su cumplimiento. Porque en la Modelo ya había cumplido el segundo grado y tenían que pasarlo a tercero.” (EF-18)

“Estic convençuda que el van trasladar perquè als funcionaris o a la Direcció del centre, els hi va molestar les meves denúncies a Inspecció de Serveis Penitenciaris. Poden utilitzar impunement el trasllat com un mecanisme de

---

¹⁴ En aquest sentit, veure Carrión i Cubero (2004) i Dona i Presó (1995).

càstig... És com lo de la dispersió i allunyament dels presos bascos, però a nivell casolà.” (AIF-8)

No conèixer la destinació d'un familiar quan ha estat detingut/da o quan ha estat traslladat/da de centre penitenciari, produeix patiment i intranquil·litat a la família. Segons estableix la LOGP (art.52.3)¹⁵ l'Administració no està obligada a avisar els familiars i haurà de ser el propi pres/a el que truqui, a vegades després de 3 ó 4 dies, per dir on es troba.

“Los cinco días sin saber nada de ellos son insufribles.” (AIF-5)

“Él ha sido el que ha tenido que llamar cuando lo han trasladado. Según mi punto de vista deberían ser ellos los que avisaran de dónde están, yo qué sé si tienen un accidente en el traslado y no me entero. Luego, por qué tienen que estar tantos días de viaje, una semana para llegar a Algeciras. Son personas y lo pasan mal en el trayecto, con esas ventanas, tantas horas, parando en diferentes prisiones.” (EF-6)

Amb el trasllat, l'intern/a pot perdre no només alguna de les seves pertinences, sinó fins i tot alguna de les comunicacions familiars o íntimes que ja tingués assignades:

“Per culpa del trasllat va perdre bastants coses, perquè no els avisen fins pràcticament el mateix dia del trasllat, i si tenen roba a la lavandería, etc., doncs la perden, i tu torna a comprar-li, mitjons, calçotets, etc. A ningú l'importa si ens hem de tornar a gastar els diners.” (AIF-8)

“Una vez en la Modelo tenía un vis a vis íntimo y lo habían trasladado a Girona, sin avisarme.” (EF-7)

“Teníamos un vis a vis hoy miércoles pero como que se lo han llevado lo hemos perdido. Perdimos uno del 24 de julio que tenía con las niñas, pero como estaba de camino para acá, también lo perdimos (...) Yo tengo uno con él ahora, un vis a vis íntimo, el viernes, si llega a la prisión de Rocafort, porque no sabemos si habrá llegado o no. Y el día siguiente uno de convivencia con las niñas de 4 horas. Se ve que en el traslado van parando en prisiones, tienen que coger a otra gente (...) No sabe nadie cuánto va a durar el traslado. He llamado a Algeciras hoy para confirmar el vis a vis y me han dicho que como no saben qué día va a llegar... Encima tenemos que hacerlo nosotros porque él me tiene que llamar cuando llegue para que yo les avise a los funcionarios, para que sepan que él tiene vis a vis y se los vuelvan a incorporar los vis a vis que tiene. (...) Ellos además sólo tienen derecho de pedir el vis a vis los diez primeros días, como él llega el 8 o 9 y es fin de semana ya pierde los vis a vis que tiene en agosto.” (EF-6)

---

¹⁵ Tot intern/a té dret a comunicar immediatament a la seva família i al seu advocat/da el seu trasllat a un altre centre penitenciari en el moment de l'ingrés (art. 52.3 LOGP).

La situació és molt més greu quan el compliment de condemna d'una persona amb domicili familiar a Catalunya es realitza a presons de la resta d'Espanya, com ens explica la mare d'un pres:

“En Algeciras estuvo un año y pico. Estaba en preventiva, el juicio era aquí, pero no lo trasladaron hasta que faltaban dos o tres días (...) para ir a visitarlo tuve que vender todo lo que tenía por vender; coche, moto, bicicleta, tuve que quitar el plan de pensiones que tenía, tenía que sacar dinero de donde podía; vender muebles...” (EF-12)

Si l'empresonament es produeix fora de territori Espanyol, la Coordinadora del programa de Presos Espanyols a l'Exterior ens descriu la situació de la següent manera:

“La ansiedad producida por el hecho de no saber de forma regular de familiares y amigos puede ser una presión adicional que haga que el preso en el extranjero se sienta horriblemente solo y asustado.” (AIP-9)

b.4) EL TRACTE DEL PERSONAL DE SERVEIS PENITENCIARIS

La institució penitenciària és viscuda, no només pels interns/es, sinó també per una gran majoria de familiars, com un element hostil que genera diferents estats emocionals, entre ells inseguretat, desconfiança i por. Els familiars s'hauran d'adequar en molts aspectes a la cultura i a les formes d'operar del món penitenciari, amb unes institucions, normatives i procediments particulars dins una atmosfera violenta i punitiva, extremadament disciplinada, rígida i molt burocratitzada, on moltes vegades les famílies acaben patint a la seva pròpia pell la cruesa de la Institució Penitenciària.

Gairebé mai, la família no percep les institucions com una font de suport o ajuda davant les nombroses dificultats que afronta, sinó tot al contrari, generalment se sent maltractada i violentada per les institucions. En general, les famílies consideren que no són respectades quan entren en contacte amb la presó, es senten indignades i humiliades. En aquest sentit, són diversos els familiars que durant les entrevistes han reivindicat que ells, els familiars, no estan condemnats:

“Se tiene la sensación de estar también castigados por ser familiares de un interno...” (AIF-1)

“(...) vas allí... no sé cómo decírtelo... o sea... no te miran bien, ¿no? Como que te miran y dicen... ‘mira ésta viene a visitar a...’ (EF-1)

“El familiar no está condenado pero se le trata como si lo estuviese. Los familiares vamos nerviosos, alterados... ¿Es normal?.” (EF-16)

En aquest sentit, la proximitat, l'acompanyament familiar i un tracte digne o correcte per part del personal que està en contacte amb els familiars i lògicament també amb l'intern/a, són uns elements indispensables per reduir l'impacte negatiu que la presó té sobre els familiars i que, lamentablement, és altra de les assignatures pendents del sistema penitenciari.

Parlar del col·lectiu de funcionaris/es o professionals que treballen als centres penitenciaris és parlar d'una amalgama de persones molt diverses. En concret, l'any 2004 el personal vinculat als serveis penitenciaris de la Generalitat de Catalunya va ser de 3.839 persones¹⁶, que desenvolupen bàsicament cinc tipus de tasques:

- de vigilància i control, amb 2.036¹⁷ persones, el que representa el 53 % del total de recursos humans dels serveis penitenciaris;
- de tractament, amb 724 persones, el que equival al 18,85 % del total de recursos humans dels serveis penitenciaris;
- d'assistència sanitària, amb 201¹⁸ professionals;
- tasques administratives, amb 331 empleats;
- activitats directives i de supervisió, amb 412 llocs de treball que inclouen caps i comandaments dels diferents serveis (secretaria, centres penitenciaris, centres de justícia juvenil i comissions territorials d'assistència social penitenciària).

Evidentment, en un col·lectiu tant ampli podem trobar personalitats i actituds de tota mena, per tant, en cap cas, pretenem generalitzar.

“A veces con los funcionarios nos llevábamos bien, pero otras no...A veces nos hacían esperar mucho. En todos los trabajos hay personas buenas y otras malas.” (EF-2)

---

¹⁶ Dades de la Memòria 2004 del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

¹⁷ S'ha de tenir present que la vigilància als centres de justícia juvenil la presten empreses de seguretat privades.

¹⁸ S'inclou el personal del Pavelló Hospitalari Penitenciari de Terrassa.

“A mí los funcionarios no me caen bien, ellos tienen que saber que es una situación difícil, pero parece que no tienen mucha sensibilidad. Aunque, bueno, hacen su trabajo.” (EF-12)

“Tot depèn del funcionari que et trobis ... Hi ha gent amable i gent molt borde, que és la majoria. (...) Depèn del metge ha estat molt ben atès, amb antibiòtics, de seguida l'han dut a l'hospital... i depèn del metge han passat olímpicament... o sigui que depèn de la persona... i la persona que és com cal dura poc.” (EF-21)

Ara bé, la prisionització no és aliena al personal que treballa als centres penitenciaris i, en aquest sentit, malgrat que la persona pugui ingressar al cos de funcionaris penitenciaris amb molt bones intencions i amb ganes de fer les coses ben fetes i amb humanitat, ràpidament poden canviar les maneres de pensar i/o actuar i comportar-se com autèntics “carcellers”, en el sentit més negatiu de la paraula. El medi condiona els individus, i molt personal penitenciari acaba engolit per un sistema punitiu, castigador i deshumanitzat, on impera, moltes vegades, la llei del mínim esforç.

“El problema està quan una persona dolenta arriba a tenir tant poder com tenen els funcionaris sobre els interns. Es donen sovint casos d'abusos... és un secret en veu alta els abusos físics sobre alguns interns. En descàrrec dels funcionaris, es pot dir que ells també són víctimes de la massificació, i que en aquestes condicions tenen difícil desenvolupar la seva feina. Hi ha funcionaris que es preocupen pels interns, i ajuden en tot el que està en les seves mans. Tot i així, l'actitud dominant és la llei de mínim esforç i mirar de treballar el mínim possible. Molts estarien encantats si els presos no féssim cap mena d'activitat, i ens limitéssim a anar del pati a la cel·la.” (AIC-1)

Molts cops, la desídia i el menyspreu acaben sent la forma de tracte d'alguns funcionaris respecte als familiars dels empresonats/des. Aquesta situació és encara més greu quan el desconeixement de l'idioma i la cultura per part d'un familiar estranger, dificulta la comunicació amb els funcionaris/es.

“Allí (cárcel de Cortafuegos en Algeciras), cuando ven que no te enteras, los funcionarios te explican. Aquí no te hacen ni puto caso y encima te miran como diciendo, ‘espérate tu turno’, como si no tuvieras derecho a preguntar. Allí los primeros días en que vas, te pones triste y lloras, los funcionarios te dan en la espalda, te tranquilizan. Aquí en cambio todos son bordes (...) Hubo uno que me habló mal y le dije que a mí me hablara con educación. A veces la gente piensa que si voy con el pañuelo es que soy más tonta o no sé, pero me he encontrado esta situación varias veces. Allí menos, supongo, porque está más cerca de Marruecos. Aquí (cárcel Modelo) tienen a dos niñas detrás del mostrador que se creen superiores a ti, muy maleducadas, también hay extranjeros que no saben el idioma, y los funcionarios tendrían que tener paciencia, ¿no?... Pues no.” (EF-6)

“Molt poc tacte en la manera de tractar a la gent per part del personal i com que hi ha tanta gent, segons com siguis et tracten d’una manera o altra. Per exemple, si vas ben vestida i amb pinta de que mai t’ha passat algo així, et tracten molt millor que a molta altra gent. En general et tracten malament, hi ha com una ironia contínua psicològicament... Com a familiar, juguen amb tu.” (EF-15)

“El meu marit a la presó segueix les normes i no li han fet partes, sempre està sol i el deixen. Ara, hi ha funcionaris que no són bones persones.” (EF-17)

“Amb una bona ‘rehabilitació’, no amb una gent (funcionaris) que és malalta mental i que són uns maltractadors, que no sé quina rehabilitació tindrà que no sigui crear més odi encara, i fer la persona més rebel, més antisocial... Això és lo principal (...) Que hi ha presos (o familiars) que són difícils i a vegades agressius amb els funcionaris? Jo no dic que no, n’hi ha també (...) Sigues més estricte, però no siguis cruel.” (EF-21)

“Aquí dentro hay una buena mafia. Claramente lo puedo decir.” (EF-19)

A continuació seleccionem diversos fragments de l’entrevista a una dona que ha tingut i té familiars a la presó des de fa més de trenta anys, i que per tant s’ha trobat amb situacions molt diverses, pel que fa al tracte amb el personal de Serveis Penitenciaris.

“Los funcionarios que han entrado ahora en la Modelo son unos ineptos, unos sinvergüenzas y maleducados, no tienen tacto para tratar a nadie... No había visto la Modelo tan degradada, incluso en tiempos de Franco se nos trataba más como a personas que ahora, aunque era muy estricta. Hoy en día no somos personas... Una funcionaria de la Modelo que le dijo a una señora de 50 años ‘vete a tomar por culo’. ¡Sinvergüenza! ¿Dónde se ha visto? ¡Una funcionaria de veintitantos! (...)

(...) Lo que es vergonzoso y denigrante es que para que yo vaya a ver a mi hijo por comunicación normal yo tenga que pasar por dos detectores (...) y mientras pitas no entras... Sino, te dicen que levantes las manos... Ni que yo estuviera presa para que tenga que levantar las manos. Como yo, hay gente mayor que los ves como intentan pasar con las manos levantadas y les cuesta sostenerse de esa manera, eso a los funcionarios les es igual... (...) Dejar nuestros bolsos en taquillas y esperar media hora más para entrar y salir a que el funcionario nos abra nuestra taquilla, que lo hagan para un vis a vis lo veo justo, pero para una comunicación a través del espejo no. Es infrahumano, vergonzoso y aberrante y porque las familias no tenemos cojones de plantarnos y decir que no. En cambio en la Modelo tú puedes pasar con tu bolso y no hay detector para la comunicación normal (...)

¿Sabes que hay funcionarios que pasan droga? ¡Pues te lo confirmo yo! Es muy fácil echar la culpa al familiar de que pasa la droga. Yo odio la droga, aunque yo pudiese pasar droga dime qué cantidad pasaría porque esa no es la droga

que hay en la cárcel, en la cárcel hay mucha droga. Es fácil echar la culpa al familiar, pero no puedes pasar como familiar un kilo de heroína... Con la base de que si sospechan de ti te pasan al cuartito, te desnudan y te hacen hacer flexiones y todo. Si no te llevan a placas... Que no desnuden a nadie y si sospechan que lo lleven a placas... Luego todo eran disculpas... ¿De qué te sirven las disculpas cuando ya te han humillado? ¿Por qué no se lo hacen hacer a los funcionarios?” (EF-18)

La finalitat de l'actuació dels professionals dels equips de tractament ha de estar dirigida a la rehabilitació i la reinserció social de la persona presa. En aquest sentit, no només cal una bona *praxis* professional (com a educadors, psicòlegs, treballadors socials, metges i/o criminòlegs) sinó també una correcta i constant comunicació amb els familiars, així com un tracte educat i respectuós.

Tanmateix, els tècnics dels equips de tractament pateixen professionalment fortes incongruències produïdes per l'entorn penitenciari. Són instruments d'un sistema absurd i ineficaç, on la burocràcia i els informes a fer sobre cada persona presa ocupen una gran part de la seva activitat laboral. També la massificació contribueix a que el centre penitenciari i el seu personal no tinguin temps ni voluntat per prendre en consideració l'entorn familiar de la persona presa.

“Les persones encarregades de seguir l'evolució dels interns poden estar realment interessats i compromesos amb la seva feina, però així i tot es fa molt difícil fer el seguiment dels interns degut a l'allau de persones internades al centre. Fan el que poden, però són persones i no fan miracles, haurien de ser més en plantilla per poder donar un servei mínim a tothom.” (AIC-1)

Els òrgans directius i/o de supervisió són llocs habituals de petició de demandes i informació per part dels familiars. En general, la Direcció del Centre se sol considerar la primera instància i la Secretaria General de Serveis Penitenciaris Rehabilitació i Justícia Juvenil l'última on recórrer davant la gran quantitat de desgavells i despropòsits que acostumen a acompanyar les execucions penitenciàries.

“M'han dit que no puc parlar amb ningú i l'últim recurs que vaig fer va ser enviar una carta al Defensor del Pueblo. He provat a l'Institut de la Dona, a Amnistia Internacional, a Derechos Humanos... i a cap lloc m'han atès. Sempre em diuen que no és de la seva competència i no em diuen on puc anar.” (EF-17)

“Si demanes parlar amb un superior et diuen que no n'hi ha cap... Jo no m'ho crec. S'insisteixes, t'increpen 'No se me ponga tonta que llamo a los Mossos' (...) i dos dels funcionaris que van matar a aquell nano, un me'l trobo de cap de mòdul... i l'altre també amb un càrrec; o sigui, que enlloc de suspendre'ls de treball i sou, els pugem!” (EF-21)

Malauradament, moltes vegades la família no només no veu en aquests òrgans directius un suport o una ajuda davant les nombroses dificultats que afronta, sinó que generalment se sent maltractada i violentada per la Institució. Aquest sentiment es veu agreujat en funció dels següents aspectes:

- la realitat social de marginació de la majoria de familiars;
- l'existència de barreres culturals expressades en diferents manifestacions, com pot ser el desconeixement de la llengua, especialment greu en el cas de familiars de presos/es estrangers/es;

Malgrat tot, la família moltes vegades és l'únic vincle extern del pres/a, l'única veu davant de les Institucions penitenciàries, resultat de la manca d'assistència lletrada d'ofici després de ser condemnat/a. Ni tant sols els amics/gues que presumiblement puguin donar suport emocional a la persona presa estan acreditats o autoritzats per preguntar o rebre informació en el seu nom.

Són els familiars els que en molts casos hauran d'iniciar a contracor el que ells viuen com “un viacrucis indesxifrabable pel laberint de l'Administració” que els acaba portant, en la majoria dels casos, a topiar amb incongruències i despropòsits que no poden entendre.

“Si es sobre información de los presos la cárcel te suele derivar a juzgados, allí te dicen que esa información la tiene la cárcel no ellos, en la cárcel te envían entonces al Juzgado de Vigilancia Penitenciaria y allí te dicen que el expediente del interno lo tiene la cárcel, así que te pasas un mes dando vueltas sin poder solucionar nada.” (EF-18)

El desconeixement i les dificultats de comprensió del llenguatge i la paperassa burocràtica, junt amb l'aplicació d'unes normes que moltes vegades semblen formalismes inútils, fan molt problemàtica la relació entre família i els òrgans directius de les institucions penitenciàries.

b.5) MANCA DE SUPORT JURÍDIC

La normativa, si bé reconeix el dret a l'assistència jurídica universal i gratuïta, aquesta pateix deficiències importants¹⁹. Les més greus i destacades són la manca de control de qualitat del servei prestat a la ciutadania i la quantia de les compensacions econòmiques que perceben les corporacions i els professionals que gestionen el servei, considerades per aquests com insuficients.

No existeixen dades sobre la qualitat del servei que, per compte de l'Administració, presten advocats i procuradors als ciutadans amb pocs recursos. Tanmateix, la percepció i valoració que en fan les persones entrevistades mostren uns nivells de satisfacció força baixos. En general, la persona beneficiària del servei no té indicacions clares sobre el que pot obtenir, ni sobre els mecanismes de queixa o reclamació que pot fer servir en cas que consideri que no se li ha prestat el servei de forma correcta.

b.5.1) En el procés penal

La majoria de persones entrevistades manifesten que han hagut de pagar molts diners o que no s'han sentit ben defensades pels seus advocats/des. Cal destacar especialment, el gran descontent que han expressat molts familiars atesos per advocats/des d'ofici. La sensació és de total indefensió i insatisfacció.

Els familiars sovint s'han queixat que els advocats/des d'ofici no els van atendre de la manera convenient i que no els van informar de res. En molts casos, l'advocat/da no va acudir mai a la presó per parlar amb el seu defensat/da. En alguns casos, només va tenir contacte amb la persona presa el dia del judici. Ni abans ni després.

“La meva mare no tenia advocat. Bé, l'advocat d'ofici.” (EF-16)

“A mí el abogado me sacó el dinero. Yo me lo creí y se lo di porque nunca había pasado por una situación así. Nos robó y no lo defendió. Era un cabrón y un sinvergüenza.” (EF-9)

Les males experiències amb els advocats/des que els han atès, o unes expectatives que no s'ajusten a la realitat i a la pràctica del nostre sistema legislatiu han generat, en molts casos, una gran desconfiança:

---

¹⁹ Veure en aquest sentit, Consell de Justícia de Catalunya (2005).

“Vaig tenir un advocat d’ofici i a les 3 setmanes me’l vaig canviar perquè em vaig donar compte que no faria res. (...) Tenim advocat de pago per a que tingui una bona defensa.” (EF-17)

“Vaig acabar trobant una advocada molt maca però el problema és que el meu company ja no creu en advocat, ni en justícia ni en res, perquè tot el mal gestonament de la justícia i els errors han fet que estigui més allà. Llavors és la teva lluita com a familiar per a que hi confii. És molt complicat perquè fins i tot ha arribat a desconfiar de mi al aconsellar-li coses de la justícia que després l’han perjudicat.” (EF-15)

“Calla, que amb dones com tu, em tornaria maricón!!’ Em deia si preguntava massa. A més va pactar un judici on les dades que hi constaven eren errònies, i li va donar a firmar al meu fill (...)¿Com pots signar l’acta d’un judici amb tres delictes que no són els del teu client?” (EF-21)

“Tenemos abogado de oficio. Él no gana nada, así que nos hemos sentido normal (de defendidos), si puede lo defiende y si no le echa la culpa. Si lo defendiera bien no le habrían caído tantos años, que no ha matado a nadie.” (EF-20)

b.5.2) En l’àmbit penitenciari

És freqüent que una vegada s’ha dictat la sentència del procés penal i la persona condemnada ha d’ingressar a la presó, els advocats/des es desentenguin del seu, fins aleshores, client i deixin d’assessorar-lo en les situacions i conflictes que eventualment puguin produir-se a l’àmbit penitenciari.

Per mirar de pal·liar aquestes mancances, l’orientació jurídica gratuïta a les persones preses s’articula, des de setembre de 2005, a través del Servei d’Orientació Jurídica Penitenciària (SOJP). Respecte a l’efectivitat d’aquest servei, aquest és el testimoni d’una professional:

“No hay posibilidad de solución de las demandas de las personas presas porque no hay medios ni posibilidades. Hay un ordenador, pero sólo 20 minutos, el abogado no puede acudir a ningún lugar en representación de la persona presa. Se prepara la respuesta jurídica al instante, sin meditar, sin consultar jurisprudencia, ni legislación. No se pueden preparar escritos. A lo sumo recurso de reforma, administrativo, hecho in situ. Evidentemente de mala calidad porque el abogado no tiene tiempo, ni recursos legales ni jurisprudencia, ni su ordenador, etc. (...) es un asesoramiento puntual, no hay posibilidad de continuidad del tema ni de continuidad en la situación de la persona.” (AIP-12)

D'altra banda, el torn d'ofici penitenciari tracta fonamentalment de temes relacionats amb la denegació de permisos, la llibertat condicional i queixes sobre el compliment de les sentències penals dels reclusos/es.

Les famílies, davant l'empresonament d'un/a dels seus components, es troben davant un grapat de burocràcia i de situacions noves que no sempre arriben a comprendre del tot. Les famílies, sobretot aquells membres que desconeixen aquest tipus de tràmits i els que no formen part d'un context habituat a la presó, es troben amb una gran manca de suport a l'hora d'enfrontar-se amb la burocràcia penitenciària.

La manca de suport efectiu d'un servei d'assistència jurídica o d'un advocat/da, farà molt difícil comprendre i adequar-se a les formes d'operar del sistema penal-penitenciari. Si a això afegim la manca d'informació i el llenguatge críptic que hem tractat amb anterioritat, podem afirmar que la situació en què es troben els familiars apunta cap a la indefensió.

b.6) INDEFENSIÓ DELS FAMILIARS DAVANT LA VULNERACIÓ DE DRETS

Com estableix la Constitució (art. 25) i la Llei General Penitenciària (art. 3 LOGP), l'activitat penitenciària ha de respectar la personalitat humana dels reclusos/es i els seus drets que no són afectats per la condemna de privació de llibertat, sense que hi pugui haver cap mena de discriminació. Tot i això, diverses de les famílies entrevistades consideren que els drets dels presos/es són vulnerats repetidament i perceben que són "tractats com animals", ja que mai són escoltats, ni se'ls ajuda quan tenen alguna dificultat o estan malalts²⁰.

En aquest sentit, és especialment preocupant la vulneració del principi de legalitat i de respecte als drets humans que en tot moment haurien de regir l'actuació de l'administració penitenciària en un Estat Democràtic de Dret. Aquests fets apareixen de forma reiterada a les experiències personals que hem recollit a la nostra recerca empírica, cosa que ens permet afirmar que no són una excepció, sinó tot el contrari. Es tracta de conductes, abusos, violacions de drets, etc. que han esdevingut comunes i profundament arrelades als models de comportament del funcionariat als centres penitenciaris catalans.

---

²⁰ En aquest sentit, veure també ASAPA (2003).

Els familiars de persones preses consideren que la vulneració dels drets fonamentals dels interns/es i d'ells mateixos són habituals, així com determinats abusos del funcionariat sobre els familiars que realitzen visites al centre penitenciari.

“[A la presó] Creo que se vulneraban casi todos los derechos que puedas tener como persona.” (EF-14)

“¡¡Allí no tienen derechos ni los familiares ni los presos!!” (EF-1)

“Un preso es un preso, sólo es un ser humano para su familia (...) Hacen que los presos se sientan peor y más agresivos porque se les niega un derecho que es suyo.” (EF-6)

“Els meus drets... Ja et pots imaginar, que la teva mare morí i no et donin cap explicació... Que no hi hagi cap contacte directe per dir-te que s'ha mort la teva mare... I si és així amb això imagina't amb les coses petites del dia a dia.” (EF-16)

“Els drets del pres no es respecten i els meus tampoc. No li han respectat que sense que es demostrí que ell va fer el delictes que li acusen porta 15 mesos a la presó. A mi no em respecten els drets, ni d'intimitat ni res.” (EF-17)

Els familiars manifesten com el funcionariat, pervertint el sistema, utilitza alguns drets de l'empresonat/da amb finalitats sancionadores encobertes i no legítimes.

“Tu el vols veure 20 minuts i si has d'estar calladeta i tal... Ho estàs i no li contestes al funcionari que haguessis matat perquè t'ha fet tornar a fer la cua. Sinó et fot fora. Aquesta por al càstig, aquest xantatge de 'si no fas el que et dic no el veuràs' fa que acabis tragant.” (EF-15)

“Se usa mucho la amenaza de no comunicar, es de la única manera que nos acojonan... A una señora que le dijo a una funcionaria 'para hablar conmigo hace falta educación' ha estado tres meses sin poder comunicar con su hijo. Ha ido a Dirección General y a todos sitios, pero como es la madre de un delincuente contra la palabra de un funcionario...” (EF-18)

La utilització dels drets de les persones preses, especialment del dret a comunicar amb els familiars, com a moneda de canvi quan algun funcionari/a agafa “mania” a algun familiar, s'han convertit en una pràctica habitual. En aquest sentit, alguns testimonis aconsellen que el millor que es pot fer quan et relaciones amb la presó és passar desapercbut.

“(...) que no et clitxin, perquè sinó t'acaben fent la vida impossible.” (EF-15)

“(…) además él era una persona que le gustaba reivindicar sus derechos. Y esta postura en la cárcel es la peor que puedes adoptar, porque los funcionarios no te respetan. A él le habían pegado palizas más de una vez.” (EF-14)

“Al principio me preguntaba cómo la gente no protestaba, y luego me enteré que si tú reclamabas podían tener represalias con el interno, o sea que de quejarte nada... Por eso la gente no se queja.” (EF-1)

“L'agost del 2002, a l'últim torn de comunicacions de la Model, em vaig trobar unes funcionàries que no aplicaven les normes a tothom per igual. Em varen dir que el Reglament intern del Centre ho permetia. Vaig anar a l'oficina d'informació a demanar aquest reglament, i la funcionaria no només no em va proporcionar ni tant sols la instància que tenen per demanar hora amb el Director del Centre, sinó que va cridar els Mossos, que arrossegant-me em varen treure de l'oficina d'informació. Dos o tres dies després em va trucar l'intern i em va dir que li havien donat un paper oficial conforme em prohibien anar-lo a visitar durant sis mesos. Va ser l'hòstia!! Vaig entrevistar-me amb un Inspector de la Direcció General i varen deixar sense efecte la sanció, però la por a la incomunicació, l'estrés... No me'l va treure ningú.” (AIF-8)

També és freqüent que els funcionaris/es penitenciaris deslegitimïn les queixes dels familiars (Equipo Barañí, 2000) i que si cometem alguna irregularitat es cobreixin els uns als altres (ASAPA, 2003). A més, no existeix una instància, apart de les judicials ordinàries, a la qual els familiars puguin dirigir-se, ja que els Jutjats de Vigilància Penitenciària únicament recullen les denúncies efectuades per les persones empresonades.

Per tant, és molt difícil que qualsevol queixa o denúncia dels familiars prosperi. En un sentit semblant, tampoc acostumen a prosperar les denúncies als Jutjats de Vigilància Penitenciària que realitzen les persones preses. Així ens ho va comentar algun dels professionals entrevistats:

“Les denúncies de les persones preses, generalment, no són ateses, ja que s'envien al Jutjat de Vigilància el qual les retorna al centre d'on ha sorgit la denúncia, des d'on gairebé mai es reconeix la falta o negligència.” (AIP5)

Per últim, cal assenyalar, que existeix una gran por a possibles represàlies i sancions envers l'intern/a, que condiciona les decisions dels familiars, generalment dones, respecte a la reivindicació dels seus drets o els dels seus parents empresonats/des. Tanmateix, sense aquesta lluita dels familiars molts dels drets o beneficis dels presos/es són vulnerats sistemàticament.

“Creo que los familiares permitimos que se abuse de nosotros por el miedo de que les pueda pasar a los internos... Porque realmente se toman represalias...” (EF-18)

“Si la familia no se mueve por los juzgado, abogados, etc. todos los beneficios penitenciarios van muy lentos, a veces ni se disfrutan (permisos, salidas, vis a vis).” (AIP 3)

***

CAPÍTOL 2

PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE ECONÒMIC I LABORAL

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

L'empresonament d'un membre de la unitat familiar, sempre suposa problemes de caire econòmic i/o laboral, però el grau d'afectació serà diferent depenent de cada cas. Per tal d'analitzar les conseqüències d'ordre econòmic i laboral cal considerar diferents aspectes, alguns d'ells inherents a les condicions socioeconòmiques pròpies de la família de la persona presa, i altres resultat de les característiques de la pròpia condemna i de l'organització del centre penitenciari de compliment.

a.1) CONDICIONS FAMILIARS

a.1.1) Situació econòmica de la família prèvia a l'empresonament

Per a determinar la situació econòmica i laboral de la família s'han d'analitzar diferents indicadors, entre ells:

- Origen i quantia dels ingressos
- Situació sociolaboral
- Possibles pensions i/o subsidis
- Propietat o lloguer de l'habitatge familiar
- Composició de la família i tipus de dependències familiars (fills/es, avis/es, etc.)
- Rol familiar de la persona presa (de cura, de manteniment econòmic,...)

És conegut que un elevat percentatge de les persones empresonades i les seves famílies pertanyen a les capes socials més desfavorides de la societat i, per tant, pateixen dificultats econòmiques i precàries condicions de vida. Moltes de les famílies també tenen dificultats per accedir a un lloc de treball com a conseqüència de l'actual estructuració del mercat laboral i/o del seu baix nivell formatiu. Es pot afirmar que existeix una correlació entre l'empresonament i l'exclusió social. En aquest sentit són molts els estudis que així ho reconeixen (Almeda, 2003; Manzanos, 1987, 1992), alhora que també ho constaten els professionals entrevistats en aquest estudi:

“Por desgracia, una vez más en nuestra sociedad las cárceles están ocupadas por personas de un estatus social de marginación que no suelen tener recursos económicos y en general padecen algún tipo de precariedad.” (AIP-6)

La presó funciona com a matriu reproductora de les condicions socials d'exclusió, tot reproduint les desigualtats socials i econòmiques, en tant que les penes privatives de llibertat recauen principalment en els sectors més exclosos des d'un punt de vista econòmic, social i cultural. Així, el fet que un membre de la família estigui pres, suposa un factor regenerador de pobresa i marginació en les famílies destinatàries d'aquest tipus de càstig (Manzanos, 1992). Aquest fet és especialment greu en el cas del col·lectiu gitano on s'arriba a donar l'empresonament de famílies senceres. Així ho explica l'Equipo Barañi (2000), en un estudi referit especialment a les dones gitanes preses, en que es mostra un procés de marginació triple, ser pobre, gitana i dona; a la qual s'hi afegirà posteriorment haver estat presa.

a.1.2) Situació laboral de les persones que integren la unitat familiar

Hem de tenir en compte la situació laboral, tant de la persona que ingressa a la presó, en tant que la seva renda podria sustentar la família, com de la resta de membres de la unitat familiar en edat activa. En aquest sentit, són diversos els indicadors que s'han de considerar:

- Persona ocupada/ aturada
- Feina estable/ treballs temporals
- Feina qualificada/no qualificada
- Treball ben remunerat/ precari
- Dona/home

Si tenim present el biaix de gènere, podem afirmar, que quan les dones queden soles per mantenir econòmicament la família, en la gran majoria de casos, la situació econòmica de la família empitjora, ja que les dones continuen discriminades en un mercat laboral concebut com a masculí, a part de fer-se càrrec de totes les tasques de cura i domèstiques (Benería, 2005; Carrasco, 1999; Villota, 2004). L'índex d'atur femení és molt més elevat, ocupen les feines de major temporalitat i, per tant, més precàries, de menys remuneració, molts cops no qualificades i sovint a l'economia submergida. La situació s'agreuja si el grau d'educació formal d'aquestes dones és baix, ja que és un altre factor que dificulta l'accés al mercat laboral o que les col·loca en una situació de vulnerabilitat en aquest.

D'altra banda, cal tenir en compte que algunes famílies subsisteixen amb activitats laborals considerades il·legals, moltes vegades relacionades amb les drogues. En ocasions el cercle de la droga es converteix en la forma de subsistència familiar i és molt difícil de trencar, especialment des del moment en què un familiar entra a la presó, per la reducció d'ingressos i l'augment de les despeses que això suposa.

“Él fuera vendía droga, y cuando entró yo junto con su hermano teníamos que ayudarlo con su “trabajo”. Necesitaba ese dinero para poder pagar al abogado y poder subsistir”. (EF-14)

a.1.3) Situació familiar de la persona empresonada

Les conseqüències econòmiques i laborals de l'empresonament dependran del paper que desenvolupava la persona presa dins l'estructura familiar, tant respecte a les seves aportacions econòmiques, com respecte a les tasques que assumia en l'organització familiar. En aquest sentit, caldrà tenir en compte diferents situacions o condicionants, entre els quals destaquem:

- Si la persona empresonada és o era la principal font d'ingressos de la unitat familiar o si aportava ingressos addicionals als altres membres de la família.
- Si la persona empresonada tenia o té persones depenents al seu càrrec, com és el cas de fill/es menors, de familiars amb minusvalidesa física o psíquica, o de persones grans dependents, i si en aquest sentit, desenvolupava un rol de cura.

En els casos en què la família, d'origen o pròpia, ha trencat els vincles amb la persona empresonada com a conseqüència del seu ingrés a la presó, o amb anterioritat, val la pena tenir present, que la manca de relacions familiars influirà notablement, en general de forma negativa, en la qualitat de vida de la persona presa²¹.

a.2) CONDICIONS PENITENCIÀRIES

a.2.1) La localització del centre penitenciari

La ubicació de la presó pot afectar notablement a la situació econòmica i/o laboral de les famílies. És molt diferent que el centre es trobi a la mateixa localitat on està la residència familiar, o que es trobi fora de nuclis urbans i/o a províncies diferents del domicili familiar, ja que evidentment la distància far augmentar tant el temps invertit en els desplaçaments, com les despeses per realitzar les visites. També influiran els horaris de visita, així com l'accessibilitat que tinguin els centres penitenciaris i la seva adequació als horaris dels transports públics²².

---

²¹ Veure capítol 5.

²² Veure capítol 1.

En alguns casos, per poder realitzar les visites els familiars es veuran obligats, a més de suportar les despeses del desplaçament, a haver de demanar permís al lloc de treball o a renunciar a uns ingressos en cas que es treballi de forma autònoma.

A Catalunya, actualment hi ha 9 Centres Penitenciaris (sense comptar els Centres Oberts de Barcelona i Lleida ni el Pavelló Hospitalari de Terrassa) distribuïts de la següent manera:

- Centre Penitenciar d'Homes de Barcelona (Presó Model), situat al casc urbà de la ciutat de Barcelona.
- Centre Penitenciar de Joves de Barcelona, situat al casc urbà de la ciutat de Barcelona.
- Centre Penitenciar de Dones de Barcelona (Wad Ras), situat al casc urbà de la ciutat de Barcelona.
- Centre Penitenciar Quatre Camins, situat fora del casc urbà del municipi de la Roca del Vallès, a 36 quilòmetres de Barcelona i només amb accés directe per carretera.
- Centre Penitenciar Brians, situat fora del casc urbà al terme municipal de Sant Esteve Sesrovires, a uns 40 quilòmetres de Barcelona.
- Centre Penitenciar Ponent, situat a la ciutat de Lleida.
- Centre Penitenciar de Tarragona, situat a la ciutat de Tarragona.
- Centre Penitenciar de Girona, situat a la ciutat de Girona.
- Centre Penitenciar de Figueres, situat al municipi de Figueres.

Aquesta distribució dels centres fa que, segons dades de l'any 2004, gairebé el 40% dels reclusos compleixin condemna a Centres Penitenciaris allunyats de la ciutat de Barcelona en estructures de "macropresons", com és el cas de Quatre Camins i Brians; així mateix, aproximadament un 22% de la població reclusa catalana, està internada a centres penitenciaris situats a més de 100 quilòmetres de la ciutat de Barcelona, concretament a Lleida, Tarragona, Girona o Figueres, i un 38% ho estan a la ciutat de Barcelona²³. Aquesta distribució dels centres penitenciaris farà que en moltes ocasions les persones compleixin condemna en presons allunyades dels seu lloc de residència. Aquesta situació és especialment greu per a les dones, donat que existeixen menys centres de reclusió per a elles (Almeda, 2002).

---

²³ Dades de la Memòria 2004 del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya (Generalitat de Catalunya, 2005).

a.2.2) La classificació penitenciària

La classificació en graus de tractament determina el règim de vida durant l'empresonament. Les persones empresonades poden estar classificades en primer grau o règim tancat, segon grau o règim ordinari, i tercer grau o règim obert.

El grau de classificació de la persona condemnada, influirà de forma molt important en l'economia familiar. Aquells interns/es que reuneixin les condicions perquè les Juntes de Tractament dels Centres Penitenciaris els considerin capacitats per dur una vida de semilibertat, podran gaudir d'un règim obert que els hi permet treballar fora del Centre Penitenciari, alleugerint així en part la càrrega econòmica de les famílies. Com veurem més endavant, les possibilitats de treballar dins les presons són molt limitades i amb una remuneració econòmica molt per sota del preu de mercat.

Com a dada significativa, podem veure que a la ciutat de Barcelona l'any 2004²⁴ la majoria de reclusos/es, concretament el 58,4 %, complien condemna en primer grau, segon grau o no estaven classificats, és a dir, complien dins la presó. Si considerem aquestes dades pel conjunt de Catalunya, el percentatge de compliment dins la presó serà superior, ja que a Barcelona hi ha un dels dos centres oberts de Catalunya, on presos/es de tot el territori català són traslladats per a complir el tercer grau penitenciari.

En tot cas, hi ha diferents aspectes de gestió i organització dels centres penitenciaris que condicionen de forma molt important l'economia familiar de totes aquelles persones que viuen tancades dins les presons. Entre aquests factors destaquen per la seva repercussió els següents:

- Si el centre penitenciari forneix (o no) totes les necessitats bàsiques dels interns/es: mèdiques, sanitàries, alimentàries, etc.
- Si el centre penitenciari facilita (o no) la possibilitat de realitzar treballs remunerats i, en cas afirmatiu, quins ingressos suposen.
- Si el centre penitenciari disposa d'oferta formativa orientada a la capacitat professional.

---

²⁴ Dades de l'anuari estadístic de la ciutat de Barcelona 2004 (Ajuntament de Barcelona, 2005).

a.3) CARACTERÍSTIQUES DE LA CONDEMNA

El temps d'empresonament i el tipus de condemna també són importants per a definir quines són les funcions que han de desenvolupar les famílies, de cara a donar suport a la persona empresonada, i els costos econòmics que hauran d'assumir.

a.3.1) Temps de durada de l'empresonament

La dilatació en el temps de l'empresonament agreuja la situació econòmica de les famílies en el present i en el futur. Un prolongat temps a la presó disminueix exponencialment les possibilitats d'inserció laboral de la persona presa un cop acabada la condemna, alhora que hipoteca la seva vellesa, davant la impossibilitat, en la majoria de casos, de treballar dins la presó i, per tant, de cotitzar a la Seguretat Social.

En aquest sentit, són significatives les dades²⁵ que ens mostren que l'any 2004, a les presons de la ciutat de Barcelona, el 42,5% de les persones empresonades complien condemna amb penes de menys de 3 anys; el 37,2% tenien condemnes d'entre 3 a 8 anys i el 15,5% ho feien amb penes d'entre 8 i 15 anys. Per tant, més de la meitat dels empresonats a Barcelona, concretament el 52,7%, tenien condemnes de més de 3 anys, és a dir, condemnes llargues.

a.3.2) La Responsabilitat Penal Subsidiària

La Responsabilitat Penal Subsidiària (RPS) consisteix en el compliment de dies de presó per impagament de la multa que s'hagi establert a la sentència condemnatòria. Algunes de les penes previstes al nostre Codi Penal contenen pena privativa de llibertat i/o pena de multa²⁶. Si la multa no es paga, per cada dos quotes de multa, la persona condemnada haurà de complir un dia addicional de presó²⁷. La conseqüència és que la durada de la condemna s'allarga davant de l'impagament de la multa.

En qualsevol cas, la multa econòmica que representa la RPS només es pot satisfer un cop abonada la responsabilitat civil i les despeses del judici. La persona

---

²⁵ Dades de l'anuari estadístic de la ciutat de Barcelona 2004 (Ajuntament de Barcelona, 2005), referides a condemnats segons el Codi Penal de 1995.

²⁶ Articles 32 i 33 Codi Penal.

²⁷ Exemple de càlcul de la RPS: Una sentència condemnatòria de X temps de presó + RPS, per exemple a raó de 10 € per dia durant 12 mesos, equival a haver de pagar 3600 € o haver de sumar 180 dies més al temps X de condemna. És a dir, en aquest exemple, 6 mesos més de condemna ja que el càlcul és un dia de privació de llibertat per cada dos quotes impagades.

condemnada haurà de fer-se càrrec d'aquestes últimes sempre i quan no hagi estat declarada insolvent.

a.3.3) La Responsabilitat Civil

En un procés penal, la responsabilitat civil és la obligació que té l'autor d'un delictes o falta de reparar econòmicament els danys i perjudicis causats o derivats de la seva infracció i, d'aquesta manera, compensar a la víctima. La responsabilitat civil és fixada pel jutge a la sentència, d'acord amb les característiques de la infracció i les condicions personals i econòmiques de la persona que ha estat condemnada.

Segons una de les darreres reformes del Codi Penal i de la Llei d'Enjudiciament Criminal introduïdes l'any 2003²⁸, el pagament de la responsabilitat civil és condició imprescindible per tenir la possibilitat de gaudir del règim obert (tercer grau penitenciari) i per obtenir la llibertat condicional (OSPDH, 2005). Aquesta condició pot suposar també una important càrrega econòmica per a la família, ja que es pot donar el cas d'haver de cobrir la responsabilitat civil no només amb els ingressos, estalvis i/o bens de la persona empresonada sinó també amb els dels familiars²⁹.

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

L'empresonament d'un familiar comporta dificultats econòmiques per moltes famílies, tal com hem pogut constatar reiteradament a les nostres entrevistes. Aquestes dificultats no es limiten al període d'empresonament, sinó que moltes vegades s'arrossegueu un cop finalitzada la condemna. Per això analitzarem aquestes problemàtiques en dos moments:

- Les que es produeixen *durant* el període d'empresonament
- Les que es produeixen *després* de l'empresonament

b.1) INCREMENT DE LES DESPESES FAMILIARS DURANT L'EMPRESONAMENT

---

²⁸ Modificacions introduïdes per la Llei Orgànica 7/2003

²⁹ Això és especialment problemàtic en el cas que la família tingui bens patrimonials de propietat comú indivisos, com és el cas de les propietats immobiliàries, ja que es poden trobar amb autèntiques dificultats per mantenir la propietat d'un habitatge davant els requeriments judicials.

L'empresonament comporta una gran quantitat de despeses que repercutiran directament en la disminució de la renda familiar (Almeda, 2002). Entre aquestes despeses destaquem per la seva importància les següents:

b.1.1) Defensa jurídica

La defensa i assistència jurídiques del pres/a reportarà, en la majoria dels casos, una despesa afegida que haurà d'assumir la família, ja sigui perquè l'assistència jurídica gratuïta no arriba a tothom³⁰, ja sigui perquè els serveis de torns d'ofici dels col·legis d'advocats no sempre presten el servei amb el rigor que seria preceptiu, segons ens comenten les persones entrevistades:

“Si tienes dinero y te puedes permitir un abogado le puedes exigir al abogado... si no tienes dinero y tienes un abogado de oficio como es el caso de mi hermano, ni lo ves ni te enteras de nada.” (EF-18)

“Si tienes dinero puedes pagar un abogado de pago, sino pues es un abogado de oficio, y el abogado de oficio según, a veces cobran dinero, te sacan dinero por otro lado, por que depende de lo que sea pues te dicen: pues esto te va a costar tanto, por que hay que pagar el procurador, por que hay esto. Siempre hay quien va sacando dinero, aunque sea de abogado de oficio.” (EF-19)

En moltes ocasions, a l'hora d'encarar un judici o presentar un recurs es recorre a la defensa privada, tot i que això suposi per a moltes famílies una despesa molt elevada i una sobrecàrrega difícil de mantenir.

En matèria d'honoraris, per exemple, segons els criteris orientadors de l'II-lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, per les visites necessàries per preparar la defensa dels clients/es internats/des en un centre penitenciari, es recomana minutar a partir de 150 € l'hora a banda del temps del desplaçament, i per la preparació i assistència al judici oral es recomana minutar a partir de 1.000 €³¹.

“Yo estoy intentando pagar un abogado de pago para que puedan sacar a mi hijo, pero cobran muy caro y hay que ir entregando poquito a poco dinero para poder amortizar todo lo que ellos te quieran clavar en ese momento. Yo antes de que salga el juicio tengo que pagar 900 euros, y dentro de dos meses sale el juicio. Si yo no le pago al abogado, cariño, el abogado deja el caso, no defiende a mi hijo.” (EF-19)

---

³⁰ El reconeixement del dret a l'assistència jurídica gratuïta exigeix certes condicions, entre elles que els ingressos bruts de la unitat familiar no superin l'equivalent al doble del salari mínim interprofessional.

³¹ Cal esmentar que no tots els advocats/des apliquen els honoraris recomanats pel col·legi professional i que, davant de situacions econòmiques molt precàries, les minuts solen ser més reduïdes.

Tot i això, en l'afany d'aconseguir que el seu familiar pugui sortir de la presó, o que almenys es respectin els seus drets durant l'empresonament, moltes famílies acabaran fent un esforç extraordinari i fins i tot endeutant-se per poder pagar les, sovint, exagerades minuts dels advocats/des.

“Vaig anar a l'assistenta del poble per mi, li vaig explicar que guanyo 600 euros al mes, 340 els pago de préstec per pagar l'advocat, que la meva mare em va haver d'avaluar, no em queda per menjar i pagar-ho tot. Ara dec 1000 euros de gas que me'l tallaran aquesta setmana...” (EF-17)

D'altra banda, un cop la persona condemnada ingressa a la presó, l'advocat/da penalista que ha portat la seva causa, acostuma a considerar acabada la seva funció i, per tant, és difícil comptar amb el seu assessorament per resoldre els problemes que puguin sorgir en l'àmbit penitenciari. De fet, no és preceptiva l'assistència lletrada per presentar queixes o reclamacions en els Jutjats de Vigilància Penitenciària, però indubtablement el nivell cultural i de formació de molts dels interns/es fa que la indefensió lletrada jugui molt en contra de les seves pretensions davant d'un possible conflicte amb l'administració penitenciària. Per tot això, com hem vist al capítol anterior, són moltes les famílies que comparteixen l'opinió que només si es tenen diners el seu familiar podrà estar ben defensat/da³².

b.1.2) Desplaçaments al centre penitenciari

La despesa que suposen els desplaçaments a la presó, juntament amb el nivell econòmic de la família, condiciona les possibilitats de mantenir el contacte entre el pres/a i la seva família, tal com ens explica aquesta mare:

“Todas las cárceles están fuera de las ciudades porque la gente no las quiere cerca. El problema es que la gente no los quiere en la calle porque molestan, pero encerrados tampoco los quieren cerca (...). El caso es que estos gastos los asume la familia: si tiene dinero va, y sino, no.” (EF-4)

Lògicament, a mesura que la distància augmenta, tant el temps com la despesa econòmica que hauran de suportar els possibles visitants dels centres penitenciaris s'incrementa. En paraules d'un testimoni:

---

³² Veure capítol 1.

“Es un problema la lejanía, por la imposibilidad de viajar con mayor frecuencia, por la falta de dinero para viajar a verlos, para llevarle sus cosas, por no tener siempre permisos para faltar al trabajo...” (AIF-2)

Indubtablement, la ubicació de les presons determina algunes de les despeses que ha de suportar la família dels empresonats/des (Rios, Cabrera, 1998). Per fer-nos una idea, hem elaborat les següents dades, on hem estimat la distància, el temps i el cost dels desplaçament des de la ciutat de Barcelona, al considerar-ho el lloc més probable de residència familiar, per ser on es concentra la majoria de la població catalana.

Centre Penitenciari	Població reclusa 2004	Distància de Barcelona	Temps transport privat	Temps ³³ transport públic	Cost ³⁴ transport privat	Cost ³⁵ transport públic
CP Homes*	27,7 %	0	-	60 minuts	-	1,26 €
Wad Ras	6,5 %	0	-	60 minuts	-	1,26 €
Trinitat	5,7 %	0	-	60 minuts	-	1,26 €
Brians	20,3 %	40 Km.	90 minuts	2h. 30 minuts	10 €	6,26 €
Quatre Camins	17,4 %	38 Km.	90 minuts	2 h.30 minuts	10 €	6,06 €
Ponent**	13,6 %	180 Km.	4 hores	7,40 h/8,10 h	45 €	31,36/20,46
Tarragona	4,2 %	101 Km.	2 h.40 minuts	4 h.10 minuts	31 €	12,56 €
Figueres	2,6 %	140 Km.	3 h.30 minuts	5 h.10 minuts	35 €	18,86 €
Girona	2 %	105 Km.	2 h.45 minuts	4 h.10 minuts	25 €	14,16 €
H.P. Terrassa		36 Km.	90 minuts	2h. 20 minuts	4,5 €	6,62 €

Font: Elaboració pròpia

Aquestes dades ens permeten veure que un 38 % aproximadament de la població reclusa catalana està internada en centres penitenciaris situats a uns 40 quilòmetres de la ciutat de Barcelona, concretament al Centre Penitenciari de Brians, situat al terme municipal de Sant Esteve Sesrovires, i al Centre Penitenciari de Quatre Camins, ubicat al terme municipal de la Roca del Vallés. Les famílies de les persones internades en aquest centres han d'invertir, aproximadament, 1 hora i 30 minuts en el desplaçament d'anada i tornada des del seu domicili, si viuen a l'àrea metropolitana de Barcelona i fan el desplaçament en transport privat, o 2 hores i 30 minuts aproximadament si des de Barcelona fan el desplaçament en transport públic.

³³ Temps estimat en el desplaçament, d'anada i tornada, en transport públic, des del Centre Penitenciari al nucli urbà de Barcelona, considerant una mitjana de 30 minuts de transport urbà dins la ciutat de Barcelona per arribar fins l'estació de tren o autobús + el temps del trajecte en tren o autobús + 20 minuts de desplaçament en la localitat on s'ubica el centre penitenciari.

³⁴ Cost estimat del trajecte, d'anada i tornada, en vehicle privat, des de Barcelona al Centre Penitenciari, considerant únicament els costos dels peatges i del carburant.

³⁵ Cost estimat del trajecte, d'anada i tornada, en transport públic, des de Barcelona al Centre Penitenciari, considerant el cost per persona del bitllet del transport públic dins la ciutat de Barcelona + el preu del bitllet del transport interurbà utilitzat (tren o autobús) + el preu del bitllet urbà en la localitat on s'ubica el centre penitenciari.

Les famílies de les persones internades en aquests centres tenen una despesa mensual de 62 €, el que representa una despesa de 744 € anuals per visitant, si fan totes les visites autoritzades³⁶. Si el desplaçament és en vehicle particular, la despesa mensual serà de 100 €, 1200 € anuals, només considerant les despeses de peatges i carburant.

“El autobús va directamente al centro penitenciario [Quatre Camins] y creo que tendría que ser gratuito porque tengo que comprar una tarjeta de 3 zonas, contando que casi siempre vamos mi marido, mi hija, mi nuera y yo son 17.50 euros la tarjeta a la semana, a parte de la tarjeta del metro.” (EF-18)

També podem observar que un 22 % aproximadament de la població reclusa catalana, està internada en centres penitenciaris situats a més de 100 quilòmetres de l'àrea metropolitana de Barcelona, concretament a Lleida, Tarragona, Girona i Figueres. En principi, aquests centres haurien d'albergar els presos/es d'aquestes províncies, però no sempre és així. La saturació d'alguns dels Centres Penitenciaris fa que ingressin a aquests centres persones que tenen el domicili familiar en províncies diferents.

Les famílies hauran d'invertir entre 3 ó 4 hores en el desplaçament d'anada i tornada si, com hem suposat, el seu domicili és a l'àrea de Barcelona i fan el desplaçament en transport privat, o fins a 8 hores si des de Barcelona fan el desplaçament d'anada i tornada en transport públic al Centre Penitenciari de Ponent, a la ciutat de Lleida.

El cost del desplaçament a aquests centres penitenciaris, des de l'àrea metropolitana de Barcelona, en vehicle privat oscil·la entre els 25 € i 45 € per visita, és a dir, entre 600 € i 1080 € a l'any, considerant que només es realitzin dues visites cada mes, o alternativament entre 12,5 € i 31,5 € per visita, és a dir, entre 300 € i 756 € a l'any, si el desplaçament es realitza en transport públic, considerant el cost de viatge d'una sola persona.

---

^{36*} En el cas de la Presó Model de Barcelona, el Centre Penitenciari més massificat, amb gairebé el 30 % de la població reclusa catalana, al temps de desplaçament s'hi ha d'afegir unes tres hores de temps d'espera en les comunicacions ordinàries, donat el reduït número de locutoris en relació als interns/es i a ser el centre que major número de visites registra.

** En tots els casos s'ha estimat com a transport interurbà el tren, excepte pel Centre Penitenciari de Ponent a Lleida, on es considera com a primera opció l'autobús, ja que si bé és significativament més car en comparació amb el preu d'un tren regional, té com a contrapartida l'estalvi significatiu de temps i major freqüència horària

Les visites normalment autoritzades per mes són: 8 visites de 20 minuts - comunicacions ordinàries- i 2 visites de 1 hora 30 minuts - vis a vis -, és a dir, 10 visites.

A més dels desplaçaments s'hauria d'incloure com a despeses per realitzar les visites els menjars i, en algun cas, la pernocta quan els horaris de les visites impedeixen tornar a casa el mateix dia o haver d'estar a la presó a primera hora del matí.

“Vinc divendres i dissabte a comunicar i diumenge al vis a vis; cada setmana a mi em suposa 22 euros, sense menjar ni prendre res. Jo avui porto un cafè al matí i no he menjat res [són les 16:20] perquè els dies que vinc a Barcelona no menjo res fins que arribo a casa pels nervis i perquè econòmicament no m'ho puc permetre.” (EF-17)

“Conozco el caso de una familia de aquí, que tienen al hijo en primer grado en Lleida y su vis a vis es a las ocho de la mañana. Ellos están los dos enfermos, y como no podían pagarse una pensión, se pasaban la noche en Urgencias del hospital, sentados en la sala de espera (...) Yo por suerte me lo he podido pagar pero he pasado de todo: caminar kilómetros, viajar de noche, pagar taxis, hostales, billetes... si no tienes ese dinero ni siquiera así puedes verle. Solamente para ir a Lérida te tienes que estar todo el día. No tienen en cuenta los problemas de las familias.” (EF-4)

Més costosa i difícil serà la situació d'aquelles famílies residents a Catalunya que tenen als seus familiars complint condemna a presons de la resta de l'Estat Espanyol. En aquests casos s'incrementen, encara més, les dificultats pel que fa al temps invertit en les visites, les dificultats per combinar-les amb l'activitat laboral dels familiars, i sens dubte, les despeses.

“Él se quiere venir aquí por nosotras, para poder hacer las visitas y verlo más. Y a parte, por la parte económica porque sale muy caro el ir hasta allí con dos niñas pequeñas es mucho palo. Imagínate el palo que es bajar con un bebé a Algeciras, que está a 1200km, en autocar. Imagínate el trauma que es para un bebé de 10 meses, es horrible.” (EF-6)

“La distancia en Km. siempre fue considerable, 500, 750, 200 Km... tienes que organizarte con las fiestas en el trabajo para poder ir a comunicar si quiera una vez al mes, en muchos casos tenía que pasar noche en el camino. El gasto económico y de energía es considerable, una vez de regreso tardaba casi una semana en recuperarme de la paliza, además no siempre son puntuales con las comunicaciones y eso acarrea que si no salía de comunicar a tiempo pudiera perder el tren o autobús y tener que pasar otra noche en camino llamar al trabajo, dar explicaciones. Al final ese ratico que puedes estar a gusto con tu familiar se convierte en un estar pendiente de la hora y haciendo nervios porque ves que se te alarga más de lo previsto que te quedas en tierra...” (AIF-7)

Si la persona empresonada està a presons estrangeres, la majoria de vegades, per raons de distància i diners, les famílies no poden anar a visitar els seus familiars, com afirma la Coordinadora del programa de Presos Espanyols a l'Exterior.

b.1.3) Manteniment de la persona presa: peculi i paqueteria

Si el vincle familiar no s'ha trencat abans o durant l'empresonament, les famílies es veuen amb la necessitat emocional de mantenir o donar suport econòmic al pres/a, ja que la institució penitenciària no proveeix d'algunes de les coses necessàries.

El vestit, la roba d'abric, roba interior, mitjons, pijames, calçat, etc., no són proporcionats dins l'establiment penitenciari.

Hi ha determinades necessitats especials, com les ulleres, lents de contacte, audífons, etc., que van a càrrec del pres/a o habitualment de la seva família. En cas que la persona presa utilitzi productes d'higiene especials, antial·lèrgics per exemple, o de cosmètica, com és el cas d'algunes dones, també serà el propi intern/a o la seva família qui haurà de fer-se'n càrrec.

Les famílies, moltes vegades, proporcionen als seus familiars articles que poden fer mínimament més confortable la vida del pres/a, o que poden fer més suportable les innumerables hores d'inactivitat, com ara llibres, paper i bolígrafs, aparells radiofònics, televisors, ordinadors...

Els segells per la correspondència, els diners per les trucades telefòniques, per comprar tabac a l'economat de la presó o per prendre un cafè de tant en tant, així com petits detalls que poden fer més fàcil viure a la presó, surten normalment de les precàries, o molt precàries economies familiars.

En casos de drogodependència, fins i tot pot ser que els familiars (de manera conscient o inconscient) els hi proporcionin diners per adquirir droga dins la presó.

No tenir ningú que doni un mínim suport material al pres/a fa que aquest/a visqui una situació molt més precària; són els anomenats "indigents" de la presó. Aquesta situació la pateixen especialment les persones preses estrangeres, que tenen els seus vincles familiars al país d'origen, així com moltes dones empresonades, que sovint es troben sense cap tipus de suport familiar extern³⁷.

"Mi hijo más de una vez me ha pedido favores, para hacérselos a otras personas que no va nadie a verlos: 'Mama', me dice, 'necesita ropa, a ver si tú

---

³⁷ ASAPA (2003).

en el mercadillo, aunque sea de las más económicas....' y tú pues intentas comprar, pues lo más económico y ayudar a algunos que están aquí.” (EF-19)

Els familiars i amics de les persones privades de llibertat, poden proveir-les de productes de consum per dos vies no excloents:

- A través de l'entrada per **paqueteria** d'articles autoritzats.
- Mitjançant ingressos monetaris dirigits al intern/na, que és el que es coneix com a **peculi**.

Paqueteria

Les entrades de paqueteria es poden realitzar únicament dos dies al mes, en un procés força lent que genera llargues cues, principalment de mares i esposes, alguns cops molt carregades, especialment amb l'arribada del fred pel proveïment de roba d'abric.

“En paqueteria y en comunicaciones se da además el agravante de largas colas para los familiares En la caso de paquetería, a las 8 de la mañana ya hay familiares haciendo cola para ser atendidos a las 14.00 h., y cuando llega esta hora, la cola es muy larga.” (AIF-1)

A les presons, els dies i horaris per entrar paquets són molt estrictes, de manera que si la família no pot portar el paquet el dia que toca haurà d'esperar dues setmanes per a poder-ho entrar. L'excessiva rigidesa en ocasions és molt difícil d'entendre per part de les famílies:

“Quan les famílies venen de lluny fora bo que les administracions tractessin amb més flexibilitat als familiars. Per exemple, encara que no toqui entrar paquet si una persona s'ha traslladat en un viatge de 13 hores al centre per veure al seu fill 40 minuts costa molt d'entendre que no li puguin passar un llibre que necessiten per preparar un examen, o una peça d'abric.” (AIP-8)

Tot i que es portin el dia i hora previstos, no sempre és segur que els paquets arribin al seu destinatari, com ens expliquen aquestes mares:

“Tú le estás llevando a tu familiar un chándal o cualquier cosa que a ti te cuesta horrores y te lo desmontan por completo, igual no le llega al interno y le llega a otro, si lo reclamas no se hacen responsables...” (EF-18)

“Reclamé una vez una cámara de fotografías que llevé para una actividad en la cárcel, la dejé en la guardia y luego la reclamé y no estaba...” (EF-1)

Fet que també corrobora un funcionari de presons:

“Tenim paqueteria, que està molt oblidada dins la presó i és una habitació petita que es col·lapsa amb la quantitat de paquets que arriben. Hi hagut vegades que s’han perdut paquets pel camí i et ve la família reclamant aquest paquet, això passa a dins i fora de la presó.” (EP-1)

Altres entrevistats ens han relatat dificultats per entrar objectes necessaris i d’ús autoritzat. Hem seleccionat el relat d’un advocat que ens explica les dificultats per fer arribar unes ulleres graduades a un intern:

“He vist de tot, de tot. Anar a entregar unes ulleres que necessita el pres i que no li deixen entrar les ulleres. ‘Torni-se’n amb les ulleres cap a casa’. Llavors han de pagar un advocat, que els acompanyi a la presó i que faci la gestió. I llavors els carcellers segueixen buscant la manera de seguir castigant al pres sense ulleres encara que hagi vingut l’advocat. Manera? Surt el cap de serveis i li diu a l’advocat: ‘Dongui-me-les a mi, no es preocupi que jo les hi entrego’. I l’advocat li dona les ulleres al cap de serveis. Arriba el cap de setmana, la mare s’entrevista amb el pres i no li han donat les ulleres. Llavors, què? Què hem de fer?! ¿Han de pagar una altra vegada a l’advocat perquè vagi una altra vegada a la presó? O han de buscar una manera, jo crec que se’n pot dir clandestina, per passar-li les ulleres? No sé, entrevistar-se amb un vis-a-vis, portar les ulleres noves i després el pres que et dongui les velles i tu li dones les noves. Clandestinament. Això jo sé que ho han fet, perquè no els deixen altre camí. Això és fer la vida impossible al pres, als familiars, als amics i a l’advocat. Ells el què volen és precisament això: que l’advocat s’adoni que ni democràcia, ni lleis, ni habeas corpus, ni ulleres, ni res.” (EP-4)

La situació també serà complicada pels familiars dels presos/es espanyols/es a l’estranger, ja que poden patir dificultats amb l’enviament de paquets i acabar gastant molts diners inútilment:

“Muchos países tienen una regulación muy estricta en lo que se refiere a la recepción de paquetes. Las familias pueden no conocer las normas y gastarse dinero en enviar paquetes que no serán aceptados en la prisión.” (AIP-9)

La relació de productes autoritzats per entrar a la presó mitjançant la paqueteria, ha de respondre, evidentment, a criteris de seguretat que tothom pot entendre:

“Comida no puedes pasarles. Yo creo que por un lado está bien, porque controlan que no se pasen ni drogas ni se pase nada, de lo que no se deba. Y por otro lado pues dentro me parece que las cosas también son caras para ellos (...) aquí dentro hay una buena mafia con todo esto.” (EF-19)

Però hi ha certes prohibicions que segons els familiars no tenen gaire sentit. Una mare, amb molt sentit de l'humor, ens explica les seves vivències a paqueteria:

“No els pots entrar ni unes bambes, ni una pinta, res, absolutament res. Només roba, i depèn de quin color; blava no, perquè es poden confondre amb els funcionaris; inclús li vaig dur un pantaló taronja i em van dir: ‘¡No, naranja no!’ ‘¿Y por qué naranja no?’, li vaig dir. ‘Porqué se puede escapar haciendo ver que es de Repsol’”. Tota la cua rient, i jo em pensava que em feia una broma, i va dir: “¡No es ninguna broma!”... mira, encara riem...” (EF-21)

En aquest sentit, ens crida especialment l'atenció la impossibilitat de poder proveir de targetes de telèfon de qualsevol tipus (prepagament, de codis, etc.), totalment legals i autoritzades en el món extern, perquè els interns/es puguin finançar les trucades autoritzades des dels telèfons públics de l'interior del centre de compliment. El fet que s'hagin d'adquirir les targetes telefòniques a l'economat de la presó, significa que aquelles persones a que disposin de diners podran trucar; en canvi, en cas contrari, només podran fer-ho a cobrament revertit, amb una tarifa molt més elevada.

“Él se tiene que comprar las tarjetas para llamar en el economato, no se las puedes entrar. Si no tiene dinero no me puede llamar.” (EF-20)

“Si tienen dinero pueden llamar, si no tienen dinero no pueden llamar a los familiares, ni ponerse en contacto con ellos ni nada, a no ser que tu tengas teléfono en casa y que hagan una llamada a cobro revertido, pero es carísimo, una llamada urbana desde la Modelo de menos de 10 minutos me cuesta entre 3 i 4 euros. O sea, no puedes ni tener contacto con él, ni nada.” (EF-19)

Peculi

Si els parents/es o amics/gues opten per la segona via, el peculi, és a dir, si des de l'exterior es fa un ingrés monetari a favor del familiar o amic/ga que està a la presó, se li estarà donant a l'intern/a la possibilitat de poder disposar d'aquests diners³⁸ per fer front a les compres que consideri convenients a l'economat del propi centre penitenciari.

“Cada semana (todos los lunes) le mando dinero pa que tenga pa él. Pa que fume, se compre un cartón de leche, unos yogures o... un suplemento pa la comida que comen allí.” (EF-4)

Aquest sistema que, per una banda, dóna llibertat a l'intern/a per poder decidir sobre el consum d'alguns productes, per altra banda suposa una gran sobrecàrrega econòmica de les famílies.

“A nivel económico mal. Hasta incluso llegar a comer pan con aceite para poder ingresar el dinero a mi hijo, y tirarme más de un mes, mis hijos y yo, comiendo pan con aceite y un café con leche para ingresarle el dinero a él.” (EF-19)

“Tenían coche y lo hemos tenido que vender... ¡es una ruina y poniendo 50 euros que no es nada! ¡La economía es fatal!” (EF-18)

Malgrat que moltes famílies tinguin importants mancances a nivell material i/o autèntiques dificultats econòmiques, hem constatat que aquestes realitzen regular i sistemàticament ingressos de peculi que, per terme mig, oscil·len entre els 120 i els 240 euros al mes, la qual cosa els hi sol representar una càrrega econòmica difícil d'assumir. Els motius que els porten a donar aquest suport econòmic al pres/a, són d'índole emocional i psicològica, fàcilment comprensible si pensem en el que pot representar tenir a un fill/a o persona estimada dins la presó.

“Yo le tenía que dejar dinero, porque ahí sino la pena es más grande... yo por mi hijo soy capaz de cualquier cosa.” (EF-5)

“Tengo que meterle dinero, porque a él si le falta una cosa no se puede buscar la vida de otra manera, yo que estoy fuera sí. Y a veces no tienes ni para tabaco para ti.” (EF-20)

---

³⁸ Per tal d'evitar que a través del peculi es puguin moure diners amb altres finalitats, els mitjans de pagament o diners que circulen dins el món tancat de les presons no són les monedes o bitllets de curs legal en el món extern.

Són molt freqüents entre els testimonis recollits els comentaris sobre la mala qualitat del menjar que donen a la presó com a motiu principal per realitzar l'ingrés del peculi:

“Al meu fill li haig de passar cada setmana diners perquè allà es té que comprar absolutament tot, el menjar que donen és incomedible, el què compren caríssim.” (EF-21)

“Las comidas... me explica cada cosa... dice que no vale para nada la comida, baja a desayunar pero todo lo demás se lo compra en el economato.” (EF-20)

“Tuvimos muchos problemas de dinero para pagar los viajes, abogados y también teníamos que ingresarle dinero a él que mínimo eran 250 € al mes, para que se pudiera comprar comida, porque la comida que le daban no estaba en muy buen estado.” (AIF-3)

“Y con dinero, pues, hay que ingresarles a ellos dinero, tienes que apretarte el cinturón en tu casa, por que el presupuesto no da para más. Y aquí, por lo visto, se necesita mucho, mucho dinero para vivir en ello. Primero que la comida por lo visto no es muy buena, por lo que yo he visto. Yo ya no hago caso a mi hijo, sino por lo que yo he visto, no es buena. Y mi hijo es bastante escrupuloso, no come ciertas comidas y hay que estar ingresándole dinero, pues para que ellos puedan comprar en el economato, porque comida no puedes pasarles.” (EF-19)

“He d'ingressar-li el peculi cada setmana, perquè ell ha estat treballant a la presó però no li paguen ha de ser voluntari³⁹. Li he de posar diners pel tabac i per menjar perquè diu que és molt dolent el menjar de la presó, li poso 60 euros cada setmana.” (EF-17)

“Yo creo que quien lo necesita es el que está adentro porque yo con un huevo y patatas me apaño pero que mi hijo no tenga ni para fumarse un pitillo... gastamos mucho en transporte, luego está la mensualidad que le ponemos 50 euros a cada uno, al mes son 200 euros a cada uno, o sea 400 euros.” (EF-18)

Aquesta dependència material del pres/a envers els seus familiars o persones que li donin suport és molt freqüent, donades les escasses possibilitats que tenen les persones empresonades per accedir a un treball remunerat⁴⁰, tal com comenten tant professionals com familiars entrevistats:

“...es cierto que en alguno de los casos, la persona privada de libertad está en un taller productivo y no requiere de este peculio. Aunque estos casos son

---

³⁹ A banda del treball remunerat als tallers productius de les presons, hi ha interns/es que realitzen tasques de manteniment, cuina, etc., no remunerades.

⁴⁰ Veure dades sobre possibilitat i remuneració del treball dins les presons en l'apartat b.2.2) d'aquest mateix capítol.

pocos, ya que la oferta de puestos de trabajo en talleres productivos es gravemente insuficiente.” (AIP-10)

“Es muy difícil entrar en talleres. En Granollers lo está pidiendo, pero como dicen que sale dentro de poco pues no lo cogen... mientras no sale, son 3 meses que si él ganara para él nosotros respiraríamos.” (EF-18)

En definitiva, tenir un familiar a la presó suposa unes despeses que alteren tota l'economia familiar:

“Tener a tu hijo en la cárcel, te condiciona la vida y te arruina. Porque claro, ellos están allí y tu tienes que ir, les tienes que dar, les tienes que vestir... exactamente igual como si estuviera en tu casa, pero además, no trabajan.” (EF-4)

b.1.4) Condemnes econòmiques: Responsabilitat Penal Subsidiària i Responsabilitat Civil

La RPS és una part de la condemna que agreuja la privació de llibertat de les persones amb menys recursos econòmics, ja que, qui la pot pagar, redueix la privació de llibertat en relació a una altra persona que tingui la mateixa condemna, però que, en canvi, no la pugui pagar.

La RPS acostuma a ser un component de la condemna que en alguns casos recau directament sobre les famílies, les quals hauran de reunir els diners necessaris per fer front a la multa si no volen allargar els perjudicis i patiments que la reclusió els hi comporta. Les dificultats per aconseguir un treball remunerat dins les presons i la precarietat d'aquest treball en el cas que s'aconsegueixi, no permet en molts casos que sigui el propi penat/da el que faci front a les quotes de RPS a les que ha estat condemnat/da.

“Le pidieron tres años y medio y 10 días, que si esos diez días no los quiere pasar en la cárcel debe pagar una multa de 75.000 pesetas (...) Un condenado a dos años por tráfico de drogas puede pagar una fianza y salir, yo no encuentro la lógica con que entonces por no pasar 10 días más en la cárcel tengas que pagar una multa de 75000 pesetas. Y más en una situación como la nuestra, ¿de dónde podemos sacar todo ese dinero?” (EF-6)

D'altra banda, el pagament de la Responsabilitat Civil, el qual és actualment imprescindible per tal que l'empresonat/da pugui tenir la possibilitat de gaudir del tercer

grau o règim obert, també pot suposar una important càrrega econòmica per a la família. Aquesta és una qüestió que indigna a moltes de les famílies entrevistades:

“El tema de la responsabilidad civil es así: si no pagas, no tienes ni 3er grado, ni libertad condicional, ni nada de nada. Pero depende de los jueces, que lo van aplicando como les parece, hay algunos que no te dan el tercer grado si no pagas y otros que si se compromete a pagar, pues que salga, y que vaya trabajando y que pague lo que pueda, pero en tercer grado, la libertad condicional, si no pagas no te la dan. A mi hijo por el tiempo que llevaba en prisión le tocaría estar en libertad condicional, pero entonces, a mí me tocaría pagar. Y yo le dije a mi hijo: ‘¡aquí no se paga ni un duro, no! porque tu llevas 20 años de tu vida allí dentro ¿y a mí quién me paga? ¿a quién le pido yo responsabilidad civil? Por que mi hijo es un enfermo, es un toxicómano, entonces, si mi hijo ha enfermao en sociedad, la sociedad le tiene que curar, entonces si los encierran en las prisiones y salen con el mismo problema que han entrao ¿a quién le pido yo responsabilidad civil? Pues yo dije que ni un duro, ni aunque me sobrara el dinero (...) No tienen en consideración los problemas de las familias y, casi siempre, la gente que está en prisión es la gente marginada y los pobres. El que tiene, sale, como Roldán o el banquero ese....” (EF-4)

b.2) DISMINUCIÓ DELS INGRESSOS FAMILIARS DURANT L'EMPRESONAMENT

b.2.1) El manteniment econòmic de la família

Quan un membre de la unitat familiar està privat/da de llibertat, a més d'haver de fer front a les despeses que suposa la presó, les famílies pateixen una disminució dels seus ingressos, ja que la persona empresonada quedarà impossibilitat/da per treballar en condicions normals i contribuir al manteniment de la família.

“En el caso de que una de las personas encarceladas fuese la que dota de recursos económicos a la familia, esta situación supone una pérdida de ingresos para la familia, motivo por el cual deberán buscar otras fuentes económicas para satisfacer las necesidades familiares.” (AIP-10)

La situació més greu la trobem quan la persona empresonada és l'única o la principal font d'ingressos del nucli familiar. Aquesta situació no és excepcional, sinó que és patida per gran part de les famílies de presos/es. Tant en els casos en què és l'home l'empresonat com en els casos en què ho és la dona, encara que hi ha diferències (Cruells, Igareda, 2005).

Donada l'actual realitat sociocultural respecte de la divisió sexual del treball i els rols de gènere, els homes continuen sent, en molts casos, la font principal d'ingressos de les famílies. Això és per la baixa taxa d'ocupació de les dones, per les altes taxes d'atur i la segregació ocupacional, tant horitzontal (les dones ocupen les professions més precàries, menys retribuïdes i menys valorades) com vertical (les dones ocupen els llocs més baixos de la jerarquia laboral) (Torns i Carrasquer, 1999).

Moltes dones s'han trobat amb la dificultat, arran de l'empresonament del seu company⁴¹, d'haver de tirar endavant i encarregar-se de les despeses de l'habitatge, haver de tenir cura dels seus fills/es, haver de buscar feina, i encarregar-se de mantenir i anar a visitar el pres amb les despeses que hem vist que això comporta; tot això sense la font principal d'ingressos de la família. Aquesta és l'aclaridora explicació que ens fa la parella d'un pres:

“El familiar, a parte de tener un ser querido preso, tiene que buscarse la vida y trabajar para que el preso pueda tener su café, encargarse de pagar todos los gastos de casa, cuidar de los hijos, tirarse las horas muertas en la cárcel, y encima que se le maltrate y humille, y se le falte el respeto.” (EF-18)

Això també ho constata un dels professionals consultats:

“En el caso de los internos masculinos, mayoritariamente suelen ser ellos quienes ingresan el sueldo en el núcleo familiar, o al menos, el sueldo principal; ante su encarcelamiento sus mujeres se encuentran solas ante las necesidades de mantener hijos, un hogar y todos los gastos que esto conlleva.” (AIP-4)

La situació és especialment greu en cas que la persona empresonada tingui fills/es que cal mantenir:

“En parejas amb fills, el fet que un dels pares sigui ingressat a presó suposa un daltabaix important en el manteniment econòmic de la família, essent els principals perjudicats els fills.” (AIP-5)

En els casos en que les dones són les empresonades, algunes coses canvien. Tal com apunta Almeda (2002), moltes de les dones preses eren la principal font d'ingressos de la família; de fet, en molts casos es tracta de famílies monomarentals. Així, ens trobem que una part important de les dones que són privades de llibertat

---

⁴¹ Segons la informació estadística de la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil, del total de població reclusa a Catalunya l'any 2005, el 93,3% eren homes i el 6,7 % eren dones.

havien recorregut a actes delictius per tal de poder obtenir els recursos necessaris per a la seva subsistència i la de la seva família. Quan aquestes dones són empresonades, el suport econòmic no l'acostuma a assumir l'home, sinó normalment alguna de les dones de la família de la presa, sobretot la mare.

“Quan la meua mare vivia amb nosaltres era ella qui portava els diners a casa, netejava escales(...) Quan la meua mare estava a la presó vam passar de que ella era la persona que ens mantenia a haver-la de mantenir...” (EF-16)

Una problemàtica diferent i especialment greu, la trobem en els casos de les persones preses estrangeres que compleixen condemna a Catalunya. Les persones immigrades que arribaren a Catalunya ho varen fer, majoritàriament, amb el propòsit de reunir ingressos pel manteniment de les seves famílies, tant aquí com als seus països d'origen. La presó impossibilita aquest objectiu i provoca que els familiars, molts cops els fills/es, quedin sense recursos per a cobrir les seves necessitats bàsiques. Si les persones immigrants es troben en situació d'il·legalitat al territori espanyol, encara serà més complicada la seva situació.

b.2.2) El treball remunerat dins les presons

El treball dins els centres penitenciaris catalans té dues vessants, tal com ens explica la correspondència d'un intern:

“Existeixen destins o serveis dins la presó, desenvolupats per interns, es tracta de serveis com cuina, neteja, o bugaderia; són feines poc remunerades o no remunerades amb diners però si amb espècies com comunicacions extraordinàries, o més trucades telefòniques, però no tenen caràcter laboral, i no tenen per tant afiliació a la Seguretat Social. D'altra banda existeix la feina que es desenvolupa als tallers i que depèn del CIRE, aquesta sí té caràcter laboral ja que hi ha alta a la Seguretat Social. Es tracta però de feines poc especialitzades, de manipulació, i en condicions laborals molt precàries, amb sous molt baixos, per sota del Salari Mínim Interprofesional, amb jornades de fins a 10 hores diàries, sense vacances ni cap tipus de formació.” (AIC-2)

En aquest apartat ens referim únicament al treball productiu remunerat que depèn del Centre d'Iniciatives per a la Reinscripció (CIRE)⁴². En aquest sentit i segons les dades obtingudes de la Memòria del Departament de Justícia de la Generalitat de

---

⁴² CIRE: Centre d'Iniciatives per a la Reinscripció, empresa pública del Departament de Justícia que té com a principal missió oferir a les persones sota mesures judicials la possibilitat de treballar en els tallers productius ubicats dins, i en alguns casos fora, dels centres penitenciaris

Catalunya de l'any 2004, el total de persones ocupades dins els centres penitenciaris de Catalunya va ser de 1466 interns/es; això significa que únicament el 18 % de la població penitenciària va poder realitzar un treball remunerat, amb una retribució mitjana per sota del salari mínim interprofessional, segons podem constatar en el següent quadre de retribucions mitjanes per hora treballada als tallers productius dels centres penitenciaris.

Centre Penitenciari	Salari mitjà per hora
C.P. Homes Barcelona	2,32 € / hora
C.P. Dones Barcelona	1,78 € / hora
C.P. Joves Barcelona	1,28 € / hora
C.P. Brians Homes	2,49 € / hora
C.P. Brians Dones	2,05 € / hora
C.P. Quatre Camins	2,70 € / hora
C.P. Ponent	1,91 € / hora
C.P. Tarragona	1,87 € / hora
C.P. Girona	2,65 € / hora
C.P. Figueres	4,05 € / hora

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de la Memòria del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, any 2004.

A través de la seva correspondència, un intern ens dóna la seva opinió sobre el treball a la presó:

“Les feines remunerades a La Model només es poden qualificar amb un nom: esclavitud. La brigada d’obres i manteniment (pintors, paletes, electricistes, llauners, etc.) cobren 60 euros al mes per treballar tot el dia, sobren comentarís!! En els tallers, un intern fent brides, pot cobrar uns 3 euros per dos hores de feina. L’única feina relativament ben pagada és la fleca, on es pot guanyar un màxim de 480 euros al mes.” (AIC-1)

Entre les famílies entrevistades, poques vegades hem trobat persones que han pogut tenir un treball remunerat a la presó; el més comú era trobar-nos amb aquestes respostes:

“En la cárcel, ni mi hijo ni mi hermano trabajan, es muy difícil entrar en talleres.” (EF-18)

“De últimas ha estado trabajando en un taller, pero le pagaban muy poco (...)mi hijo me dijo que unos meses le daban 12 euros y otros 10, según la faena que habían hecho en el taller. Pero tampoco hay trabajo para todos, porque las prisiones están a tope.” (EF-4)

“Mi hijo trabajaba en una imprenta pero ahora está de baja, por que lleva bastante tiempo con el estómago, y tiene una rodilla que se la tienen que operar. Pero está de baja, y en la cárcel si estás de baja y no trabajas, no cobras. Eso es matemático.” (EF-19)

El fet que moltes de les persones empresonades no puguin treballar ni obtenir un sou dins els centres penitenciaris, contribueix a la davallada de les economies familiars (Cruells, Igareda, 2005). Si les persones empresonades tinguessin accés a una feina remunerada dins la presó podrien, si més no, deixar de ser una càrrega econòmica addicional per a les seves famílies. Però la realitat penitenciària no ho possibilita i, en tot cas, la remuneració és tan baixa que en cap cas el pres/a pot col·laborar de forma efectiva en l'economia familiar. Tot i això, el treball permet alleugerir algunes de les despeses de l'empresonament:

“Empezó a trabajar (...) por ayudarme a mí en mi desplazamiento, yo ganaba muy poco, y eran muchos gastos. Era una forma de ayudarme. Era muy poco, lo mínimo para poder intentar ayudarme.” (EF-22)

Tot i les pèssimes condicions del treball penitenciar i la reduïda remuneració que suposa, les persones estrangeres que estan a la presó, moltes vegades sense recolzament emocional ni econòmic de ningú, treballen tot el que poden per poder enviar diners als seus familiars que viuen al país d'origen, qüestió analitzada a les presons de dones en la recerca *Rastreando lo invisible* (Ribas, Almeda i Bodelón 2005).

b.2.3) Adaptació de la vida laboral i el treball reproductiu a l'empresonament

A més de la disminució d'ingressos pel fet que un membre de la família estigui privat de llibertat, la poca flexibilitat del règim penitenciar⁴³ pot implicar alguns problemes laborals per als membres de la família de la persona empresonada.

En aquest sentit, diverses persones entrevistades ens han explicat que normalment són les dones (mares, germanes o esposes) les que van a fer les visites i les comunicacions amb el familiar empresonat.

“Yo soy pensionista, pero los hermanos están trabajando y no pueden ir a verlo.” (EF-19)

Tot i això, algunes persones assumeixen perdre dies de feina per poder visitar els seus familiars o, per exemple, per poder acompanyar a una mare a la presó, com en aquest cas:

---

⁴³ Veure capítol 1.

“... mi hijo [germà del pres] no puede ir nunca a trabajar el sábado porque está pendiente del ritmo de la vida en la cárcel. Yo no puedo moverme, así que él me lleva a Lleida para hacer las visitas.” (EF-9)

La poca flexibilitat en la planificació de les visites sobretot comporta problemes a aquelles persones que han de mantenir econòmicament a la família i que al mateix temps no volen renunciar a mantenir el contacte amb la persona empresonada. Per exemple, la parella d'un pres treballa per la nit per poder anar pel matí a la presó a visitar el seu marit:

“Mi nuera no duerme para ir a verlo porque trabaja por la noche para poder ir a verlo por la mañana. La cárcel es una destrucción de familias.” (EF-18)

Altres intenten demanar permisos o canvis de torn:

“M’ha comportat problemes a la feina, estic de baixa. Jo treballo de torn de tarda i el dia que venia a comunicar m’ho havia de canviar amb companys, això m’ho van fer cert temps, set mesos, després l’encarregat em va posar problemes.” (EF-17)

Entre les mares i esposes de presos entrevistades ens ha cridat l'atenció que, entre aquelles que treballaven al mercat laboral, moltes han hagut d'agafar la baixa per depressió com a conseqüència de l'empresonament, amb les repercussions econòmiques que això suposa:

“Ara estic de baixa per depressió (...) sabent les coses que passen allà a la presó se’m va agreujar el meu estat de depressió..., llavors, econòmicament, al no treballar m’han rebaixat el 40% del sou, i al no fer torn de nit encara més... guanyo 1000€ menys, que és molt per mi.” (EF-21)

“A raó d’això jo em vaig enfonsar més, vaig anar al metge i al psicòleg i em van donar la baixa, és que no podia portar-ho tot.” (EF-17)

Algunes mares i esposes han comentat que si durant els primers mesos de l'empresonament del seu familiar haguessin estat treballant, no haurien pogut fer front a tot el trasbals que suposa la presó, ni haguessin pogut anar a visitar el seu familiar:

“Las cosas me van muy mal y tengo que buscar trabajo pero ahora no puedo trabajar. Son dos meses pero yo no he aterrizado aún. En este tiempo ni

duermes ni descansas bien si eres una persona que no está acostumbrada a esto...y sobretodo la impotencia que sientes.” (EF-6)

Un altre aspecte a considerar és el que fa referència al treball reproductiu⁴⁴. En els casos en què la persona presa abans de l'empresonament tingués a persones al seu càrrec, o bé, en els casos en què la mare o la parella del pres/a, que fins a l'empresonament realitzava el treball reproductiu en la unitat familiar, s'hagi de posar a treballar al mercat laboral, es poden produir amb més facilitat situacions de desatenció d'aquestes persones i tasques:

“Mi madre se iba al mercado a vender, nos daba la ropa para vestirnos...Mi madre era responsable de la casa, éramos todos pequeños, somos tres y nos quedábamos solos, nos íbamos a dar vueltas por la calle, dando vueltas...” (EF-2)

Quan la persona que es feia càrrec d'aquest volum de treball i/o de la cura de persones dependents és a la presó, les seves activitats dins la família hauran de ser realitzades per una altra persona. Si és un altre membre de la família, normalment dones (àvies, ties, germanes...), el que assumeix les tasques de cura, les seves oportunitats de generar ingressos per a la unitat familiar es veuen reduïdes o desapareixen, ja que el mercat laboral no contempla ni reconeix les necessitats i les lògiques del treball reproductiu.

“Ella y sus hijos viven en mi casa porque vivían fuera y ahora no pueden permitírsele. Ella tiene que trabajar para pagar la hipoteca, los niños y ayudar al marido. Si yo no me quedo con los niños para que se vaya a trabajar ella no puede pagar un canguro.” (EF-18)

Quan és el mercat qui supleix aquesta necessitat, la família es veu obligada a satisfer una important despesa, encara que, donada la precarietat en la que es troben la majoria de famílies, aquesta opció no és viable:

“La asistente social me dijo que ahora tenía que pagar una guardería privada para yo ponerme a trabajar, que ahora había muchas sustituciones de limpieza... ¿tú te crees que con lo que gane puedo pagar una guardería privada y vivir? Prefiero pedir. ¿Dónde encuentras un trabajo que puedas dejar a las niñas a las 9 y recogerlas a las 17h?” (EF-6)

---

⁴⁴ Aquest terme s'han d'entendre com el conjunt d'activitats orientades al manteniment i a l'atenció de la llar i de la família, com, per exemple, alimentar-se de la forma convenient, viure en un lloc còmode i net, tenir companyia i afecte, tenir cura de la salut, etc. El volum de treball que generen les tasques reproductores és molt elevat i ha estat invisible fins fa poc.

En definitiva, l'empresonament suposa un seguit d'inconvenients en l'àmbit laboral per a la resta de membres de la família, especialment en el cas que hi hagi fills/es petits o persones dependents, ja que habitualment les dones de la família hauran de fer l'impossible per tenir-ne cura i poder tirar la família endavant.

b.2.4) Ajudes i subsidis econòmics

La precarietat econòmica i les dificultats de subsistència de molts familiars de presos/es és un element constant de preocupació en molts dels familiars entrevistats:

“No encuentro nada, ni para limpiar. Mi marido trabaja incluidos los sábados, mi hija y mi nuera trabajan... y vamos muy justos. Ahora mismo estamos pensando como hacerlo para que los críos tengan algo para navidades (...) ¿cómo me lo monto? ¿Voy a hacer de puta? ¿Paso droga? No vamos a dejar a los niños sin leche.” (EF-18)

“Yo no tengo gran cosa, una viudez corta y como tengo que pagar todos lo recibos, no me llega... cuando a él lo metieron en la cárcel no sé cómo lo hice pero lo hice, de ayuda de familia sólo tengo a mi hijo (...) Hay un centro de Cáritas por aquí por la Miranda, que fui una vez y me dieron una caja con aceite, judías, arroz... Ya no volvimos porque mi hijo empezó a trabajar y ya pensé: que se lo den a otro que esté más necesitado que yo. Yo sólo lo necesité mientras mi hijo estaba en la cárcel...” (EF-5)

“Yo, que he tenido que tener muchas deudas, y sigo teniéndolas porque voy pagando, pidiéndole a unas y a otras para poderle ingresar el dinero a él, o poder salir adelante... Eso o me voy, perdona por la expresión, a hacer chapas, como dicen hoy en día, por no decirirme a hacer de puta a la Rambla.” (EF-19)

Davant d'aquesta problemàtica, l'únic ajut oficial existent per donar cobertura a situacions de precarietat econòmica i laboral extrema és el Programa Interdepartamental de Renda Mínima d'Inserció (PIRMI) que existeix des de 1990, regulat per llei des de l'any 1997, i que coordinen les Conselleries de Benestar Social i Treball de la Generalitat de Catalunya.

Aquest programa té la intenció de donar cobertura a col·lectius amb unes problemàtiques socioeconòmiques greus. Tot i que el més conegut del programa és la prestació econòmica, el seu objectiu és aconseguir la plena autonomia personal i familiar a través de la inserció sociolaboral, i en aquest sentit donar resposta, al menys teòricament, a les carències dels beneficiaris per aconseguir la seva plena inserció social

i laboral. Per això, aquesta prestació econòmica de caràcter periòdic, i variable en funció de les càrregues familiars del titular (fills/es menors a càrrec), està condicionada a la participació en un Pla d'Inserció o Reinserció.

Reproduïm a continuació els imports econòmics d'aquesta prestació per l'any 2006, a fi de constatar la vulnerabilitat econòmica d'algunes famílies, malgrat es puguin acollir a aquest tipus de cobertura.

IMPORTS DE LA RENDA MÍNIMA D'INSERCIÓ PER L'ANY 2006	
Prestació bàsica Renda Mínima d'Inserció (RMI)	349,45€
1r. membre adicional de la unitat familiar	47,21€
2n. i 3r. membres addicionals de la unitat familiar	39,34€
Ulteriors membres addicionals de la unitat familiar	31,48€

<i>IMPORT DE LA PRESTACIÓ D'ACORD AMB EL NOMBRE DE MEMBRES QUE FORMEN LA UNITAT FAMILIAR</i>		
Membres	PRESTACIÓ mensual (€)	PRESTACIÓ anual (€)
1	349,45	4.193,40
2	396,66	4.759,92
3	436,00	5.232,00
4	475,34	5.704,08
5	506,82	6.081,84
6	538,30	6.459,60
7	569,78	6.837,36
8	601,26	7.215,12
9	632,74	7.592,88
10	663,96	7.967,52

En relació a aquest tipus d'ajuts, aquestes són algunes manifestacions de familiars afectats:

“L'assistent em va dir que no tenia dret a cap ajuda perquè estic cobrant 600 euros...que no em podien donar el PIRMI. Vaig anar al mossèn a Càritas perquè em tallaran l'aigua i el gas i em diuen que no és el Banc d'Espanya...i el tren l'he de pagar (...)S'haurien de donar ajudes, nosaltres també paguem els

nostres impostos. Des de que ell està aquí no he pogut pagar el gas i dec 1000 euros. Jo tinc que pagar els viatges i és que totes les conseqüències les estic pagant jo, totes!” (EF-17)

“Económicamente te derrumbas y tienes que depender de esas personas que se hacen cargo del PIRMI que no puedan equivaler a todas las personas, a todas las familias (...) morirme no voy a morir de hambre, voy a comer con mis padres y si se me acumula el alquiler y me echan pues ya me iré a vivir con los ocupas. Encima el PIRMI está en duda que se me conceda o no.” (EF-6)

b.3) PROBLEMÀTICA ECONÒMICA DESPRÉS DE L'EMPRESONAMENT

Les conseqüències econòmiques i laborals per a la família de la persona empresonada, no acaben amb la seva excarceració (Cruells, Igarda, 2005). La permanència en un centre penitenciari suposa l'agreujament de la problemàtica social de la persona reclusa i, per tant, també de la seva situació econòmica i laboral. La presó cronifica les circumstàncies de marginació i exclusió del mercat laboral (Manzanos, 1992), ja que, com hem vist, la reclusió no inclou l'exercici del dret efectiu al treball ni la possibilitat d'adquirir formació acadèmica o professional de forma continuada. Això provoca una manca d'experiència professional i de coneixement que fan molt difícil la reincorporació al mercat laboral d'una forma competitiva.

A aquests factors hi hem d'afegir la pèrdua d'hàbits laborals i de relacions a la societat oberta, contactes per a futures feines, així com l'estigma que acompanyarà sempre a la persona que ha estat presa. La dificultat per a reintegrar-se al món laboral és, per tant, evident i així ho manifesten alguns dels familiars i la correspondència d'alguns interns/es:

“Cuando salga, su principal problema será conseguir un trabajo, porque según que empresa, si has estado en la cárcel es un problema para la gente...” (EF-3)

“Evidentemente nadie le dio trabajo, la situación en su casa no era brillante económicamente, de hecho cuando lo vuelven a meter, (que sólo por tres meses, y fue una venganza personal de una persona), que ya es mi marido, pierde el trabajo que tenía. Durante un año el único sustentamiento de esta casa fui yo, ganando un nada por mes.” (EF-22)

“La possibilitat de conseguir feina després de la presó és molt difícil. L'intern amb negoci propi o de familiars o amics, ho tindrà molt més fàcil. La resta d'interns no acostumen a rebre cap tipus d'ajuda i/o orientació, i això afavoreix la desmotivació i l'aparició d'un sentiment que sovint impulsa al ex-

presidiari a “buscar-se la vida”, i que generalment porta a trobar feines relacionades amb gent coneguda de la presó, i gairebé sempre delictives, amb el consegüent agreujament de la delinqüència organitzada.” (AIC-2)

És cert que hi ha empreses com la Fundació Engrunes⁴⁵, la Fundació Ared⁴⁶ o l'Associació Andròmines⁴⁷, entre d'altres, que col·laboren amb l'administració penitenciària en la contractació d'exreclusos/es. Generalment, són empreses que tenen convenis amb l'administració penitenciària per tal de proporcionar feina a persones en situació de tercer grau o règim obert, i que col·laboren en el seguiment de l'evolució de l'intern/a. Malauradament, aquest tipus d'empreses i d'iniciatives, si bé solen ser molt valuoses des d'un punt de vista humà i solidari, són quantitativament insuficients i gairebé inapreciables pel volum de població penitenciària del nostre país⁴⁸.

El fill d'una de les mares entrevistades, actualment es troba treballant en una empresa de reinserció, però amb el que cobra no pot pagar-se un habitatge ja que a la vegada ha de satisfer l'import de la responsabilitat penal subsidiària:

“Mi hijo tuvo que dejar el piso donde vivía porque su compañero de piso se fue y solo no podía pagar el piso y la multa. Se vino a mi casa, y ahora está viviendo con los dos hermanos y conmigo. Y vamos tirando como podemos.” (EF-5)

L'exclusió del món laboral repercutirà per tant a la família, que haurà de fer-se càrrec en un primer moment del manteniment del familiar que ha estat pres. El manteniment inclourà habitatge, manutenció, salut, necessitats bàsiques, etc. A més de suposar una sobrecàrrega econòmica per a la família, es tracta d'una situació molt complicada a la qual haurà de fer front la família tota sola, ja que una vegada la persona empresonada és excarcerada, l'administració deixa de tutelar la seva situació:

“Cuando mi marido sale de la cárcel yo caigo, porque no podía más, y mi cuerpo no aguantaba, nadie se preocupó de nada más, ni de buscarle trabajo, ni de ayudarlo económicamente, es un momento muy difícil.” (EF-22)

---

⁴⁵ La Fundació “Engrunes”, fundada l'any 1982, té com objectiu la inserció social de col·lectius marginats, com són les persones sense sostre amb problemes d'alcoholisme i els reclusos o exreclusos i aturats de llarga durada. La cooperativa “Miques” neix posteriorment, l'any 1992, per complementar la inserció social en l'àmbit laboral.

⁴⁶ “Ared” és una Fundació sense afany de lucre que va néixer en l'any 1994 com associació per a la reinserció social i laboral de dones.

⁴⁷ “Andròmines” és una entitat sense afany de lucre, dedicada a la inserció social i laboral de persones amb risc d'exclusió social, a través de la recuperació de roba, electrodomèstics, mobles, etc.; a més, gestionen la deixalleria municipal de Montcada i Reixac.

⁴⁸ Entre la fundació “Engrunes” i la cooperativa “Miques”, des de 1982 fins 1995 s'han beneficiat dels seus serveis un total de 293 persones.

Per fer front a aquesta situació, la legislació contempla la possibilitat que, a la sortida de la presó, les persones alliberades es puguin acollir a un subsidi de caràcter assistencial⁴⁹. Aquesta prestació assistencial no es concedeix per substituir un salari, sinó per pal·liar la manca de recursos econòmics. En concret, podran beneficiar-se d'aquesta prestació les persones expreses següents:

- aquelles que després d'haver estat privades de llibertat per un període superior a sis mesos, no tinguin dret a la prestació d'atur.
- els majors de setze anys que hagin estat més de sis mesos en un Centre d'internament per a joves a conseqüència de la comissió d'un delictes.
- les persones que hagin finalitzat un tractament de desintoxicació per drogodependència de durada superior a sis mesos i per això gaudeixin de la remissió de la pena privativa de llibertat.

A més a més, caldrà complir els següents requisits:

- Estar aturat.
- Inscriure's com a demandant de feina a les oficines de l'INEM en el termini d'un mes des del dia de l'excarceració.
- No haver rebutjat cap oferta d'ocupació adequada, ni haver-se negat a participar en activitats de promoció, formació o reconversió professional.
- No disposar de rendes, de qualsevol naturalesa, superiors al 75 % del Salari Mínim Interprofessional⁵⁰.
- No tenir dret a la prestació contributiva.

La durada d'aquesta prestació és de sis mesos, prorrogables per dos períodes de igual durada, fins un màxim de divuit mesos, i la percepció econòmica és del 80% de l'Indicador Públic de Renda d'Efectes Múltiples (IPREM), el que equival a 383,28 euros/mes per l'any 2006.

Veiem que si bé hi ha un ajut econòmic quan arriba l'alliberament de la persona presa, aquest és d'una quantia realment petita si s'ha de fer front a totes les necessitats

---

⁴⁹ Llei General de la Seguretat Social, aprovada pel Reial Decret Legislatiu 1/1994, de 20 de juny.

⁵⁰ El Salari Mínim Interprofessional per el 2006 equival a 540,9 euros/mes.

bàsiques d'una persona, inclòs l'habitatge, i encara més per fer front a les necessitats d'una família.

D'altra banda, volem destacar que la tramitació d'aquest subsidi haurà de realitzar-se en el període de quinze dies, un cop transcorregut el mes d'espera, per tant, la disponibilitat d'aquest ajut serà com a mínim de 45 a 60 dies després de l'excarceració, amb la qual cosa o bé els familiars durant els dos primers mesos de llibertat s'han de fer càrrec al 100 % de la manutenció de la persona alliberada, o bé aquesta es trobarà en una situació econòmica i de desemparament tant difícil, que fàcilment pot trobar-se en el dilema de delinquir en robatoris, furts i altres delictes de caràcter econòmic.

També pot donar-se el cas que les persones excarcerades hagin cotitzat a la Seguretat Social pel treball realitzat a la presó⁵¹ i que, per tant, tinguin dret a rebre una prestació contributiva, com el subsidi d'atur, en comptes de la prestació per excarceració. A la pràctica, donades les escasses possibilitats de treballar a la presó durant un període de temps continuat i l'escassa remuneració que es rep per aquesta feina, pot ser que la prestació d'atur sigui de quantia inferior a la prestació per excarceració i, el que és més greu, de durada inferior.

“Ahora si trabajas 1 año en la cárcel tienes derecho a 3 meses de paro cuando sales, en cambio, la excarcelación es de 18 meses, por lo que le queda ya mejor que no trabaje.” (EF-4)

La manca de cotització a la Seguretat Social, com a resultat de no haver pogut realitzar un treball remunerat dins la presó (recordem que només el 18 % de la població reclusa pot treballar dins les presons catalanes, segons dades de 2004), també pot suposar una problemàtica a llarg termini pels expresidaris/es i pels seus familiars, en la mesura que les famílies s'hagin de fer càrrec econòmicament del exprès/a quan aquest/a superi l'edat activa. La qüestió és més greu quants menys anys de cotització hagi acumulat la persona presa, ja que amb l'absència d'anys cotitzats, la pensió de jubilació es veu significativament minvada o, fins i tot, es pot perdre el dret.

***

---

⁵¹ Reivindicació que van dur a terme, durant anys, grups de recolzament a presos.

CAPÍTOL 3

PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE SANITARI

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

La població reclusa catalana és un tipus de població amb un índex molt alt de malaltia. Concretament, s'estima que:

- la meitat de la població penitenciària, aproximadament, és drogodepenent;
- almenys un terç de les persones empresonades són portadores del VIH;
- hi ha també una forta incidència de l'hepatitis B;
- la proporció de malalts de tuberculosi és superior a la mitja estadísticament normal en la població general.

Aquesta situació és especialment greu, degut a les condicions de vida que la presó imposa i per la deficient gestió que es realitza dels dos pilars fonamentals de la salut: la prevenció i el tractament.

a.1) PREVENCIÓ

La població reclusa malalta, lluny de ser tractada adequadament, es veu sotmesa a un règim de vida on els riscos d'infecció i reinfecció són molt elevats, no sols perquè la presó comporta un risc superior al normal en termes relatius, d'inici en l'addicció a les drogues i de contagi de malalties com el VIH o l'hepatitis B -sobretot per la utilització de xeringues infectades entre els toxicòmans- sinó també perquè les condicions de sobresaturació o amuntegament en què es viu a les presons catalanes faciliten el contagi de malalties. Veiem, per tant, que la prevenció trontolla d'arrel, si atenem a relats extrets de la correspondència d'alguns empresonats/es:

“A la Model, cada cel·la té dret a fer una rentadora per setmana, amb un màxim de 20 peces de roba. Això vol dir que entre 5 interns que hi ha actualment per cel·la, son 4 peces de roba per persona i setmana, clarament insuficient a no ser que es pretengui que fem servir els mateixos calçotets i mitjons tota una setmana, o que a l'estiu no ens canviem les samarretes. De totes maneres pagant Sant Pere canta, i pel “mòdic” preu de 2 euros pot aconseguir el privilegi de fer una rentadora per la teva roba. (...) Els llençols ens els canvien setmanalment, això està bé, el problema és quan els nêts arriben tacats de sang, fongs, o no sabem que.... potser no hi a cap risc, però amb un nombre tant alt de malalts de SIDA, hepatitis i tuberculosi, no deixes de fer-te algunes preguntes...em puc contagiar d'algo?” (AIC-1)

La higiene personal, és també un element bàsic per a la prevenció de malalties i contagis:

“ Cada mes, els interns de la presó Model, rebem un lot per l'higiène personal, que consta de:

- 1 pot de gel de 500 cc,*
- 1 tub de pasta de dents de 50 cc,*
- 1 tub d'espuma per afaitar de 50 cc,*
- 3 maquines d'afaitar de doble fulla,*
- 3 preservatius,*
- 1 pastilla de sabó per les mans,*
- 2 rotllos de paper higiènic,*
- 2 paquets de mocadors de paper,*
- 1 desodorant,*
- 1 joc de coberts de plàstic (d'això no sempre hi ha).*

A més, cada 3 mesos, ens donen un lot especial que junt amb tot l'anterior, inclou:

- 1 esponja,*
- 1 pinta,*
- 1 raspall de dents,*

Intenteu passar tot un més amb 2 rotllos de paper higiènic!! Què hem de fer? Aguantar-nos les ganes? Amb la pasta de dents passa el mateix, i tràgica és la

situació de la persona que vol afaitar-se cada dia. No crec que sigui tant demanar. (...) La contesta més habitual quan et queixes de que no en tens prou amb el que et donen és: "Compri a l'economat". Jo entenc que si algú vol fer servir un xampú millor, l'hagi de comprar, o si algú vol fer servir maquinetes de tres fulles les compri, el que no m'entra al cap es haver de comprar paper higiènic perquè no ens arriba, o pasta de dents i crema d'afaitar. Que passa si ets "indigent"⁵² i no tens diners? Fàcil, no et rentes, no t'afaites o... no cagues?" (AIC-1)

Pel que fa a les malalties mentals, depressions, trastorns neuròtics, trastorns psicòtics i alteracions en la personalitat i per tant de la conducta, són molt freqüents. La pròpia vida a la presó i les formes de relació que s'hi generen, sobretot en el cas dels règims especials o primer grau⁵³, comporten un risc afegit de desenvolupar o agreujar trastorns mentals. Els desequilibris psíquics i trastorns somàtics, les depressions, els atacs d'angoixa, la claustrofòbia, l'agorafòbia, els atacs d'histèria, la síndrome d'abstinència i, fins i tot, els intents de suïcidi, es produeixen amb moltíssima freqüència.

a.2) TRACTAMENT

Segons estableix l'article. 209 del Reglament Penitenciari, l'assistència primària en els centres de reclusió, es dispensarà amb mitjans propis de l'Administració Penitenciària. Cada establiment haurà de tenir un equip sanitari propi d'atenció primària i, periòdicament, s'haurà de comptar amb un psiquiatra i un metge estomatòleg/odontòleg. Els centres de reclusió de dones hauran de disposar dels serveis periòdics de ginecologia i, quan convisquin nens amb les seves mares, d'un de pediatria. Al davant de l'Equip Sanitari es trobarà un Sotsdirector mèdic o Cap dels serveis mèdics, que estarà a les ordres immediates del Director del centre. Pel que fa a l'assistència especialitzada, es procurarà que les consultes de major demanda es prestin a l'interior del propi establiment penitenciari, a fi d'evitar l'excarceració dels interns/es.

A la pràctica, fins i tot l'habitual tractament de conductes addictives a través dels programes de metadona exigirien, per una correcta realització, una dotació de personal especialitzat específic que malauradament no sempre es dona. En un sentit semblant, el

---

⁵² "Indigent" dins la presó es aquell que no té diners o recursos propis, o no té ningú que li entri diners per "peculi".

⁵³ Per exemple, l'any 2004 va acabar amb 183 persones en primer grau o règim tancat a les presons catalanes, segons dades del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

servei mèdic d'urgències a la presó és extremadament insuficient. La realitat dels fets és del tot eloqüent segons els testimonis escrits de diferents interns de la presó Model:

“El pitjor que et pot passar a la presó és trobar-te malament a partir de les 9 de la nit, després del recompte nocturn. L'únic que pots fer és picar fort a la porta i trobar-te un funcionari compassiu; així i tot, l'única assistència mèdica que hi trobaràs són dues aspirines, un gelocatil, un àlmax o un nolotil, cap professional et visitarà.” (AIC-1)

“Una emergència de nit pot ser mortal. S'han donat casos de mort per sobreposi en horari nocturn, on l'atenció mèdica ha arribat després de 45 minuts de picar la porta els companys de l'afectat, sense que els funcionaris del torn de nit fessin cap cas.” (AIC-2)

Presó i malaltia física i/o mental, sembla un binomi difícil de trencar, i més si com ens indica la *Sociedad Española de Sanidad Penitenciaria*⁵⁴, el sistema sanitari dins les presons és antiquat i deficient, i no permet, per tant, garantir la qualitat assistencial.

Pel que fa a les patologies de caràcter psiquiàtric, el tractament consisteix, en la majoria dels casos, en l'administració de psicofàrmacs o “pastilles” amb la finalitat de “tranquil·litzar” o sedar els pacients⁵⁵. Mostra d'això és l'alarmant i constant creixement en la utilització de psicofàrmacs a l'interior de les institucions penitenciàries. Sobretot en el cas de les dones. (Almeda, 2002)

D'altra banda, en molts casos el consum de psicofàrmacs per part de les persones preses és utilitzada com a via de fuga de la realitat. Els barbitúrics, benzodiazepines, neurolèptics són fàrmacs consumits sovint pels presos/es amb l'objectiu d'evadir la duresa de la vida privativa de llibertat.

La recuperació terapèutica, a nivell individual i de grup dins les presons, resulta, sens dubte, de difícil realització. El psicofàrmac cobreix el símptoma, seda la persona, però no resol el problema. A més, la utilització terapèutica dels fàrmacs provoca una greu dependència vinculada a les toxicomanies. No és casualitat que els toxicodepenents siguin els majors consumidors de psicofàrmacs amb una conducta circular en la qual el fàrmac alleugereix el símptoma, creant noves dependències.

---

⁵⁴ Sociedad Española de Sanidad Penitenciaria: <http://www.sesp.es>.

⁵⁵ És freqüent sentir com l'habitual expressió dins del context penitenciari de “preso chapao, funcionario descansao”, s'aplica al context sanitari sota la fórmula de “preso empastillao, funcionario descansao.”

La població penitenciària femenina presenta una problemàtica diferent en relació al tema de la salut. Un dels punts més destacats és el major patiment psicològic de les dones en els centres penitenciaris. L'estudi comparat de les presons europees realitzat per Cruells i Igareda (2005) estableix amb claredat que les dones pateixen una major ansietat per la separació del seu entorn familiar i de les relacions amb els fill/es⁵⁶.

En definitiva, la carència d'equips especialitzats, amb unes instal·lacions que no garanteixen una *praxis* mèdica correcta, amb unes infermeries dotades d'insuficients equipaments mèdics, amb dèficit també de recursos humans, és el resultat de la inadequada organització i gestió de la sanitat penitenciària que, ara per ara, correspon a la Conselleria de Justícia. Podem concloure, per tant, que les condicions de salut dins les presons són tan nefastes que fins i tot moltes persones que han entrat a la presó amb una bona salut, en surten tocats/des, malalts/tes i degradats/des, per no dir, que morir-se a la presó és relativament fàcil, com podem veure a través de les dades de mortalitat a les presons catalanes, elaborades a partir de la informació extreta de la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil de la Generalitat de Catalunya⁵⁷.

Mortalitat a les presons catalanes - Causa

Evolució anual

Causa	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Acumulat
Sida	14	12	15	13	9	9	4	76
Altres malalties	40	52	40	32	35	30	40	269
Sobredosi	5	5	13	7	12	10	7	59
Suïcidi	3	4	3	7	8	8	8	41
Accident	0	2	1	1	1	4	1	10
Agressió	2	2	0	3	0	0	1	8
Total defuncions	64	77	72	63	65	61	61	463
Interns últim dia any	5.945	6.073	6.405	6.924	7.416	8.094	8.305	49.162
% Defuncions / interns	1,07	1,26	1,12	0,90	0,87	0,75	0,73	0,94

⁵⁶ L'informe també esmenta altres problemàtiques com la "sobre medicació", la manca d'atenció psicològica i la no consideració de les diferències de gènere en l'àmbit de les toxico-dependències.

⁵⁷ <http://www.gencat.net/justicia/departament/publicacions>.

Valors en percentatges

Causa	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Mitja
Sida	22%	16%	21%	20,5%	14%	15%	6,5%	16,5
Altres malalties	62%	67,5%	55,5%	51%	54%	49%	65,5%	58
Sobredosi	8%	6,5%	18%	11%	18,5	16,4%	11,5%	12,75
Suïcidi	5%	5%	4%	11%	12%	13,1%	13%	8,85
Accident	0	2,5%	1,5%	1,5%	1,5%	6,5%	1,75%	2,15
Agressió	3%	2,5%	0	5%	0	0	1,75%	1,75
Total defuncions	100	100	100	100	100	100	100	100

Mortalitat a les presons catalanes - Lloc

Evolució anual

Lloc	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Acumulat
Presó	9	17	18	10	14	21	17	106
Hospital	21	27	21	30	26	11	18	154
Centres atenció socio sanitària	6	3	8	6	10	7	7	47
Permís	13	9	11	6	5	5	11	60
Família	13	21	8	10	6	10	8	76
Altres	2	0	6	1	4	7	0	20
Total defuncions	64	77	72	63	65	61	61	463

Valors en percentatges

Lloc	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Mitja
Presó	14%	22%	25%	16%	21%	35%	28%	23
Hospital	33%	35%	29%	48%	40%	18%	29,5%	33
Centres atenció socio sanitària	9%	4%	11%	9,5%	15%	11,5%	11,5%	10
Permís	20%	12%	16%	9,5%	8%	8%	18%	13
Família	20%	27%	11%	16%	10%	16%	13%	16
Altres	4%	0	8%	1%	6%	11,5%	0	5
Total defuncions	100	100	100	100	100	100	100	100

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

L'entorn penitenciari no és, evidentment, el més adequat per preservar la salut física i mental de les persones i, per tant, és un factor més de preocupació i angoixa pels

familiars. Està molt estesa la percepció de moltes famílies que la persona empresonada entra sana a la presó i en surt malalta (VIH, hepatitis, etc.) (ASAPA, 2003). Aquest fet genera una impotència que augmenta al veure la falta de recursos per atendre les persones malaltes privades de llibertat, tant dins com a la sortida de la presó, fet confirmat en diversos estudis sobre el tema (OSPDH, 2004; Carrión i Cubero, 2004). En aquest sentit es manifesten tant professionals com familiars entrevistats:

“Bona part de la població reclosa, pateix alguna malaltia crònica greu (sida, hepatitis, depressió...). La manca d’atenció sanitària adequada degrada encara més l’estat físic i mental de la persona presa, amb el conseqüent patiment dels familiars.” (AIP-5)

“Mi hermano mayor ya cogió el sida en la cárcel (hace 10 años que murió) y a mi hijo si no lo hubieran llevado al DAE⁵⁸ se hubiera muerto. Estas son las cárceles españolas... dejan morir a la gente sin saber si son inocentes o culpables.” (EF-18)

b.1) MALALTIA DE LA PERSONA PRESA

L'impacte d'una malaltia sobre qualsevol persona es pot entendre com una situació de crisi, que posa en qüestió el seu equilibri personal en funció de la gravetat, durada i complexitat de la malaltia, de les capacitats de la persona per assumir-la, però també del grau de suport social i familiar que tingui a disposició. La malaltia fàcilment ocasiona reaccions de por, de sentiment de soledat, de negació o resistència a la seva acceptació, etc. Qui no té una xarxa familiar afectiva per viure aquests moments, habitualment se sent doblement aïllat: de la realitat anterior, ja que la malaltia és viscuda com un allunyament de la pròpia realitat, i de la impossibilitat de gaudir del suport necessari.

b.1.1) Malaltia física

La família no és aliena a l'estat de salut del seu familiar empresonat. Tot al contrari, la malaltia, en ser un estat que normalment augmenta la vulnerabilitat i dependència de les persones, fa augmentar la preocupació i sensibilitat dels familiars. Per això, tenir un familiar malalt/a i no poder-lo visitar i atendre normalment, degut al seu empresonament, augmenta el patiment i els nivells d'angoixa dels familiars, tal com reflecteixen els següents testimonis:

“Si està malalt imagina't, et crea una angoixa contínua de no saber com està ni

---

⁵⁸ D.A.E.: Departament d'Atenció Especial per a toxicòmans empresonats.

què passa allà dins, que hi hagi gent que les ajudi, allà dins.” (EF-16)

“Sé de muchos casos en los que pueden estar a las 3 de la mañana con un ataque de ansiedad y no les hacen ni caso, luego les dan un Tranquimazin... No me da ningún tipo de confianza...” (EF- 18)

Els problemes relacionats amb l'assistència sanitària a les presons no estan generalment motivats per la qualitat en si de la cura que es fa a les infermeries penitenciàries, o pel tracte rebut per part del personal sanitari d'aquests departaments.

“El tratamiento sanitario en la Modelo, con mi hermano no es malo, no puede ser muy malo porque yo llevo viniendo a la Modelo desde el año 1972 (...) Mi hermano hace un tiempo que está malo, le han diagnosticado un cáncer, ha sido operado y está siguiendo un tratamiento de quimioterapia. La Modelo se está portando bien en este sentido.” (EF-18)

Els familiars acostumen a situar el problema en la falta d'informació i la falta de transparència, respecte al funcionament de les infermeries dels establiments penitenciaris, i en el desconeixement sobre el tractament o el tipus de tractament que es dona al seu familiar malalt.

A més, a la presó manquen professionals mèdics de moltes especialitats, fet que ocasiona, a les persones preses, dificultats burocràtiques i temps d'espera molt llargs, tant per a rebre la visita d'un metge extern, com per obtenir permisos per a sortides mèdiques programades. Les possibilitats d'hospitalitzacions externes estan, a més, generalment relacionades amb la urgència o l'extrema gravetat. Per això es donen molts casos de diagnòstics tardans.

b.1.2) Malaltia mental

L'especialitat de salut mental en el sistema penitenciar català compta només amb uns 175 llits residencials per malalts amb problemes mentals, distribuïts de la següent manera⁵⁹:

- 67 llits a la Unitat Hospitalària Psiquiàtrica Penitenciària ubicada al centre Brians
- 28 llits a la secció Psiquiàtrica de la infermeria del centre Brians
- 40 llits a la Unitat Polivalent ubicada al centre Quatre Camins

---

⁵⁹ Dades extretes de la Memoria 2004 del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

- 40 llits a la Unitat Psiquiàtrica de la infermeria del centre d'Homes de Barcelona

En el cas de persones amb greus malalties mentals o importants discapacitats intel·lectuals, la reclusió a les presons serà un factor de dificultat extrema per tal d'assolir un nivell mínim d'integració social, laboral i formativa. En aquest sentit, les famílies veuen com les persones amb malalties mentals empresonades s'amunteguen a les infermeries dels centres penitenciaris, amb molt poques possibilitats de rebre tractament psiquiàtric especialitzat o recursos terapèutics adequats.

En molts casos la presó acaba fent de contenidor de malalts psiquiàtrics greus. L'Equip del Programa ACCEPTA de la Federació APPS⁶⁰ ens descriu la situació de la següent manera:

“Hay personas que han pasado por una retahíla de recursos socio-sanitarios inadecuados e ineficaces que desembocan en la prisión, que asume el rol de los antiguos manicomios decimonónicos.” (AIP-11).

Quan la situació no és tan greu com per l'hospitalització penitenciària psiquiàtrica, molts familiars entrevistats lamenten la manca de tractament i assistència psicològica regular i generalitzada:

“Ellos necesitan unos psicólogos pero allí, perennes, que le pueda decir que vaya la semana que viene o seguir una terapia. Porque allí ven un psicólogo hoy y desaparece. Porque es que no hay, no hay medios. Dentro de las prisiones no se rehabilita nadie (...) Si, les hacen analíticas... Lo que pasa es que ellos tienen más problemas psicológicos que otra cosa.” (EF-4)

b.1.3) Drogodependència

La preocupació dels familiars és especialment important en el cas dels presos drogodependents, ja que a la presó, si bé oficialment no hi ha droga, moltes persones hi moren per sobredosi. En concret, en els últims sis anys, tal com podem veure en el quadre de dades de l'apartat a.2) d'aquest mateix capítol, han mort a les presons catalanes 54 persones per sobredosi, el que representa una mitjana de 9 persones per any, amb un clar augment als darrers anys.

---

⁶⁰ El Programa ACCEPTA s'emmarca dins de l'Àrea de Desavantatge Social de la Federació APPS (Federació catalana pro persones amb retard mental) i té com a finalitat l'ajut a totes aquelles persones amb discapacitat intel·lectual que tenen problemes penals amb la Justícia.

“Dentro de la prisión persiguen la droga pero a la vez la van tolerando porque así hay tranquilidad. Porque unos toman metadona, otros la cantidad de pastillas que les mandan los médicos y los dejan que no hablan, y otros heroína que consiguen de trapicheos sino, en las condiciones en que están las prisiones hoy, habría un montón de motines. Pero es que no puede haber porque van dormidos.” (EF-4)

És important senyalar que moltes persones preses inicien la seva drogoaddicció dins la presó:

“Mi hijo cuando entró en prisión no era adicto ni a los canutos... allí probó la cocaína, los porros, la heroína... llegó a un extremo muy malo y se tubo que ir al grupo DAE, que es para los toxicómanos.” (EF-18)

“... lo trasladaron a la prisión de Quatre Camins, se desquició y empezó a tomar heroína, la probó dentro de la cárcel, y a partir de entonces se hizo adicto al caballo hasta que volvió a disfrutar de la libertad (...) A él le habían pegado palizas más de una vez. Yo creo que fue una de las causas por las que se engancho a la heroína, le era más fácil callarse y pasar el tiempo con menos dificultades.” (EF-14)

“Los problemas de salud empezaron cuando estuvo preso, al darle pastillas para los nervios para poder superar la privación de libertad. También cuando cayó en la drogadicción al estar preso.” (EF-12)

Això genera una preocupació extrema en els familiars i els hi suposa una sobrecàrrega afegida a les ja pròpies de l'empresonament:

“...te voy a matar mamá... en el próximo vis a vis ven tú sola’, cuando fui me abrazó y me dijo “tienes otro drogadicto en la familia”... ahí quise morirme... Yo había sospechado algo porque últimamente tenía altibajos que no eran de él. Yo le dije que así que se había metido tenía que salir que sino yo me moría.” (EF-18)

És també molt preocupant, la utilització de psicofàrmacs amb finalitats no estrictament terapèutiques, tal com confirmen els nostres testimonis:

“Él ya estaba enfermo antes de entrar en la cárcel, estaba con depresión. Allí en la cárcel le daban medicamentos pero él no se los tomaba, no se fiaba. Decía que iba a poner todo de su parte para no hundirse, pero que no se tomaba los medicamentos porque le daba miedo, veía a la gente hecha polvo cuando se tomaban los medicamentos y no se fiaba. Además muchos compañeros utilizaban los medicamentos como drogas. Se tomaban todas las pastillas que le daban de una vez con coca-cola y así pasaban mejor el tiempo.” (EF-12)

D'altra banda, les addiccions que no són tractades van a més, i amb elles augmenten les síndromes d'abstinència i altres malalties associades. Poden augmentar també els riscos d'agressions i de conflictes entre reclusos/es i entre aquests i els funcionaris/es, pot augmentar, per tant, la violència i l'agressivitat. En ocasions, les actituds agressives arribaran també a l'entorn familiar del pres deteriorant les ja precàries relacions familiars.

“Porque aunque no quieras lo escuchas, en la cola, al coger número... Vas oyendo que uno ha muerto de sobredosis, que al otro lo han apuñalado, que a otro le han robado el chándal... ¿Tú sabes lo que es eso día tras día y hora tras hora?” (EF-12)

“La medicació que li donaven, que era per anul·lar-lo durant tot el dia, que no sabia què li donaven... I tot això després ho pagava amb mi, perquè com que no ho podia descarregar amb ningú més...” (EF-21)

La problemàtica dels drogodependents no farà més que augmentar i cronificar-se dins la presó, degut a la impossibilitat, en la majoria de casos, de poder-se acollir a programes de rehabilitació en establiments especialitzats, per exemple, granges, tant per la manca de places disponibles com pels elevats costos dels tractaments.

“Estava a Brians mentre li buscaven un centre, una granja, i al final hi ha complert els 22 mesos(...) el van desintoxicar, fent-li passar el mono lligat a la camilla i amenaçant-lo de que no es moguéss o l'apallissarien.” (EF-21)

Moltes de les persones entrevistades han afirmat que no saben com fer front a la drogoaddicció del seu familiar. Se senten abandonats/des, sense recursos, sense saber a qui dirigir-se i amb la constant frustració de no poder ajudar el seu ésser estimat. Quan aconseguen accedir a la informació sobre el tractament i la recuperació, s'adonen que el camí és llarg i ple de traves burocràtiques. Una mare ens ho explica així:

“Cuando mi hijo me dijo que era drogadicto, al día siguiente fui a Dirección General y le dije al Sr. X que mi hijo era drogadicto y que necesitaba ayuda, me explicó lo del DAE⁶¹ pero me dijo que era muy difícil porque había una lista de mil y pico de internos. Y que tenía que pasar todo un proceso para entrar.” (EF-18)

En un sentit similar expressa, la germana d'un pres toxicòman, la necessitat de rebre ajuda:

---

⁶¹ D.A.E.: Departament d'Atenció Especial per a toxicòmans empresonats.

“Un drogadicto se vuelve muy falso. ¿Por qué no los llevan a centros de tratamiento? Son enfermos. ¿Por qué permiten la entrada de droga en las cárceles? Eso lo están permitiendo. Una cárcel de por sí es mala, pero que se intenten limar fallos para que sea más llevadera.” (EF-18)

Els “trapicheos” per aconseguir una dosi i la necessitat de disposar de diners per poder comprar la droga, amb un preu molt més elevat dins la presó, no seran aliens a algunes famílies que veuen i pateixen el deteriorament físic i mental dels drogodependents, abandonats a la seva sort dins les presons.

“Fixa’t ... els mateixos presos et diuen que algunes dones porten la ‘barreta de xocolata’.” (EF-15)

En sentit contrari, hi ha familiars que expressen la seva negativa a col·laborar en l’obtenció de les substàncies estupefaents per part del seu familiar pres:

“¿Qué le vas a meter tú por unos cristales? (...) ¿Además qué le voy a meter si le perjudico a él?” (EF-20)

A més de la dependència a les drogues i als psicofàrmacs, a la presó també existeix l’alcoholisme. Igual que en els casos anteriors, la motivació principal és el desig d’evasió.

“Si era una persona que bevia, ara beu més; si estava trista, ara ho està molt més; si tenia problemes, tot aquest embolat li ha afegit mil problemes més... no se’n surt, ni física ni psicològicament.” (EF-15)

Les preocupacions familiars i els problemes dels drogodependents, no s’acaben amb l’empresonament ja que, en ocasions, la sortida de la presó pot ser també vista com un moment molt problemàtic, tal com ens explica una mare:

“Y espera que no se vuelva a drogar, que en este tema sufro mucho, porque una cosa es que no se drogue mientras está allí dentro, pero una vez salga, si se junta con los mismos amigos, tiene muchas posibilidades de volver a caer, porque todos sus amigos se drogan.” (EF-13)

b.2) HOSPITALITZACIÓ DE LA PERSONA PRESA

Quan la persona presa es troba ingressada en un hospital penitenciari degut al seu estat de salut, les preocupacions i malestar del seu entorn familiar s'agregen d'una manera notable.

La situació d'empresonament hospitalari presenta un conjunt de particularitats que multipliquen la preocupació dels familiars en relació a l'empresonament ordinari. No només pateixen per l'estat de salut del seu familiar empresonat/da, sinó també perquè els envaeix una sensació de desassossec i impotència, fruit de la impossibilitat d'acompanyar i atendre a la persona malalta. La mare, la parella, o qualsevol altre familiar proper no pot implicar-se en la cura de l'intern/a malalt, ni en la seva recuperació.

Les restriccions a les visites, així com la poca informació sobre l'estat de salut de l'intern/a que els familiars obtenen tant del metge i del personal sanitari com del centre penitenciari, són factors de preocupació i malestar addicional.

“Hay una señora que va a la enfermería a ver a su hijo y cada día entra y sale llorando, tiene 70 años y va sola, con su bastón... ¡no la torees! ¡Respétala! Y nadie le dice qué tiene su hijo ni qué le pasa... ¡es una vergüenza! Y hay un montón de gente así en las cárceles.” (EF-18)

Un altre aspecte a destacar en l'hospitalització de persones preses és la forta vessant securitària de les instal·lacions i de les pràctiques del personal sanitari. El tracte cap al reclus/a hospitalitzat no és el tracte que rep qualsevol persona hospitalitzada. No es tracta d'una persona malalta, sinó d'una persona presa malalta, i com a tal és tractada. Així, a alguns malalts se'ls emmanilla, “se'ls encadena als llits”. Els mateixos operadors de la salut es troben en contradicció entre l'obligació tractamental i la custodial, fet que acaba subordinant el dret a la salut a les raons de control i seguretat:

“Pero cómo se van a escapar, si se están muriendo, no pueden más... y los esposan a la cama... eso es terrible, ver a tu hijo sufriendo, y además que sabes que ha estado con las esposas, porque te lo cuentan, o porque ves las marcas... es humillante.” (EF-4)

En alguns casos, tal com ho preveu la llei⁶², als hospitalitzats que presenten pronòstics greus, alguns amb malalties terminals, se'ls tramita la sortida de l'hospital penitenciari. En aquests casos cobra una especial importància el paper dels grups i associacions de suport, que desenvolupen una tasca fonamental a l'hora de tractar amb

---

⁶² Art. 92 del Codi Penal i el 196 del Reglament Penitenciari.

l'estructura burocràtica, seguint el protocol de funcionament, formularis, permisos, etc., que sovint superen les capacitats de gestió dels familiars per si sols.

“El mismo médico ha enviado una carta al juzgado de Badalona pidiendo que por lo menos se lo juzgue para poderle aplicar un 60⁶³, eso significa que esta persona se está muriendo. Pero no se lo pueden aplicar porque no está condenado... como que no lo juzgan igual se muere estando en preventiva.” (EF-18)

b.3) MORT DE LA PERSONA PRESA

La mort d'un familiar és ja per si mateix una situació tràgica i difícil d'acceptar i superar per a qualsevol persona. La mort d'un familiar empresonat comporta, sens dubte, a més de tot allò que suposa la mort d'alguna persona estimada, una sensació de gran impotència i de manca d'humanitat, resultat tant de la separació de la persona privada de llibertat respecte del seu entorn afectiu, com de la manca de sensibilitat de la institució penitenciària en la tramitació posterior a la defunció.

b.3.1) Suïcidi i temptatives de suïcidi

El suïcidi no és un fenomen estrany dins les presons. De fet, tal com podem veure en el quadre de dades de l'apartat a.2) d'aquest mateix capítol, en els últims sis anys, 38 persones s'han tret la vida a les presons de Catalunya. És a dir, per aquest motiu moren cada any a la presó una mitjana de 6 persones. Aquesta xifra s'ha doblat en els darrers tres anys, no només en termes absoluts sinó també relatiu, indicador, gairebé segur, del dràstic règim de vida a què es veuen sotmeses les persones preses.

“La meva mare fa un any que va morir a Wad Ras (...) Es va deprimir i diuen que va contestar malament a una funcionària i la van tancar a una cel·la sola. Allà es va suïcidar...” (EF-16)

“Quizá se mató por nosotros, por su padre, su hermano, su familia, para eso éramos muy fuertes. Él se había perdido, había entrado donde no tenía que entrar, se había perdido. Por eso quiso irse.” (EF-8)

Alguns familiars conviuen amb la por a que el pres/a se suïcidi com a única

---

⁶³ La persona entrevistada es refereix a la llibertat condicional per malaltia molt greu o per tenir més de 70 anys, que al Reglament Penitenciari anterior (Real Decret 1201/1981, 8 maig modificat pel Real Decret 787/1984, 26 març) es regulava en l'art. 60.

sortida a la situació tan dura que ha de suportar, tal com ens explica un dels professionals entrevistats:

“En els molts casos de depressió, el trencament de les relacions emocionals amb els familiars, l'excessiva i arbitrària disciplina que es viu dins dels centres i la manca o la insuficiència d'una teràpia, provoquen suïcidis, amb el conseqüent cop emocional i desfeta familiar.” (AIP-5)

Una mare ens va explicar com va veure i viure els intents del seu fill de treure's la vida:

“He venido aquí otras veces y me ha dicho mi hijo: mama es que he intentado- y me ha enseñado unas cicatrices, como de haberse, como ellos le llaman chinarse, es intentar quitarse la vida. Entonces ya sales de ahí mal y hasta que no lo vuelves a ver otra vez, pues dentro de mi interior, pues está mal.” (EF-19)

Així doncs, la presó és un ambient productor i contenidor de malestar, on no es dóna massa valor a la salut, fet que equival a no donar valor a la vida.

b.3.2) El dret a morir en llibertat

Que la mort es produeixi a la presó, o a una altra banda, no és una cosa trivial. Per a la família és, generalment, d'extrema importància que el familiar pugui passar, almenys, l'últim període de la seva vida en llibertat, dins d'un entorn familiar que el pugui acompanyar de manera afectiva en els seus últims dies. El testimoni següent expressa la importància simbòlica de morir en llibertat condicional:

“... supo que murió libre, murió en el Hospital de Terrassa, pero libre...” (EF-23)

Lamentablement, les dades referents a la mortalitat en presons catalanes en el període 1999-2005 que hem vist anteriorment, ens mostren que el 28% de les persones preses que van morir al 2005 ho van fer dins de la presó. És a dir, gairebé una de cada tres defuncions de persones empresonades es va produir dins l'entorn penitenciari.

Segons l'article 92 del Codi Penal i el 196 del Reglament Penitenciari, els malalts molt greus amb patiments incurables i les persones més grans de 70 anys podran

obtenir la llibertat condicional complint els requisits establerts per la legislació⁶⁴, excepte el d'haver extingit les tres quartes parts o, en el seu cas, les dues terceres parts de la condemna. El Tribunal Suprem, en sentència de 12 de setembre de 1991, ha interpretat aquests preceptes en un sentit obert al considerar, que la llibertat condicional no s'ha de concedir per permetre la mort fora de la presó, sinó que la seva finalitat és que la persona malalta pugui romandre i patir la malaltia amb dignitat.

Malgrat aquesta doctrina del Tribunal Suprem, i com ja hem assenyalat, la mortalitat a la presó per malaltia és molt elevada. Segons consta a la Memòria del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, l'any 2004 es van presentar 50 sol·licituds de llibertat condicional anticipada per malaltia molt greu, de les quals se'n van concedir només 21. El mateix any 2004 van morir a les presons catalanes 21 persones, que equival al 35% de les defuncions de presos durant l'any. Aquesta xifra és molt elevada i confirma que la possibilitat de sortir excarcerat per malaltia es retarda inhumanament.

En molts casos, la concessió de la llibertat condicional es produeix després de molts esforços i intents per part de la família:

“Mi hermano el mayor, ya ha muerto de sida con 37 años. Se le declaró el sida cuando estaba en Ponent, Lleida. Lo llevaron al hospital, yo solicité el art.60, me costó mucho, incluso el juez de vigilancia penitenciaria me dijo que a mi hermano me lo darían en una caja de pino. Yo le dije que su hijo era el que tenía que estar en una caja de pino y me mandó detener por la guardia civil. Al final me tuvieron que soltar. Me traje a mi hermano a casa y murió en casa.”
(EF-18)

Alguns motius que poden explicar el retard considerable amb què es concedeix la llibertat condicional a persones preses malaltes en situació terminal, són:

- Els Serveis Penitenciaris tramiten la concessió d'aquest benefici només en casos extremadament crítics, a fi d'evitar, qualsevol possibilitat d'actuació delictiva una vegada atorgada la llibertat condicional i impedir, així, que aquesta decisió sigui criticada per part de l'opinió pública⁶⁵.
- L'excarceració *in extremis*, pot ser un mecanisme utilitzat per l'Administració

---

⁶⁴ Per tramitar l'expedient de llibertat condicional, entre altres requisits, és necessari un compromís d'acollida per part de la família del pres/a o, si no, d'alguna persona propera o d'institucions socials extrapenitenciàries.

⁶⁵ Jornada Anual de la Comissió Estatal Solidària amb les Persones Preses, realitzada a Santiago de Compostela el 29 i 30 d'octubre de 2005.

per delegar o minvar la seva responsabilitat en la mort de les persones empresonades, ja que el fet que les dades de mortalitat als centres penitenciaris siguin baixes, pot ser utilitzat com indicador de bona gestió i eficiència administrativa. En aquest sentit, en alguns casos, ens podríem trobar davant d'una pràctica que no respon a criteris humanitaris i de dignitat⁶⁶, sinó a una pràctica d'alguna manera encobridora de la mortalitat real a les presons.

- En definitiva, la dilació en el temps de la llibertat condicional per a persones amb malalties terminals, pot suposar la vulneració del dret a l'excarceració, al no produir-se aquesta, amb una antelació que respongui als interessos de la persona malalta.

b.3.3) Comunicació i tràmits

Si la defunció es produeix dins la presó, un dels principals problemes comentats pels familiars i indicatiu dramàtic de la deshumanització de l'entorn penitenciarí és la falta de consideració i respecte a l'hora de comunicar a la família la defunció.

“Jo l'únic que he rebut ha estat una nota dient que la meua mare ja no ha de complir la pena perquè s'ha mort i no m'han donat cap explicació de com... ni res.” (EF-16)

“Como este caso, mil y uno, yo he visto a una mujer ir a comunicar con su hijo y decirle que fuera a Dirección y es porque su hijo estaba enterrado y no le habían avisado ¡No te avisan y tú eres la familia!” (EF- 18)

També a l'hora d'efectuar la retirada de les pertinences del difunt, els familiars fan referència al que podríem definir com a “falta de tacte”, tal com es reflecteix en el següent relat de l'experiència d'una vídua que va haver d'anar a retirar les pertinences del seu marit:

“Prèvia visita concertada entre la institució (CP Figueres) i la Coordinadora Contra la Marginació de Cornellà (CCMC), arribà la vídua i una voluntària de la CCMC a recollir les pertinences del marit difunt. Expliquen que la situació fou desagradable, l'arribada a la presó, sotmetre's al tracte fred i distant per part de la institució... La treballadora social, que estava al corrent de la mort (a l'Hospital Penitenciarí de Terrassa), i que coneixia a la vídua i a la persona de la CCMC, no va sortir a saludar, ni parlar, ni res... Simplement, va passar, situació que va generar inconformitat per part de les visitants. Més tard,

---

⁶⁶ Tal com preveu la sentència del Tribunal Suprem de 12 de setembre de 1991.

després de l'espera, els hi portaren quatre bosses, que estaven fastigoses, que contenien les pertinences, entre elles un televisor; i li feren firmar un rebut de conformitat que firmà ràpidament, sense revisar si el que deia a la llista era el mateix que el què se'n duïen, principalment per nerviosisme i per les ganes de sortir d'allà ràpidament. Després, a casa, s'adonà que faltaven bastantes coses, entre elles un ordinador, que contenia els seus escrits. El tracte per part de la institució a la vídua és molt fred, ni tan sols la treballadora social va sortir a saludar.” (AIP-11)

b.4) EL FAMILIAR MALALT O AMB NECESSITATS SANITARIO-ASSISTENCIALS

Quan és el familiar lliure el que està malalt, no és únicament el pres/a el que pateix per la impossibilitat d'estar al costat de la persona a que estima, sinó que és el familiar malalt el que no pot gaudir de la presència del fill/a, espòs/a, pare, mare o company/a.

L'art. 47.1 LOGP i l'art. 155 RP regulen la concessió dels permisos extraordinaris als interns/es dels centres penitenciaris. Aquests permisos són aquells que s'atorguen en casos en què s'entén que el pres/a, per una qüestió de simple humanitat, ha d'estar a l'exterior amb la seva família. Són tres els supòsits que marca la llei: defunció, malalties greus i naixement de fills/es propis, i una clàusula oberta d'altres motius que a la pràctica s'interpreta molt restringidament. Aquests permisos els poden gaudir tots els presos/es, tant penats/des com preventius/ves.

Les dificultats per aconseguir a la pràctica un permís per acompanyar a la dona en el naixement d'un fill, per ingrés hospitalari d'un progenitor, per malaltia greu dels fills/es o del company/a, solen anar més enllà dels requisits que el nostre ordenament jurídic estableix. Pares que no han pogut conèixer al seus fills/es fins molts dies després del seu naixement, i només a través d'un vidre, és una cosa freqüent. Pares i mares que han mort de malaltia sense l'acompanyament i la presència física dels seus fill/es empresonats/des tampoc són un cas aïllat.

En el millor dels casos, algunes vegades, quan la persona presa pot gaudir d'un permís extraordinari per acudir al naixement d'un fill/a o a l'enterrament d'un familiar, les mesures de control i seguretat fan molt incòmoda la situació, tal com queda de manifest en els següents relats:

“... sí lo han sacado [pel naixement d'una filla], pero la verdad es que yo no me sentí nada bien. Lo sacaron esposado, cogiendo a la niña con las esposas... que

además son de esas que tienes las manos totalmente unidas y no puedes moverlas... y dos Mossos a los lados, otros dos en la puerta y uno fuera... La verdad es que no te sientes muy bien, no es lo mismo tener una conversación delante de los Mossos que a solas, porque no te salen las mismas cosas y no sabes que hacer... parece que estés haciendo algo malo.” (EF-20)

“Tienes que venir aquí a la cárcel y traer un certificado de la urgencia... Si se muere un familiar, depende del familiar que sea lo llevan y lo llevan nada más que a la hora del entierro. Y lo llevan esposado.” (EF 19)

“Mi padre salió con permiso cuando me casé y cuando nació mi hija.... una vez salió, lo pararon en la calle, mi padre le mostró los papeles, se lo pasaron por el culo y otra vez para adentro. Y a los diez minutos lo soltaron, si hacen cosas de jilipollas a veces.” (EF-2)

***

CAPÍTOL 4

PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE PSICOLÒGIC.

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA.

a.1) EFECTES PSICOLÒGICS EN LES PERSONES PRESES

Tot i que el tema que ens ocupa és el dels entorns familiars dels presos/es, volem començar aquest apartat revisant els efectes sobre els interns/es, que és una temàtica molt més treballada, per la qual cosa l'utilitzarem com a referent. A més, també és obvi que tota afectació psicològica sobre l'empresonat repercutirà, d'una o altra manera, sobre les vivències del seu entorn familiar.

Com ja hem dit en altres ocasions (Garcia-Borés, 1993, 2003), tot el referent als efectes psicològics de l'empresonament dependrà de molt diverses circumstàncies, com puguin ser el temps de condemna, la ubicació i el règim al que s'està sotmès, el nivell d'adaptació a les condicions de vida penitenciària, les característiques personals de l'intern/a, etc., que fan que cada cas sigui particular. I el mateix succeirà respecte de l'afectació psicològica de les famílies, que dependrà també d'un gran nombre de variables, com la seva estructura, els rols desenvolupats, el tipus de relacions, etc. Tot i així, se'n pot fer una relació genèrica dels efectes més comuns.

Començant pel propi *procés de presonització* (Clemmer, 1958), com a procés psicològic d'adaptació progressiva al medi penitenciari, que comporta l'adopció de la cultura penitenciària, dels comportaments, maneres de funcionar, hàbits, actituds, etc., característics de la presó, molt diferents dels de la vida en llibertat i que ja els autors més clàssics en la matèria (per exemple, Clemmer, 1958; Wheeler, 1961, 1971; Kaufmann, 1979) consideraven que comporta un increment de la desadaptació social. Un fenomen que, també aquests mateixos estudis, ja consideraven que s'agreuja conforme augmenta el temps de condemna i la distància amb la família, com elements que afecten el manteniment del contacte amb la realitat exterior.

Al marge d'aquest fenomen d'adaptació, d'altra banda necessària, al medi penitenciari, els efectes psicològics descrits en els diferents treballs són abundants i de diferent índole, produïts per les molt dràstiques condicions de vida que suposa l'empresonament⁶⁷. En l'informe que vam elaborar a l'any 2003, les relacionàvem de la següent manera (veure OSPDH, 2004⁶⁸):

Alteracions en la imatge de si mateix/a: devaluació de l'autoimatge, disminució de l'autoestima, increment de l'egocentrisme i autoaïllament.

Alteracions en la capacitat volitiva i/o autonomia personal: creació d'un estat de dependència (disminució de l'autodeterminació i l'autonomia), pèrdua de sentit de la responsabilitat, incapacitat per organitzar autònomament la seva vida.

Alteracions en la imatge de la realitat exterior: formació d'una imatge il·lusòria del món exterior, pèrdua del sentit de la realitat, pròpies expectatives de futur sobrevalorades, manca de perspectiva de futur, sentiment d'estigmatització social.

Alteracions psíquiques i de l'estat d'ànim: augment del nivell d'ansietat, alta tensió psíquica, estats d'angoixa, depressió, abatiment, idees de suïcidi, hipocondria, alta demanda de serveis mèdics, sentiment de temps perdut.

Alteracions de l'afectivitat i la sexualitat: sensació de desemparament, sobredemanda afectiva, alteracions de la sexualitat.

---

⁶⁷ Per a una revisió d'aquesta relació entre condicions penitenciàries i efectes psicològics podeu consultar el treball titulat *El impacto carcelario* (Garcia-Borés, 2003).

⁶⁸ Concretament, per aquest estudi es van utilitzar les obres de Bukstell and Kilmann (1980); Caballero, (1986); Clemmer (1958); Cohen and Taylor (1972); Foucault (1986); Garcia (1987, 1988); Garcia-Borés (1993, 1995b, 1997, 2003); Goffman (1970a, 1970b); Irwin and Cressey (1962); Kaufmann (1979); Manzanos Bilbao (1991); McCorkle and Korn (1964); Pagés (1988); Pérez y Redondo (1991); San Eustaquio (1987); Sancha (1986); Sykes (1958); Thomas, Petersen and Zingraff (1978); Valverde (1997); Wheeler (1961, 1971).

Alteracions actitudinals: producció d'una actitud egoista, augment de dogmatisme (rigidesa en les posicions), augment d'autoritarisme, increment de l'hostilitat, increment de la possibilitat de reincidència, passivitat en la recerca de solucions als seus problemes, demanda a la institució perquè es faci càrrec de les seves necessitats.

Hàbits de comportament: empobriment general dels repertoris de conducta, deixadesa en la presentació personal, inactivitat en el temps de lleure, despreocupació pel manteniment de les instal·lacions, realització rutinària de les tasques encomanades, utilització en les entrevistes d'un llenguatge preelaborat, ús d'argot penitenciari, recerca del benefici immediat.

Òbviament, cada pres/a es veurà afectat d'una manera diferent respecte d'aquests efectes. Ara bé, i tal com dèiem a l'inici, totes aquelles conseqüències negatives que, des del punt de vista psicològic, comporti l'empresonament sobre un pres/a en particular, està clar que afectarà des de la relació amb la seva família fins a la percepció que aquesta tingui del seu familiar tancat.

a.2) EXPERIÈNCIA PSICOLÒGICA DELS/LES INTERNS/ES VERS LA SEVA FAMÍLIA

El tema concret de l'experiència psicològica que els presos/es desenvolupen vers la seva família ha estat poc treballat, més enllà del recull d'exposicions autobiogràfiques. Per aquest motiu, el que farem és traslladar el que hem trobat en les nostres recerques anteriors centrades en l'experiència psicològica de l'empresonament.

Per exemple, ja des de que l'empresonen, d'alguna manera l'intern/a perd el seu rol familiar, que sovint implicava també el control de la família, la presa de decisions, etc. Pot sentir-se avergonyit/da davant els seus pares, davant els seus fills i filles o en relació al seu entorn. I així podrien descriure's moltes altres situacions que contribueixen també a alterar la seva autoimatge, la seva autovaloració i autoestima.

Quan l'empresonada és una dona, les conseqüències encara poden ser més greus degut a que normalment són dones que porten tota la càrrega del treball domèstic i, en entrar a la presó, es dona una desestructuració familiar (Almeda, 2002, 2003). Les dones se senten doblement castigades; per una part estan entre murs lluny dels seus familiars i,

per l'altra, tenen grans dificultats en el seu contacte amb el nucli familiar, ja que quan és ella la que entra a la presó és molt freqüent que la seva parella l'abandoni i en molts casos no es faci càrrec dels fills/es (Almeda, 2003). Això té efectes psicològics greus per a la reclusa, donat que li genera un sentiment de culpabilitat i impotència vers la situació dels fills/es que poden acabar bé amb la família (materna normalment), bé repartits per diferents familiars, bé en institucions de l'Administració. I, en funció d'on acabin, la mare tindrà més o menys possibilitats de poder estar en contacte amb ells/es.

A més, l'Administració Penitenciària reforça l'autoimatge de "mala mare" i de "dona histèrica i/o desestabilitzada", d'una banda mitjançant tallers com "Educació dels pares", "Autocontrol", "Desenvolupament moral", etc. (per exemple, tallers a la presó de dones de Wad Ras), cosa que no passa en els tallers d'homes, més adreçats cap a la professionalització, i, per l'altra banda, amb l'excessiva medicalització que es subministra a les dones a la presó (Almeda, 2003). Així, la solució de l'Administració Penitenciària a una dona presa i amb càrrega familiar és, podríem dir, ensenyar-li el "bon camí" cap a un rol femení, domèstic, tancat a l'àmbit privat i recriminador de la seva poca capacitat de saber desenvolupar el seu rol familiar. Alhora, se li reforça una autoimatge de dependència i una actitud de submissió amb sedants, tranquil·litzants i antidepressius. En canvi, quan l'empresonat és un home, no se li exigeix fer tallers com els esmentats i, en tot cas, el culpa pel delictes comès però no el fa responsable de la situació familiar, reforçant el paper de cap de família.

D'altra banda, en alguns estudis es mostra com, generalment, hi ha més freqüència de visites per part de figures femenines familiars (mare, germanes, companya...) quan la persona privada de llibertat és home (Almeda, 2003; ASAPA, 2003; Carrión i Cubero, 2004). Això fa pensar que l'home quan entra a la presó rep més recolzament familiar que no pas la dona, i encara és més evident en el cas de tenir fills/es, on el contacte amb l'empresonat és més freqüent que a l'inrevés.

En ètnies com la gitana (Equipo Barañí, 2000; Naredo i Pernas, 2001), on hi ha un sentiment més "comunitari", aquest fenomen de poc contacte familiar no afecta tant a les dones ja que hi ha més recolzament per part de la família, encara que continuen sent majoria les figures familiars femenines, excepte en casos greus de toxicomanies on s'han trencat masses rols tradicionals i la família pot deixar de banda a la presa. A més, aquest col·lectiu està sobrerrepresentat a les presons, de manera que, en molts casos, es dona l'empresonament de famílies senceres. Alhora, es dona el fenomen que, quan hi ha altres membres a la presó, la família respon més positivament per la normalització de la situació (Almeda, 2003). Sigui com sigui, tot sembla indicar que, en el cas de les presos/es gitanos, se senten més acompanyats i reben molt més suport familiar.

Si durant l'empresonament l'intern/a experimenta la vivència d'una sensació de desemparament, ben segur que aquesta tindrà com a protagonista l'entorn familiar. Quan no és així, és freqüent la sobredemanda afectiva a la família, que haurà de manifestar-se en visites, correspondència, trucades..., i que pot donar lloc a un clar estat de dependència. Especialment afectades per aquests efectes acostumen a ser figures femenines, per exemple la companya, qui pot veure's pressionada, no només a permanents visites sinó fins i tot a una sexualitat ineludible, i la mare, que forces vegades queda com l'últim recurs afectiu de l'intern/a.

Dins de l'experiència psicològica que l'intern/a té de la seva família, també fàcilment es produiran fenòmens que es relacionen amb a la vivència genèrica que l'intern/a té de l'exterior en general. Així, podem considerar, a priori, que, freqüentment, aquest/a tindrà una imatge il·lusòria de com serà la seva reincorporació a l'entorn familiar, basada en expectatives sobrevalorades, imaginant possiblement que serà molt ben rebut i extremadament atès/a. El temps que pel pres/a no haurà passat, per a la família sí que haurà suposat una reestructuració familiar i uns canvis a les seves vides. Així, és normal que el pres/a quan surti de la presó se senti al marge i trobi que no encaixa. (Ríos i Cabrera, 1998).

Hi hauran, possiblement, manifestacions d'una pèrdua del sentit de la realitat, creient que tot continua igual, com si no hagués passat el temps, com si no hagués canviat res i tendint, per tant, a reproduir les formes relacionals d'abans. Si ha transcorregut molt de temps, patirà l'experiència de trobar uns fills/es que han crescut sense ell/a, que no els coneix i, pitjor encara, que no el/la coneixen.

També pot ser conscient de la dura situació de la família i sentir-se impotent per no poder fer res i saber que quan surti de la presó la situació estarà igual o pitjor (Carrión i Cubero, 2004). Segons aquests mateixos autors, una conseqüència molt comuna en relació a aquesta situació i d'altres és l'obsessió per la situació familiar. Obsessió que augmenta si el pres/a viu la seva situació com la d'un home o dona apartat de les decisions familiars.

D'altra banda, el tracte penitenciari cap els familiars, la repercussió psicològica que abordarem més endavant, sovint humiliant, crea en el pres/a un ressentiment cap a la institució penitenciària i els que treballen en ella, a part de sentiments abans esmentats com impotència i culpabilitat. Les condicions dels locutoris, vis a vis, la poca durada de les visites, etc., tot i que varien segons les presons, òbviament no són les més adients per a mantenir un "bon contacte" i comunicació. Les comunicacions es faran a

través d'un locutori que anormalitza la relació i la limita a un breu període de temps, sense intimitat. Tota aquesta situació suposa una deshumanització de les relacions personals, impeding el contacte físic i distorsionant la comunicació verbal (Ríos i Cabrera, 1998).

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS.

b.1) PRESÓ I ALTERACIONS PSICOLÒGIQUES DE LES FAMÍLIES

b.1.1) Elements de diferenciació de les experiències

Tal com dèiem a l'inici, mentre que els efectes psicològics de la presó sobre els empresonats/des ha estat objecte de molts treballs d'investigació, no ha estat així respecte els efectes d'aquesta naturalesa sobre el entorns familiars dels empresonats/des. Bona mostra d'aquesta mancança és el mateix procés de presonització del qual hem parlat anteriorment i que, com és sabut, ha estat analitzat profundament pels estudiosos. En canvi, no hi ha estudis respecte a l'experiència de la família de l'intern/a quan veu que poc a poc el seu familiar va quedant atrapat per les formes pròpies de la vida a la presó, allunyant-se progressivament dels paràmetres que regeixen la vida en llibertat, i per això hem cregut oportú aprofundir també en aquesta qüestió dins de la nostra recerca empírica. I no només pel que fa a aquest fenomen, sinó pel conjunt de repercussions psicològiques familiars.

D'altra banda, com és comprensible, l'experiència psicològica de les famílies també variarà molt en funció de múltiples factors, tal i com també indicàvem a l'inici d'aquest apartat. Evidentment, per factors relacionats amb la presó en què es troba l'intern/a, les seves condicions de vida, en com es viu l'empresonament, o amb la fase de condemna en que es trobi. Però també en funció de les característiques familiars, com puguin ser la classe social, l'ètnia, l'entorn social que l'envolta o en funció del rol familiar al qual ens estiguem referint. Evidentment, entre aquests factors, alguns en tenen especial rellevància.

Així, l'experiència psicològica dels familiars acostuma a variar molt en funció de la fase de l'empresonament a la qual ens referim. En efecte, si ens situem a l'inici de l'empresonament sovint ens trobem una situació psicològica molt alterada, plena d'incertesa si es tracta de preventius, plena de desesperança si es tracta de sentenciats.

Sigui com sigui, la família veu totalment alterada la seva vida i pràcticament sempre el desconcert i l'angoixa presideixen aquesta època. La família s'ha d'adaptar al món penitenciari, entrant dins de la seva dinàmica de visites (que per alguns/es implica llargs viatges, llargues esperes, poca empatia i suport per part de l'Administració que reforça el seu paper de control i seguretat, escorcolls, etc.), així com adaptar-se als trasllats dels interns/es, a la manca d'informació, a la burocràcia... En aquest procés d'adaptació, cal considerar també que sovint el pres/a passa per un període de negació, amb actituds hetero-agresives, que sol durar uns quatre mesos, passant després a una actitud d'adaptació conformista o d'acceptació passiva i indiferent (Gonin, 1994).

“Yo entiendo que cuando un miembro de una familia entra en prisión, nadie de los componentes está preparado para asumir la situación. Se entiende y se razona la causa o el motivo por el que entra, pero en muchas ocasiones por no decir la mayoría, no se llega a entender. Suelen pensar que el ingreso en prisión no está justificado y que lo encierran injustamente porque de lo que le acusan nunca suele ser el culpable directo. En general les cuesta aceptar la nueva situación porque se les presentan muchos interrogantes delante de un mundo desconocido para todos. También aparece el miedo de que las personas que se mueven en el entorno familiar se enteren. La sociedad rechaza a todas las personas encarceladas, lo que hace que la familia lo viva de un modo angustioso hasta que se sitúan y el paso del tiempo les hace vivirlo con más naturalidad.” (AIP-6)

Al llarg de l'empresonament, especialment si aquest és de durada mitjana o llarga, es “regularitza” la situació, sent l'etapa que produeix lògicament conseqüències psicològiques de fort calat i, així, les angoixes i les depressions hi sovintegen.

“Se suele decir que una se acostumbra a la cárcel, ¡falso y mentira! Yo llevo 33 años y cada vez se me hace más duro, lo paso peor, me vuelvo más huraña...” (EF-18)

I diferent és també l'experiència quan es produeix l'alliberament, moment en què es fan evidents els problemes de la reintegració familiar, social i laboral, la sobrevaloració d'expectatives, les dificultats de reintegrar un membre a la família que havia hagut d'aprendre a funcionar sense ell, i en la que habitualment ell tendeix a reproduir les formes prèvies a l'empresonament. En aquest sentit, reproduïm un testimoni, que ens explica les seves preocupacions:

“Quan surti suposo que ens costarà i a més depèn del temps que estigui aquí però ja ho hem parlat i ens en sortirem...” (EF-17)

A aquesta ansietat deguda a les falses expectatives, hem d'afegir la incapacitació per a la reintegració que provoca l'empresonament i l'etiquetatge social negatiu que ara encara se li farà més palès a la família (Matza, 1976; Cordovani, 1996). En efecte, això ens duu a un altre factor de força impacte per a la família, la resposta de l'entorn. Així, avergonyir-se per l'empresonament d'un familiar és molt comú a l'inici del compliment de la condemna, així com la por al rebuig social, processos de negació, ansietat, etc. I és que, certament, en molts casos la família es troba amb un mur d'incomprensió i rebuig social (ASAPA, 2003; Carrión i Cubero, 2004). Aquestes qüestions, alhora, varien també en funció de la classe socioeconòmica i cultural, que influirà des dels recursos als que poden accedir fins a la vivència que desenvolupen. Un monitor de la presó de Tarragona resumeix en aquestes paraules la incidència d'aquests factors:

“Creo que las problemáticas se relacionan por lo general de manera conjunta, no actúan una sobre otra, si no que se afectan mutuamente, dependiendo de cada caso. Si el miembro preso es el miembro que lleva el dinero a casa será diferente que si el que cae es un hijo sin responsabilidades económicas. El tipo de persona, el contexto situacional en la sociedad, el tipo de condena...son variables que repercutirán en el tipo de problemáticas, que se jerarquizarán de formas diversas según el caso.” (EP-2)

Ara bé, l'experiència psicològica de cada un dels membres té les seves particularitats. Sol passar, com hem comentat abans, que gairebé sempre són figures femenines les que segueixen en contacte amb el pres/a atenent les seves necessitats. És freqüent que la mare quedi com el darrer suport de l'intern/a, en ocasions l'únic.

“Mi vida solamente ha sido trabajar, sacar mis hijos adelante, porque el padre no me ha ayudado en nada y entonces lo que he hecho ha sido sacar mis hijos adelante, sola (...) el padre, desde que el hijo está aquí preso, no ha venido nunca a verlo, no le ha escrito una carta, no ha sido capaz de decir: pues toma ingrésale este dinero...” (EF-19)

“Sempre són les mares les que estan allà. Jo parlava amb elles i em deien “mi marido está en el coche” mentre havíem d'esperar 5 o 6 hores de cua. Sempre són dones, excepte al Nadal que encara veus homes.” (EF-15)

Lògicament, quan hi ha companya, aquesta, junt als fills/es, és la principal afectada, emocionalment, econòmicament, etc., patint una sobrecàrrega de responsabilitats.

“Me he quedado viuda con tres hijos y he tenido que tirar para adelante (...) tenía siempre tantas cosas en la cabeza... porque mi prioridad era mi hijo que estaba en la cárcel pero es que tenía dos más pequeños...y tenía que trabajar.

Mi propio psicólogo he sido yo. Siempre he tenido que atender y solucionar rápido lo que me tocaba.” (EF-4)

I en els fills/es⁶⁹, està clar, té molta influència l'edat del menor en el moment de l'empresonament i el temps que duri aquest, desenvolupant un patiment divers que pot anar des de l'ocultació a l'escola fins el desconeixement del pare o mare un cop aquest surt de la presó. Particularment, un altre tema del qual s'ha investigat poc és l'experiència dels fills/es de preses, tant els nascuts a la presó i que han conviscut amb la mare allà, com els que han acabat amb la família junts o separats, com els que han acabat en alguna institució, situacions totes elles que, sens dubte, generen forts impactes psicològics.

“El meu fill porta molta ràbia per dintre, però ens hem d'aguantar. Els meus fills no venen a visitar al seu pare, no volen veure això i jo tampoc ho vull, perquè això és patètic i nosaltres a casa meva no estem acostumats a la presó. El meu fill em diu que no és capaç de veure el seu pare d'aquesta manera, tal com jo li he explicat que és.” (EF-17)

Sigui com sigui, i en les seves infinites variants, l'empresonament representa sempre un enorme patiment, on hi trobem pors, angoixes i desesperança, tant per la situació en què queda la família com pel que li pugui succeir al familiar empresonat/da.

b.1.2 Principals desencadenants dels efectes psicològics habituals en les famílies

Per tal de sistematitzar els efectes psicològics que més sovint pateixen les famílies dels empresonats/des, utilitzarem com a referent la mateixa classificació usada pels efectes sobre els interns. Uns efectes que, en major o menor grau, s'han ratificat en les expressions recollides en la nostra recerca empírica. Alhora, tractem també de sistematitzar els factors desencadenants d'aquesta afectació psicològica.

Fonamentalment, cinc són les **àrees d'afectació** més notòries:

- Alteracions en la imatge de si mateix/a.
- Alteracions en la imatge de la realitat.
- Alteracions psíquiques i de l'estat d'ànim.
- Alteracions de l'afectivitat i la sexualitat.
- Alteracions actitudinals.

---

⁶⁹ Art. 38 i 40 de la Llei 18/2003, de 4 de juliol, de Suport a les famílies. Aquests articles es vulneren molts cops ja que no es té en compte, avui en dia, la protecció dels familiars i en concret dels fills i filles de presos/es.

I, entre els principals **factors desencadenants**, hi trobem:

La situació del familiar pres/a.

De condicions de vida.

De salut.

D'incidències.

De canvis d'identitat.

La relació dels familiars amb la institució penitenciària.

El tracte als familiars.

La informació.

La indefensió.

Llunyania de la presó.

La situació familiar creada per l'empresonament

La separació forçada.

L'alteració de la família.

L'empitjorament de l'economia.

La reintegració familiar.

Les sobrecàrregues.

Econòmica.

Afectiva.

Familiar.

La resposta de l'entorn social.

Les dificultats de reintegració laboral i social.

Les diferents alteracions psicològiques poden estar generades per diversos factors, alhora que cada factor pot contribuir al desenvolupament de diversos efectes psicològics. Vegem-ho a continuació de forma desenvolupada:

b.2) ALTERACIONS EN L'AUTOIMATGE

Ens referim en aquest apartat particularment a tot el que es refereix a alteracions de l'autoimatge i devaluació de l'autoconcepte i l'autoestima, que solen venir provocades per les respostes des de dos àmbits ben diferenciats: des de la institució penitenciària i des de l'entorn social.

“Tota la situació m'està creant inseguretats, pors, l'autoestima a prendre pel cul... és molt difícil mantenir-se com una dona ferma així.” (EF-15)

b.2.1) La resposta de la institució penitenciària

D'una banda, analitzem les repercussions de la relació amb la institució penitenciària, particularment per tot el que fa referència al tracte rebut a la presó, generalment poc respectuós, i fins i tot, sovint vexatori i humiliant; de l'altra, a les respostes obtingudes per part de l'entorn social.

Pel que fa al contacte de la institució amb la família, concretament a les visites⁷⁰, es caracteritza actualment per unes condicions i un tracte molt inadequats, des de les cues al carrer amb l'exposició pública que impliquen, el tracte rebut per part dels funcionaris, les inspeccions amb un excés de vigilància i control, en alguns casos fins a punts absurds, el mal condicionament de moltes instal·lacions (locutoris, vis a vis...), etc. Situacions que no només impliquen una òbvia incomoditat, sinó que afecten fonamentalment el pla de l'autoimatge i soscaven l'autoestima. El Grup Dona i Presó confirma aquest sentiment:

“En general, se trata a las familias con poco respeto, se les exige mucho - horarios, orden, normas de entrada de paquetes, vis a vis...- parece que también se les sancione a ellas por el hecho de tener un familiar preso.” (AIP-3)

També un advocat penitenciari descriu així el tracte percebut després de molts anys de treball relacionat amb les presons:

“El principal objetivo del sistema penitenciario es fer-los la vida imposible als presos, als familiars, als amics i als advocats. Això és el que jo penso.” (EP-4)

Molts dels nostres testimonis manifesten clarament les alteracions psicològiques resultat del contacte amb el sistema penitenciari :

---

⁷⁰ Veure capítol 1.

“... a mi m’han maltractat psicològicament com a dona que està amb una persona que es suposa que té problemes i que elles [les assistents socials] són les úniques que el poden reinserir. I tu ets una salvadora que “te vas a llevar una hostia por ir de buena”, aquest joc que juguen et fa estar molt inestable... des de la Direcció General fins a les Juntes de les presons, a les funcionàries d’allà dins... Hi ha molta manipulació psicològica quan l’únic que vull es saber com està el meu company.” (EF-15)

En la nostra recerca hem trobat com els mateixos familiars molt sovint manifesten sentir-se d’alguna manera també “empresonats/des” degut a totes aquestes condicions:

“Cuando meten a alguien en la prisión no está esa persona solamente presa, está toda la familia.” (EF-6)

“Yo puedo decirte que mi hijo está aquí encerrado entre cuatro barrotes en una cárcel, es un pájaro sin libertad, pero mi corazón también está encerrado en una ‘gavia’ de cristal, y hasta que el no este fuera mi corazón no estará libre.” (EF-19)

“El que dic és que els familiars estem pagant la meitat de la condemna del que està allà. Tal com t’ho dic. Els hi tindrien que treure, perquè la meitat la paguen els familiars, a tots nivells.” (EF-21)

Moltes dones parlen de xantatge per part dels funcionaris i de les estratègies que elles utilitzen per aconseguir més atenció o més informació:

“Yo soy mujer, lo explico en este sentido, yo nunca he ido reclamando mi derechos, porque yo sabía lo que podía o no podía fastidiar a los funcionarios, quiero decir que nunca fui reclamando derechos... Iba, no de lista, sino más bien como una tonta haciendo la tonta para que me ayudaran y mi objetivo era verlo... entonces yo siempre iba como una pobre niña que no se enteraba de esto... como si yo dejara que me lo concedieran, con la lágrima y conseguir.” (EF-22)

“El tracte amb els funcionaris per lo general bé perquè sóc bastant camaleònica i em faig la pagesa una mica... (...) tu el vols veure 20 minuts i si has d’estar calladeta i tal... ho estàs i no li contestes al funcionari que haguessis matat perquè t’ha fet tornar a fer la cua, sinó et fot fora. Aquesta por al càstig, aquest xantatge de “si no fas el que et dic no el veuràs” acabes tragant.” (EF-15)

Les actuacions per part dels funcionaris i la institució penitenciària també varien segons el sexe, ètnia, procedència o religió del familiar. Factors que es van sumant i

compliquen la situació de la família. Així ho expliquen una mare i filla equatorianes, sense papers i amb el marit empresonat:

“Sentimos indefensión frente a la sociedad. Estamos solas, en categoría de inmigrantes extracomunitarios, sin papeles en regla (tramitación), con rasgos indígenas nos sentimos extrañas en un país y una cultura distinta, y que presenta riesgos para nosotras (...) Por ser mujer sola me siento más vulnerable, en un barrio donde no tengo amigos ni familia.” (AIF-2)

Si a més tenim en compte que normalment són figures femenines, que poden anar amb nens/es, o bé que són persones grans, veiem com aquestes circumstàncies s'agreugen. Pràcticament totes les familiars entrevistades han fet una referència explícita de la percepció d'un tracte hostil per part de la Institució Penitenciària vers elles, i com això les altera. Algunes mares ho expressen d'aquesta manera:

“Los funcionarios de la Modelo se creen con derecho sobre ti, se creen superiores y cometen más errores que nadie.” (EF-18)

“Jo ja estic habituada a la presó perquè tinc altres familiars que estan a dins. El que menys m'agrada és el tracte per part dels funcionaris perquè són molt prepotents, sempre et tracten com si fossis la última merda, no et donen explicacions.” (EF-16)

Relacionat amb el món de la presó també són importants les relacions que es donen entre els familiars que es troben a les comunicacions o a les cues per la paqueteria o el peculí ja que influiran en la manera de viure-ho. En alguns casos aquestes relacions consoliden vincles de solidaritat, d'altres però són viscudes amb vergonya i incomoditat:

Yo en principio cuando iba no conocía a nadie, conocía a una señora que la traíamos, a las que eran de aquí, a una que trabajaba por aquí, pero no hice mucha relación con la gente, no me apetecía, para mí era desagradable, era muy desagradable ir.” (EF-1)

b.2.2) La resposta de l'entorn social

Pel que fa a les reaccions de l'entorn social⁷¹ de la família, aquest no sempre es mostra comprensiu i solidari, sinó que sovint mostra distanciament i rebuig, des del mateix moment de conèixer la detenció (Carrión i Cubero, 2004). Fins i tot, a vegades inclouent-hi part de la família extensa. Quan això passa, duu als membres de la família nuclear a desenvolupar sentiments d'avergonyiment. Així ho expressen aquestes dones:

“Me daba mucha vergüenza tener que ir a una asistente social a pedir una ayuda. Porque no estoy acostumbrada, siempre hemos vivido con poco pero bien.” (EF-6)

“Generalmente una no lo reconoce, (prefiere decir que está trabajando fuera de la ciudad). Ni siquiera le he contado a mi familia en Ecuador.” (AIF-2)

“En el cas de la meva família, no hi havia hagut mai cap detingut, ningú a la presó, cap problema... per ells era i és una vergonya i una pena. Entre el 'pobret', pena i 'quina vergonya'.” (EF-21)

Tal com descriu aquest professional, el sentiment de vergonya és comú degut a l'estigmatització social que hi ha sobre la presó i les persones preses:

“Un niño se avergüenza de su padre cuando en el colegio sus compañeros se enteran de que su padre está preso, ya que al fin y al cabo existe un consenso social acerca de la delincuencia y su percepción. Igualmente una mujer, siente vergüenza cuando en una reunión de amigos su esposo no puede asistir ya que esta en prisión.” (AIP-10)

Les relacions amb altres familiars seran fonamentals a l'hora de viure-ho d'una o altra manera. Una mare, que el seu fill porta més de vint anys a la presó, ens explica com li va costar acceptar-ho al principi degut a les reaccions de l'entorn:

“Esto es un problema muy grave el entorno familiar, porque tú entiendes el problema de tu hijo, pero no te gusta que te lo digan. Ahora tengo las cosas muy claras y lo digo, pero al principio (...) Lo que pasa con esto es que si algún familiar te decía cualquier cosa, pues discutías con el que fuera. Porque, aunque tu sabías que tu hijo había cometido aquel delito y que estaba ahí por algo, no te gustaba que te lo dijeran.” (EF-4)

Són moltes les mares i familiars que passen per un rebuig de l'entorn:

“Los hermanos siempre han estado una piña pero ya al casarse y todo...se complican las cosas porque lo primero que dijeron los yernos es, él se lo ha buscado, él que se aguante. Y yo me lo tenía que tragar. Ellos me decían que

---

⁷¹ Veure capítol 5.

por qué tenía que ir todas las semanas, que por qué tenía que pasar esa amargura (...) Yo a mi hijo lo he tenido que defender muchas veces y, cuando oigo algo, me quito de en medio para no explotar. Porque mi hijo aunque haya pasado un momento desastroso en la cabeza es muy buen chico.” (EF-5)

“El entorno del barrio, pues darte la espalda. El pasar por tu lado y no saludarte, el mirarte mal, el decir: ahí va la madre del preso. Pues esto es, ocurre en todos los barrios, yo creo. (...) A lo primero si afectó bastante, aunque yo he salido a la calle y he ido con la cara muy alta igual que sus hermanos. A ellos no les ha importado que dijeran lo que dijeran, te acostumbras ¿no? Pero ha servido también, en parte, en que los hermanos han estado bastante unidos.” (EF-19)

“Aquestes persones que han denunciat al meu marit i que me les trobo al carrer cada dia, es fiquen amb mi i amb el meu fill per a que saltem, de manera provocadora.” (EF-17)

Altres, per contra, tot i que en menor nombre segons les nostres dades, han tingut el suport dels que els envolten:

“Me dieron todos apoyo, mi casa se llenó de gente, me cuidaron y me cuidan mucho.” (EF-9)

“La familia, dentro de lo que cabe, me ayudaron, o sea, han estado conmigo. Mis hermanos, mi madre, mis sobrinos, algunos, otros se han ido alejando. Pero bueno, hay hemos estado. Aguantando chaparrones, pero más por el vecindario que por otra cosa.” (EF-19)

El tenir un familiar a la presó sempre implica un “estigma” que recau sobre la família, tant durant l’empresonament com després. Amb aquestes paraules una dona explica la seva condició com a companya de pres:

“Tienes pareja pero nadie te ve con él. Eres la chica del novio fantasma, como si te inventaras. La cárcel crea la invisibilidad de nuestros seres queridos.” (AIF-7)

La situació dels nens/es, a l’hora d’afrontar els efectes estigmatitzants de l’entorn social, pel fet de ser fills/es o parents propers d’empresonats/des, és extremadament problemàtica per tractar-se d’infants, i com a tals, especialment vulnerables i sensibles. En relació amb aquest punt, és important tenir en compte a l’hora d’afrontar l’empresonament, l’edat dels nens/es i quin és el rol del membre empresonat. És freqüent que els fills/es pensin que els pares estan treballant fora i no que estan empresonats, doncs la família no sap com afrontar-ho.

“Y bueno, el niño sabe que su papá está trabajando fuera, y que está estudiando, y que donde el trabaja es en un centro, y que hay que coger trenes, en este caso son metros, ¿no? Y él le dice que son trenes, que su papá está trabajando lejos.” (EF-19)

“A la sobrina la llevé, normal: vamos a ver al tete, tú lo quieres mucho al tete. Le expliqué que está trabajando y que no puede salir. Tiene sólo dos años.” (EF-20)

“Él les llama por teléfono y les dice que está trabajando. El pequeño dice que no quiere que su padre trabaje y él se da cuenta de las cosas y lo pasa mal, al final lo tendremos que llevar a un psicólogo. El niño va al colegio y él ve que su papá no lo va a buscar nunca. Él era mucho del papi porque jugaban mucho... Ahora miramos la lista de los juguetes y él dice que no quiere nada, que quiere que se lo traiga el papi... Ahora le estamos diciendo que después de Papá Noel, viene su cumpleaños y luego su papi. Cuando hablan por teléfono es un show porque acaban llorando los dos. La nena no se entera tanto pero se levanta por la mañana y le da besos a la foto de su padre. Aunque luego no se acuerda en todo el día.” (EF 18)

b.2.3) Sentiments de culpa.

També és freqüent el desenvolupament de sentiments de culpa pel fet de tenir un membre empresonat/da i no poder ajudar-lo a sortir, o no poder fer res per resoldre els seus múltiples problemes i/o demandes. Un sentiment que augmenta si el pres/a, per un motiu o altre, s'autolesiona o fa temptatives de suïcidi:

“...per mi que es va deprimir perquè van passar molts mesos sense que l'anés a visitar ningú (...) Em sento molt culpable perquè crec que es va morir per culpa meva perquè no la vaig anar a veure, si l'hagués anat a veure...” (EF-16)

L'entorn també pot induir molts cops a aquesta culpabilitat,

“La gente todavía hoy no lo entiende. Lo primero que piensan es que “no lo hemos educado bien”(…). Desde luego que estoy tranquila de que para droga no he dado dinero, pero a lo mejor mi hijo tenía otro problema y yo no lo sabía ver, no sé, pero tampoco me he sentido culpable, culpable, culpable...” (EF-4)

“Mis padres y mis hermanos han estado muy volcados hacia mi. A mis suegros los noto más distantes, no sé si porque se sienten culpables o porque en nuestra religión está muy mal visto el tráfico de drogas.” (EF-6)

“No l'anaven a veure [la família], no volien que ningú s'assabentés que estava allà, es sentien culpables. Sempre pobret, i plorant... (EF-21)

Altres vegades és la mateixa Institució Penitenciària la que alimenta aquest sentiment vers els familiars, desresponsabilitzant-se del seu paper de rehabilitació i reintegració de la persona privada de llibertat. Amb aquestes paraules ens ho explica un dels professionals consultats:

“La mare té que pensar: ‘el meu fill és un desgraciat, i jo encara més perquè sóc la mare i sóc culpable’. Això és el què els volen fer creure, i per això els maltracten, els hi fan escorcolls... Tot això, tot això està passant; coses les veig jo directament, i d’altres me les expliquen les famílies i els presos (...) La mare no ha de pensar que si el seu fill tingués una feina, si el seu fill tingués un lloc a l’escola, si el seu fill tingués ajut de qui l’ha de tenir per deshabituat-se de la droga,... la mare té que pensar que ella té la culpa de que el seu fill estigui allà dintre, no l’Estat.” (EP-4)

També aquest testimoni posa de manifest com la manca d’informació per part de la institució, la fa sentir culpable:

“... jo em sento molt perduda amb tot lo que és la informació i això a part de crear-te angoixa et fa sentir culpable perquè sembla que ets tu la que no fas prou per saber com està.” (EF-16)

b.3) ALTERACIONS EN LA IMATGE DE LA REALITAT

La imatge de la realitat es veu sempre alterada, ja en el moment de l’empresonament, durant el mateix i respecte a la visió de futur, un cop es produeixi la posada en llibertat.

En efecte, en el moment de la detenció i posterior empresonament, com és comprensible, la vivència de la realitat es trastoca radicalment per a tota la família. El món els hi cau a sobre. Les narracions d’aquesta experiència, tot i que hagi passat molt temps, són dramàtiques i, sovint, es té la sensació de no poder tirar endavant:

“Estic en tractament psiquiàtric i anant a un psicòleg des de que va passar això, a les dues setmanes, m’han diagnosticat depressió transitòria.” (EF-17)

b.3.1) Sobrepreocupació

Durant l'empresonament, són molt freqüents també les situacions de sobrepreocupació per l'estat en que es trobi el seu familiar. Carrión i Cubero (2004) han trobat que aquest fenomen es relaciona en diversos aspectes amb el procés de presonització pel que passa el seu familiar, la greu situació en la qual es troba, si treballa o no, si pateix abusos, etc. Una realitat, inevitablement imaginada, que s'acostuma a viure amb força frustració, desesperació i angouxa:

“Siempre vienes con la pena encima o el sobresalto de que si te pueden llamar que es que a tu hijo le han pegado una puñalada aquí dentro, por no dar lo que él tenga, porque intentan quitarle algo y él no se deja quitarlo, o porque le piden algo y él no lo da. Es un sin vivir muy, muy fuerte (...) Que puedan atender a mi hijo en condiciones como dios manda, como una persona que es, no como un animal. Porque ahí dentro me parece a mí que viven como animales. Pienso que ahí dentro de esas cuatro paredes es la ley del más fuerte.” (EF-19)

La mare d'un exprès reflexa el seu imaginari sobre la presó quan se li pregunta si creu que els seu fill estava ben atès:

“Yo creo que no... porque a las personas que están hundidas van a hundirlas más... eso no porque me lo haya dicho él, sino porque lo pienso yo y lo sé.” (EF-5)

Aquesta sobrepreocupació té, en molts casos, una base real. Per una banda, perquè molts abusos soferts pels presos/es no tenen ressò en els organismes on s'hauria de garantir els drets dels mateixos. I per altra, per la insuficient atenció que acostumen a rebre els presos en el cas de ser malalts, o patir drogoaddiccions:

“Hay mucho miedo porque te dicen que lo que hagas lo paga el interno, ninguna madre quiere que su hijo se vaya a módulo 1 porque haya tenido un problema con el funcionario. Creo que los familiares permitimos que se abuse de nosotros por el miedo de que les pueda pasar a los internos... porque realmente se toman represalias... en Granollers ha habido más de un muerto que luego te dicen que es por sobredosis, pero es porque allí tienen funcionarios como el señor x que son asesinos, se los llevan a un cuarto y los muelen a palos.” (EF-18)

b.3.2) Sobreprotecció

Moltes famílies intenten sobreprotegir al pres/a, al que veuen indefens/a, vulnerable, i sense capacitat d'actuació o incidència en el món obert. En aquest sentit, alguns familiars ens expliquen el seu afany de no transmetre a la persona privada de llibertat les dificultats, preocupacions i problemes d'aquells amb els que l'empresonat/da manté vincles familiars:

“Jo davant d'ell sempre intento aparentar fortalesa però em costa quan veig tot l'acós que li fan. A mi em diuen que denunciï a la tutora però jo no vull complicar les coses.” (EF-15)

“Jo aquí quan entro he d'entrar bé, no li puc dir que estic malament o que tinc problemes, de vegades en alguna carta estic baixa i ell m'ho nota i m'ho diu. Llavors ja evito tot el que li pugui dir de que jo estic malament. Costa, i hi ha dies que no pots tirar endavant.” (EF-17)

“La toma de decisiones no es compartida en temas domésticos, no le cuenta a su esposo los problemas para no ponerlo mal, ya que adentro no pueden solucionar nada. Tampoco le cuenta los problemas que tiene con el hijo, para evitar crear mal rollo entre ellos, pero para temas más importantes, principalmente referente al hijo, la opinión del padre cuenta.” (AIF-6)

“Yo ahora siento muchas veces que le quiero explicar cosas y no puedo porque por teléfono o por carta no puedes porque te enrollarías mucho y además no le puedes explicar muchas cosas porque él se preocupa más, él se come la cabeza ahí dentro. Si tú aquí tienes un problema pequeño él lo hace mucho más grande.” (EF-20)

b.3.3) Sobrevaloració d'expectatives

I també és molt habitual una distorsió de la imatge de la realitat futura, com el desenvolupament d'expectatives sobrevalorades de cara a la sortida de la presó, de forma similar que el pres/a, imaginant que tot serà més fàcil del que al final és. O dit d'altra manera, no s'acostuma a ser conscient de les múltiples dificultats de la reintegració (d'adaptació, d'integració laboral i social, etc.). I, en cas de ser-ne conscients, aleshores quan s'apropa el moment de la sortida augmenten els sentiments d'inseguretat, desorientació, angoixa i de vivències depressives (Ministerio di Gracia e Giustizia, 1976; Serra, 1994):

“Tengo miedo del día en el que salga y que vaya a buscar al culpable que lo manipuló todo en el juicio.” (EF-6)

“Me preocupa mucho cuando salga... en como pueda reaccionar él cuando esté fuera. Porque ya lleva dos años y ya se ha hecho a allí, ¿sabes lo que te quiero decir? Yo conozco amigos que les ha dado miedo salir otra vez a la calle. Vuelves a ver a tus amigos, pero ya no sabes cómo son ellos. A mí me da miedo

cuando salga, por como pueda reaccionar él. Esperemos que haga cabeza y que salga bien..." (EF-20)

"Quan surti tinc por dels problemes que puguin sorgir, de feina, de recuperació mental, perquè està molt deprimit... el problema de que sempre et poden acusar d'alguna cosa..." (EF-21)

En el moment de les primeres sortides de la presó, els familiars es troben, efectivament, amb molts problemes d'inadaptació del pres/a a la societat, majors com més temps hagi estat el període de privació de llibertat, el que suposa una sobrecàrrega personal i emocional a les ja acumulades durant tota la situació d'empresonament. Aquesta problemàtica es fa palesa en el testimoni d'aquestes mares:

"Y tu estás viendo a tu hijo con 40 años y que es un niño (...). Y no saben hacerse un café porque no les han dado oportunidad porque han estado toda la vida encerrados. A última hora yo le decía como tenía que hacer para hacerse un bocadillo, porque eso si lo puede hacer y lo hacía. Y llamándome a cada momento yo ahora tengo un hijo con 41 años sin ninguna clase de porvenir y además sigue con el problema de la droga. Que ha estado toda la vida encerrado y tiene el problema que tenía." (EF-4)

"Si la gente se entera que has estado preso te clasifican de ese modo y a partir de ese momento desconfían de ti. Es una cruz que te llevas después de haber estado pasándolo mal en la cárcel. También a la hora de encontrar novia supone un problema." (EF-11)

b.4) ALTERACIONS PSÍQUIQUES I DE L'ESTAT D'ÀNIM

b.4.1) Ansietats i depressions

Aquestes, sense dubtes, són les alteracions més comunes, sigui expressant-se en increments de l'ansietat, tensió psíquica, i/o estats d'angoixa, sigui en forma de depressions, abatiment, desesperança, incloses idees de suïcidi. Dos professionals ens comenten algunes d'aquestes repercussions psíquiques:

"En el ámbito personal también tiene algunas repercusiones, como la provocación de un bajo estado de ánimo y continua confusión, desorientación ante esta nueva situación, preocupación por situaciones futuras." (AIP-10)

"Problemáticas emocionales. Principalmente por la situación de soledad, abandono, preocupación y vulnerabilidad en que quedan las familias, tanto la esposa como sus hijos. Si es madre y tiene un hijo dentro tendrá una preocupación constante, situación que hace que las familias se desarmen, o

pierdan esa unión normal. También es posible que se unan más a partir de esta situación. La familia reaccionará emocionalmente en la medida de su fortaleza.” (EP-2)

O les mares de presos/es:

“Pierdes el humor, no tienes gana de salir, de hablar con las personas, te se pone aquello pa adelante y es un cambio total. Y cuando te ríes te preguntas: ¿cómo puedo reírme? Yo soy de reírme mucho. Si tuviera a mi hijo en casa yo volvería a reírme mucho.” (EF-9)

“De salut... sabent les coses que passen allà se'm va agreujar el meu estat de depressió...” (EF-21)

“Mi hijo aquí dentro truncó la vida mi hija, porque mi casa se ha ido a pique, porque yo soy la base principal en mi casa. Y yo he tenido muchos problemas psicológicos y físicamente, más psicológicos por el estado de mi hijo, de ver a mi hijo mal. Si yo veo a mi hijo mal yo estoy mal (...) Yo llego mal a casa, la pago con mis hijos, o dejo de comer, mis hijos se tienen que cabrear conmigo. A un extremo decirme: ‘no vas más a verlo’ (...) Mi problema es que tengo depresiones y las pago con quien no debería, ¿me entiendes? A lo mejor mi hija me dice: ‘mamá siéntate que...’ y la pago con ella. El mal genio... pues la pago con ella.” (EF-19)

La situació penitenciària, i l'estat personal de cada intern/a, condicionaran l'afectació sobre els familiars. Per exemple, aquesta mare que va anar a veure el seu fill al mòdul d'infermeria-psiquiatria de Brians:

“Cada setmana la visita és més emocional, per veure com està... psiquiatria és molt aïllament... molta tristesa.” (EF-21)

Un advocat confirma aquest sentiment de desesperança en molts familiars:

“Son mayores [els familiars], no entienden bien las cosas, no pueden desplazarse, se instaura en ellas una especie de desesperación permanente con la que, sin embargo, se acostumbran a vivir. Por mi trabajo lo que más he notado es esta especie de desesperación, de paciencia contenida.” (AIP-2)

La desesperança i angoixa és més forta, si cap, per les famílies immigrants o quan la persona empresonada està en un centre de la resta de l'Estat⁷². Aquestes situacions, a banda d'altres problemes, creen més incertesa als familiars:

“És una incertidumbre que no saps com sortirà, si bé o malament i t'angoixa molt, molt... A mi el que més m'afecta és aquesta incertidumbre...” (EF-17)

També és comuna l'activació de tot un seguit de mecanismes de defensa que poden desenvolupar els familiars per tal de fer front a tot el daltabaix emocional, com poden ser l'oblit, la negació, portar-ho en secret, etc.

“Te tienes que hacer la fuerte porque no puedes ir llorando por todos los rincones (...) y luego están las niñas que no te pueden ver mal.” (EF-6)

“La primera semana reaccionas mal, luego piensas que no puedes hacer nada.” (EF-20).

“Estic molt deprimida i ara menjo molt, m'estic engreixant molt. Surto molt de festa i al dia següent em llevo sense ganes de fer res. M'adormo pel dia i em costa molt portar a la meva filla, la meva àvia m'ajuda amb ella. M'evadeixo molt per les nits i em poso fins el cul (drogues, alcohol...)...” (EF-16)

Un altre dels estats molt esmentat entre els familiars de presos/es és el de impotència davant la situació del seu familiar i de les injustícies que es cometen tant en el moment de l'empresonament com al llarg de tot el procés:

“A mí me afectó con mucha impotencia, mucha rabia.” (EF-6)

“Problema psicológico, pues verme impotente, en parte en poder sacar mi casa adelante porque me tiene absorbida el que hay aquí.” (EF-19)

“A veces me siento impotente, lo veo todo negro, de poder sacar a mi hijo, de poder ayudar a mi hijo. Entonces, si no te dan ninguna ayuda...” (EF-19)

Aquest sentiment d'impotència també el confirmen professionals que treballen dins de les presons:

“Para mi, creo que primero de todo destacaría el económico, pero no por el sentido más material, sino por la impotencia que sientes cuando ves que no te

---

⁷² Art. 12 de la LOGP, de 26 de setembre: L'Administració penitenciària ha de fixar la ubicació dels establiments dintre de les àrees territorials que es designin. En tot cas, cal procurar que cada una en tingui el nombre suficient per tal de satisfer les necessitats penitenciàries i evitar el desarrelament social dels penats.

puedes hacerte cargo de los gastos económicos que el encarcelamiento provoca.” (AIP-1)

Aquests estats d'ànim freqüentment arriben a greus depressions que comporten pensaments autodestructius i de desconfiança cap al sistema penitenciari:

“Me siento muchas veces con ganas de tirarme al metro.” (EF-18)

“Ahora lo sigo viviendo igual, tristeza muy fuerte pero a la vez mucha rebeldía. No creo en el sistema penitenciario.” (AIF-4)

b.4.2) Factors d'alteració de l'estat d'ànim

Són molts els factors i circumstàncies que promouen aquests estats d'ànim. Entre ells, hi destaquen els següents.

Evidentment, la situació del familiar pres no només pot generar sobrepreocupació com dèiem abans, sinó que és causa de constant atenció, d'angoixa permanent, de por, definint de forma determinant l'estat d'ànim dels familiars, tant en termes de condicions de vida, de salut física i mental, o de les incidències que pugui estar vivint. Veure al pres/a emmalaltir o empitjorar les malalties que ja tenia, o la possibilitat que sigui víctima d'un abús, són experiències que generen gran angoixa entre els familiars. I tant si es troben en la incertesa sobre aquestes qüestions, com quan és evident alguna circumstància o alteració concreta. Són moltes les expressions que es refereixen al patiment emocional que crea el tenir algú a la presó:

“Es duro, no, pues verlo a él entre rejas, entre los cristales y eso. A mi madre le entró depresión, además, se dio el agravamiento de un padecimiento del corazón.” (EF-3)

“Yo lo llevaba amargamente (...). Todos estábamos muy tristes, unos llorando, otros... conforme fueron pasando las semanas ya una se va calmando.” (EF-5)

També la relació de la família amb l'entorn penitenciari⁷³ acostuma a ser molt desequilibrant per a les famílies. Més enllà del tracte rebut a les visites, altres aspectes són molt alteradors. A més del lògic desconeixement sobre les qüestions penals i penitenciàries, complexes i críptiques, la desinformació per part de la institució penitenciària és una constant amb els sentiments d'incertesa i ansietat que l'acompanyen. Així, les famílies es queixen molt sovint de la desinformació del procés,

---

⁷³ Veure capítol 1.

del tractament i dels trasllats dels presos/es dels quals molts cops han de ser informats posteriorment pel mateix pres/a dies després del trasllat. I molt característic és també el sentiment d'indefensió i impotència davant les injustícies que es puguin cometre en un medi sobre el qual el familiar no té cap tipus de control. Els familiars molts cops acaben assumint els abusos que pateixen per tal de no perjudicar al seu familiar pres/es⁷⁴. Tot això afecta, certament, l'autoimatge que tenen d'ells/es mateixos, però també s'acompanya de fortes alteracions de l'estat d'ànim. La pròpia humiliació, derivada del tracte rebut a les visites, també participa d'aquests estats d'ànim. Fins i tot hi ha professionals que treballen en l'àmbit de la presó que no són cecs a aquests abusos:

“Els familiars... hauries de veure com els "entatxonen". A Brians, per exemple, hauries de veure com els entatxonen entre la primera i la segona porta. I això per què ho fan? doncs per fer-te la vida impossible, per humiliar-te, per castigar-te.” (EP-3)

Certament, la vivència de la presó per part de la família, dependrà també del grau de “normalització” de la situació. En el cas, per exemple, de l'ètnia gitana s'arriba a donar l'empresonament de famílies senceres. A l'estudi realitzat per l'Equipo Barañi (2000) el 65% de les gitanes preses tenien familiars a la presó. És un procés que, en molts casos, es viu des de petits, com podem observar en aquesta entrevista d'ètnia gitana que té el seu pare i el seu germà empresonats:

“Iba a la cárcel de pequeña, de los 14 años para abajo. Yo nací y me iba en los brazos de mi madre a ver a mi padre (...) No recuerdo mucho... el lugar no me parecía extraño (cárcel) porque pasé desde pequeña allí, toda una vida...” (EF-2)

D'altra banda, són freqüents els estudis criminològics que defensen que, darrera de l'activitat delictiva, hi ha una família desestructurada. Però, paradoxalment, no es pensa en que l'empresonament quasi sempre implica desestructurar una família. Sens dubte, la nova situació familiar creada per l'empresonament està presidida per alteracions psíquiques i de l'estat d'ànim de cadascun dels familiars més propers. Començant per la separació forçada⁷⁵. És aquesta una qüestió intrínseca a l'empresonament i les seves conseqüències es donen a tots nivells, però principalment sobre el pla de l'estat d'ànim i, lògicament, també en el de l'afectivitat. La separació

---

⁷⁴ Vulneració dels art. 17 i 23 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, de 1966.

⁷⁵ Les qüestions intrínseques a l'empresonament haurien de tenir mesures compensatòries per part de l'Estat, ja que la família del pres/a no és la culpable del crim comès per aquest/a. Tal com diu l'art. 4 de Declaració sobre el progrés i desenvolupament social, de 1969: “La família, com unitat bàsica de la societat i el mitjà natural pel desenvolupament i benestar de tots els seus membres, especialment els nens i joves, ha de ser ajudada i protegida per a que pugui assumir plenament les seves responsabilitats a la comunitat”.

d'un fill/a, de la parella, o del pare/mare, és una situació desnaturalitzada, dràstica i crua, que és viscuda amb gran sofriment i dolor. Uns efectes que seran més greus com més lluny estigui el pres/a, com més rígid sigui el règim de visites, o més restrictiu l'atorgament de permisos⁷⁶. En aquest sentit, la nostra recerca mostra com sovint les relacions familiars es refreden durant l'empresonament, degut a la distància entre les visites, la durada i la qualitat d'aquestes.

D'altra banda, la nova situació crea unes sobrecàrregues afectives, econòmiques i familiars, que comporten que els familiars han d'invertir moltes de les seves energies en les conseqüències de l'empresonament, sovint desbordant-los:

“Yo he tenido tantísimos problemas: me he quedado viuda con 3 hijos y he tenido que tirar pa'lante, y no me he dao cuenta si he necesitao psicólogo... ¿y no me le han entrao sudores con la menopausia? Y no lo sé, yo no me he dao cuenta de eso porque tenía siempre tantas cosas en la cabeza...” (EF-4)

“Principalmente creo que las familias se encuentran ante el grave problema de la economía familiar (...) las mujeres se encuentran solas ante las necesidades de mantener hijos, un hogar y los gastos que esto conlleva. Esta situación lleva a un estado de angustia, tanto para los internos como para las familias, que desemboca con facilidad en una problemática psicológica, o mejor dicho anímica.” (AIP-4)

L'empresonament suposa, en efecte, una sobrecàrrega econòmica: des que el pres/a és a la presó la família es fa càrrec de les despeses relacionades amb la seva manutenció, dels viatges que comporten les visites, del pagament dels advocats, etc. Així ho explica una de les dones entrevistades:

“Todo se paga en exceso. Se paga económicamente, se paga con la falta de libertad, y se paga con todo lo que endurezca el proceso que se vive. También se castiga a la familia.” (AIF-5)

La situació serà més greu quanta més ajuda necessiti el pres/a (per exemple, patir alguna malaltia, no poder formar part dels tallers de producció, etc.). Les famílies dels presos/es, que en general es troben ja amb una situació d'exclusió social, quan tenen algú empresonat/da, veuen disminuir els seus recursos, augmentant l'exclusió (Carrión i Cubero, 2004). L'efecte, en definitiva, és la reproducció de les condicions socials d'exclusió. Sigui com sigui, des del punt de vista psicològic, aquestes

---

⁷⁶ Art. 79 Normes Mímines per al Tractament dels Reclusos, de 1955: Cal vetllar particularment pel manteniment i el millorament de les relacions entre el reclus i la seva família quan aquestes siguin convenients per a totes dues bandes.

sobrecàrregues econòmiques sobrepassen sovint les possibilitats reals de la família, sumint-la en la desesperació.

b.4.3) L'afectació en els/les menors

Lògicament, els nens/es es veuen profundament afectats per la ruptura de les relacions familiars. Cada menor experimentarà es seu propi procés traumàtic, el qual, no només és originat per l'empresonament d'algun dels progenitors, sinó també, pel fet de poder quedar sota custòdia d'algun familiar o d'alguna institució. Això pot arribar a implicar tot un canvi en el seu entorn extrafamiliar: canvi d'escola, d'amics, de marcs de referència, etc. Tots aquests factors poden arribar a afectar de molt diverses maneres el comportament dels menors, per exemple, pot mostrar apatia, aïllament, dificultats escolars, etc.:

“La pequeña lo nota mucho más, está que necesita más mimos, está todo el día pendiente, se hace notar más, habla más de su padre... Claro él estaba todos los días y las mimaba mucho... Él cuando viajaba era sólo una semana.” (EF-6)

D'altra banda, cal tenir present que l'efecte produït per l'empresonament d'un progenitor rarament és elaborat des d'un punt de vista psicològic. Generalment, la família no els hi explica el que ha succeït, sovint se'ls enganya respecte d'on és el pare o la mare, i no se'ls hi diu la veritat respecte del temps que no hi serà. Tot això crea angoixa en els infants, que no acaben de comprendre l'absència. També resulta molt traumàtic quan coneixen la realitat, freqüentment de forma accidental en escoltar alguna cosa o en confirmar una sospita, a vegades fins i tot fora del propi context familiar.

També el contacte amb la institució pot resultar traumàtic pels menors. Així ho veuen dos professionals:

“Normalment s'ha de dir que els nens que venen reaccionen bé, però que són nens que estan molt neguitosos i nerviosos, és un espai molt limitat, molt reduït, l'espera, la calor... També hi ha un departament de guarderia gestionat per la creu roja que normalment està obert dissabte i diumenge i els poden deixar allà mentre van a comunicar.” (EP-3)

“Psicológicamente es muy fuerte el estrés que viven los niños en el centro, porque no se sabe dónde dejarlos⁷⁷.” (AIP-3)

---

⁷⁷ Vulneració de l'art.4 de Declaració sobre el progrés i desenvolupament social, de 1969, i de l'art.9.4 de Convenció sobre els drets de l'infant, de 1989.

b.5) ALTERACIONS DE L'AFECTIVITAT I LA SEXUALITAT.

La nova situació familiar no només genera desequilibris com els descrits a l'apartat anterior, sinó que provoca també alteracions en el pla de l'afectivitat. És evident que la mateixa separació forçada que implica l'execució de la pena privativa de llibertat genera, en el pla afectiu, una alteració de totes les relacions intrafamiliars, que habitualment s'acompanya de sensacions de desemparament, mancances afectives, enyorança, soledat.

A més, hem de tenir present que, en major o menor mesura, l'individu empresonat canviarà. A l'inici, o bé tendeix a generar una nova imatge adaptada a la nova realitat o bé s'esforça en defensar la pròpia de l'intrusisme de l'entorn penitenciari, però fins i tot així, tard o d'hora els canvis seran notoris. I la família es trobarà amb un ésser que no respon igual, de tal manera que aviat les visites poden ser viscudes com una fractura (Ricci i Salierno, 1976) relacional i afectiva. Es tracta d'un distanciament del qual han parlat molts autors (Goffman 1970a; De Leo, 1981; Harré, 1994). Aquests canvis relacionals també es poden donar per la situació en la qual es realitzin les visites.

“Las comunicaciones no eran nada satisfactorias, bueno, en mi caso es que cada vez iban a peor, al final el mínimo tiempo que teníamos para vernos era para discutir.” (EF-14)

I els familiars, a part de patir la distància que implica la presó, no seran immunes als efectes que té aquesta sobre la seva afectivitat. Tal com explica un educador de presons:

“El acceso a las muestras de cariño por parte de los familiares de la persona presa es mucho más limitado. Estas muestras sólo se ven reducidas a los contactos que dentro del centro penitenciario se puedan llevar a cabo. Pero dentro de un medio tan hostil como es la cárcel, resulta muy complicada la expresión afectiva y de cariño. Más bien aparecen muestras de odio y rabia hacia la institución que le está privando de la relación con su familia y la sociedad” (AIP-10)

A tot plegat s'hi afegeix una sobrecàrrega afectiva, vinculada tant a les demandes de l'intern, com l'haver de suportar l'estigma de l'entorn i de l'Administració (ASAPA, 2003).

“I tot això després ho pagava amb mi, perquè com que no ho podia descarregar amb ningú més...” (EF-21)

“Él sufre porque está dentro, pero más sufrimos las personas que están a fuera, ¿me entiendes? Que no podemos hacer nada por él. Pero por lo demás. Y que te va apretando: mamá sácame, mamá sácame, sácame. Esto es todas las semanas. Y él cree, los de adentro creen, que no haces nada, y estás moviendo cielo y tierra.” (EF-19)

Aquest sentiment va acompanyat d'una sensació de soledat a l'hora d'afrontar els problemes familiars, ja que no es pot comptar amb el pres/a i no se'l vol preocupar. Hem apreciat com és un efecte comú sobretot quan el familiar era una persona de referència dins la família.

“Tampoco le decíamos los problemas, nos callamos... Porque son hombres que se ven encerrados y hacen cualquier locura (...) Nosotros nos teníamos que poner bien con mi padre porque sino él se ponía muy mal. Si nos preguntaba si teníamos dinero les decíamos que sí, o si no se ponía muy mal y se peleaba por ahí. Les decíamos que nos ayudaban, pero era mentira.” (EF-2)

“Me cuesta el estar a veces destruida por dentro y tener que ser el apoyo emocional para él. En las visitas y en el teléfono. Estar siempre fuerte.” (AIF-2).

Aquesta sobrecàrrega no acaba quan el pres surt de la presó ja que, quan aquest és al carrer, la família passa a ser el seu referent principal des de tots els punt de vista, també des de l'emocional. Aquesta és la descripció de la parella d'un pres, poc temps després de la sortida:

“Pasaba mucha horas conmigo, recuerdo un día especial, el que es una persona solar, brillante, con carisma, me lloraba con un niño, gritando “y yo que hago de mi vida, si no estás tú.” (EF-22)

I més encara quan hi ha, com és habitual, problemes en la reintegració ja no laboral o econòmica, sinó familiar⁷⁸, és a dir, que l'exprès/a no troba el seu lloc en la seva pròpia família, que les seves formes relacionals no han evolucionat amb la família, quan la família no sap com l'ha de resituar. També s'han de considerar els canvis actitudinals i d'hàbits del familiar empresonat/da.

“Los problemas que le encontré eran de tipo psicológico, no tanto un malestar de mucho dolor, pero pequeñas cosas. A ver, pillaba el coche y pitaba en seguida, era muy nervioso, muy irascible cualquier cosa le preguntabas. Una de las cosas que son muy comunes en quien sale de la cárcel es que, nunca se

---

⁷⁸ Veure amb més detall a l'apartat de Problemàtiques d'ordre familiar.

sentaba de espalda a la puerta. Siempre mirando qué le podía atacar, como si el mundo estuviera atacándolo...” (EF-22)

Molts lamenten no haver trobat ajuda en aquesta difícil etapa de readaptació:

“A la hora de la salida de la cárcel un grupo de autoapoyo, o contar con profesionales que nos ayudaran a entender lo que nos pasa, sería de gran ayuda. Nosotros estuvimos apunto de separarnos porque no nos entendíamos. Nos costó ver que lo que nos pasaba era producto de la cárcel y ello lo vimos cuando un año después de salir mi compañero, salió el compañero de una amiga y vimos que ellos llevaban el mismo proceso de readaptación. Les vimos pasar por las mismas fases que nosotros y nos dimos cuenta que nuestros malos entendidos no eran producto de que ya no nos quisiéramos o ya no nos soportáramos era producto de un nuevo reajuste tras el paso de la cárcel por nuestras vidas. Pero lo tuvimos que aprender a base de disgustos. Si alguien nos lo hubiera advertido, nos hubiera resultado mucho más fácil.” (AIF-7)

Pel que fa a la sexualitat, aquesta es veu també summament alterada, ja que passa, en el millor dels casos, a ser programada i fortament condicionada com hem vist anteriorment⁷⁹. Moltes dones entrevistades confirmen aquesta alteració en les relacions amb la parella, tant en la sexualitat com en la intimitat:

“He estat quatre mesos que no he pogut dormir al llit, tenia que dormir al sofà perquè notava massa la seva absència, se'm queia a sobre l'habitació (...) El tocar-li la cara, acariciar-lo, agafar-li la mà...tens molta necessitat d'això i més quan portes 26 anys casada i que no m'havia faltat mai a casa.” (EF-17)

---

⁷⁹ Veure capítol 1.

b.6) ALTERACIONS ACTITUDINALS

Fàcilment, totes aquestes habituals alteracions psicològiques tenen el seu correlat en pla actitudinal amb expressions, això sí, força diferenciades, tot i que sovint transitant d'unes a altres segons les circumstàncies. Alhora, com és lògic, les actituds seran més dràstiques com menys s'entengui la situació o més dures les condicions de l'empresonament. Per exemple, el cas dels presos/es preventius⁸⁰, de vegades esperant dos anys el judici; el cas de condemnes molt llargues, que sovint no són proporcionals al mal ocasionat pel delicte; o quan hi ha regressions o altres incidències, etc. Totes aquestes situacions provocaran més sentiments d'impotència i ràbia als familiars, que es traduiran al pla actitudinal en qualsevol de les diferents expressions que es sintetitzen a continuació.

b.6.1) Desconfiança i rebuig

La major part de les entrevistes mostren clares actituds de desconfiança i rebuig vers la institució penitenciària, el seu discurs rehabilitador, els mitjans per realitzar-la, el personal per dur-la a terme, etc., en clara sintonia amb els plantejament crítics sobre l'eficàcia de la pena privativa de llibertat en relació a les finalitats que té legalment establertes.

“La presó no dona suport ni oportunitats.” (EF-16)

“...amb una gent que és malalta mental i que són uns maltractadors, no sé quina rehabilitació poden tindre que no sigui crear més odi encara, i fer la persona més rebel, més antisocial.” (EF-21)

“Las cárceles son lugares de castigo bajo el principio de la venganza.” (AIF-5)

“L'únic criteri que te en compte el sistema penitenciari per a la rehabilitació, és el pas del temps. Quan més temps ha passat de la condemna, més rehabilitat està l'intern!!” (AIC-2)

“La cárcel es una universidad de la delincuencia, no conozco a nadie que se rehabilite dentro.” (EF-18)

“En la cárcel no ha tenido acceso absolutamente a nada, porque no hay trabajo para tanta gente. Ni formación, ni nada (...). Dentro de las prisiones no se rehabilita nadie. La prisión está pa apartar y después viene el fracaso. Por esto luego salen y entran de la prisión, porque han entrado con un problema y han

---

⁸⁰ El nombre actual de preventius a les presons catalanes, al desembre de 2005 era de 1624. Font: Serveis Penitenciaris i Rehabilitació. Informació estadística bàsica 99/00/01/02/03/04/05 i comparativa juny/desembre 2005 (gener de 2006).

salido con el mismo, ¿a quien culpamos de esto? ¿a ellos solos? No. El dinero que le cuesta a la Administración las prisiones se pierde porque no hay rehabilitación. Yo ahora tengo el mismo problema que hace 20 años.” (EF-4)

Una desconfiança que pot fer-se extensiva cap a tot l'àmbit de la Justícia i vers la societat que l'empara:

“Estic veient molt clarament que la Justícia funciona per diners i per influències.” (EF-17)

“La sociedad s’hauria d’adonar, que si una persona és tractada com un animal, sortirà de la “gossa” com un animal.” (AIC-1)

“Tengo mucho rencor, mucha rabia, mucha impotencia de ver lo injustos que han sido...Cada vez creo menos en la justicia, estoy triste, amargada, estoy mal... pero pienso que se acabará. La cárcel aniquila a la persona como ser humano. Te hunde. Llegas a pensar que todo el mundo es malo y desconfías de toda la gente. Te vuelves inhumano.” (EF-18)

b.6.2) Hostilitat, rancor i rebel·lia

Més enllà de la desconfiança, són moltes les expressions que denoten hostilitat motivada pels sentiments d'impotència, d'indefensió o de ràbia davant de la situació i qui la manté, és a dir, l'Administració.

“Siento tristeza muy fuerte, pero a la vez mucha rebeldía.” (EF-10)

“Yo he tenido varios juicios con los funcionarios y siempre los he ganado, yo no faltó el respeto, pero que tampoco me lo falten a mí. Han sido por faltas de respeto y abuso de autoridad... Me pasó con uno que mientras estaba comunicando con mi hermano se metió a escuchar mi conversación⁸¹, yo le dije que se fuera, me insultó y yo intenté pasar de él... Ahí se acabó la comunicación porque él mandaba... Cuando salimos a fuera le pegué, y él me pegó⁸².” (EF-18)

“Para algunas familias, es algo habitual y entra dentro de sus tareas, siempre tienen algún familiar preso, suelen ser zonas sociales deprimidas y, aunque saben desenvolverse en los centros penitenciarios, viven unas relaciones poco humanas, reciben un trato poco aceptable y ellos responden muchas veces con

---

⁸¹ És evident la vulneració de drets de familiars de presos, en aquest cas l'art. 8 del Conveni Europeu de Drets Humans, de 1950: Tota persona té dret al respecte de la seva vida privada i familiar, del seu domicili i de les seves comunicacions.

⁸² En aquest exemple podem veure la vulneració del l'art. 12 de la Declaració Universal de Drets Humans, de 1948: Ningú serà objecte d'ingerències arbitràries a la seva vida privada, la seva família, el seu domicili o la seva correspondència, ni d'atacs a la seva honra o la seva reputació. Tota persona té dret a la protecció de la llei contra aquestes ingerències o atacs.

agresividad, gritos, insultos, que dificultan más la relación con los centros.”
(AIP-3)

b.6.3) Submissió i resignació

Sovint, però, aquesta hostilitat topa amb la realitat inalterable, amb l'òbvia superioritat del poder de la Institució, amb les pors a represàlies, amb el desgast del pas del temps, fent que reaccions rebels acabin claudicant:

“Vaig tenir la idea de ficar-me en ‘huelga de hambre’ per la injustícia que estan cometent amb el meu marit, però l’advocat em va dir que no ho fes... sempre per la por de qui està a dins.” (EF-17)

“No puedes exigir demasiado, vas a ver a un preso. Si tú necesitas ir al lavabo en un vis a vis, no puedes exigir que te abran la puerta, es un preso lo que vas a ver.” (EF-20)

“Si te peleabas con ellos (funcionarios) era por mi padre. No denunciarnos porque es peor para mi padre... Si tiene que salir, no sale. Si quieres el tercer grado, no te lo dan. Tienes que aguantar y callar.” (EF-2)

“El detingut és una cosa despreciable: ni drets humans, ni hòsties, els diuen. Hi ha policies que els hi diuen això: “a este abogado no te lo creas, que dice derechos humanos, tú no te lo creas, porque ni derechos humanos ni democracia, que te pego una ostia que te estampo contra la pared, cuando se marche el abogado”. Això m'ho expliquen els presos, els detinguts! I després em diuen: Si us plau no els hi diguis res, eh!", "No diguis res a ningú i a la meva mare tampoc, eh!", "T'ho explico a tu com a advocat perquè si em maten sàpigues perquè m'han matat. Això va així en aquest país.” (EP-4)

Totes aquestes qüestions també acaben fent que sovint les actituds dels familiars derivin, amb el temps, cap a la resignació i el conformisme davant de les circumstàncies viscudes.

“La situación constante de pobreza, falta de otros recursos, y desmotivación de cara al futuro, hace que tengan una actitud negativa, o que no vean una salida positiva o esperanzadora de la realidad. No ven que su situación cambiará, y esto no les permite tener una motivación mayor.” (EP-2)

Actituds, en fi, freqüentment extremes, com correspon a mesures dràstiques i severes com és l'empresonament d'un ésser estimat.

***

CAPÍTOL 5

PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE SOCIOFAMILIAR

A) CONTEXTUALITZACIÓ TEMÀTICA

a.1) PRIVACIÓ DE LLIBERTAT I ENTORNS FAMILIARS

Com mostrem en aquesta recerca, les conseqüències de la privació de llibertat van més enllà dels efectes sobre els presos/es, ja que a la vegada, repercuteixen especialment en la vida quotidiana de les famílies. En aquest capítol es tractaran, concretament, algunes de les alteracions que pateix l'entorn sociofamiliar quan algun dels seus membres és empresonat/da. Aquest fet afectarà l'estructura i el món de relacions intrafamiliar. Alhora, també es tractarà l'impacte que produeix l'empresonament sobre la relació de les famílies amb el seu entorn social.

Les famílies desenvolupen un conjunt de funcions socials, com ara les de socialització, reproducció i d'altres de caire econòmic, religiós, afectiu, etc. Aquestes funcions determinen l'organització familiar i el tipus de relacions que es donen dins el si de les famílies. Per tant, els canvis que es produeixen en aquestes funcions per la manca d'un dels seus membres, suposen també canvis en l'organització interna de la

família i en la pauta de comportament dels seus integrants. És per això que, quan alguna persona és empresonada, tota l'estructura familiar i la seva organització es veu afectada.

El sistema penal tendeix a criminalitzar els sectors socials que pateixen una major exclusió econòmica, social i cultural però, a més a més, quan empresona algú, produeix un procés de desestructuració familiar. Segons Manzanos i Balmaseda (2003) la presó té dues funcions bàsiques que repercuteixen en la vida familiar: d'una banda, la funció estigmatitzadora i, per l'altra, el fracàs de la seva finalitat reeducativa. El fet que l'índex de reingrés a la presó sigui extremadament elevat⁸³, confirma que existeix una gran incompatibilitat entre les exigències disciplinàries pròpies de la pena privativa de llibertat i l'objectiu rehabilitador de la presó. Les conseqüències per a les famílies són molt greus. L'autor citat esmenta les següents: enfonsament i destrucció de la família, ruptura de les relacions de la llar, ruptura de les relacions amb els components de la família, o amb algun/a d'ells/es, problemes psíquics greus, especialment per la mare, o altres problemes de salut greus per membres de la família. A totes aquestes conseqüències s'ha d'afegir, a més, el rebuig social.

a.2) FACTORS DETERMINANTS DE LA INCIDÈNCIA

Són diversos els factors que caracteritzen i determinen la desestructuració de les famílies, així com la seva gravetat. Molts d'aquests factors ja han estat tractats als capítols precedents, però concretament, pel que fa a les repercussions de l'empresonament en les relacions sociofamiliars, considerem com a molt rellevants els següents:

El rol familiar de la persona empresonada: depenent de si és home o dona qui va a presó, les conseqüències per a una família seran completament diferents. Diversos autors/es, (Almeda, 2002, 2003; Equipo Barañí, 2000; Manzanos i Balmaseda, 2003; Azaola, 1996), coincideixen en assenyalar que si és la dona qui és empresonada, les conseqüències per a la família seran més greus, especialment pels i les menors d'edat. També és important tenir en compte qui és el membre que aporta o aportava el manteniment econòmic, i qui el que s'encarrega o s'encarregava de les tasques domèstiques i de cura, ja que la reestructuració familiar tindrà diferents conseqüències. Evidentment, la presència o no de fills/es, o les edats d'aquests, a l'entrada i a la sortida de la presó del pare o la mare, seran elements transcendents a l'hora de valorar l'impacte de l'empresonament sobre cada família en particular.

---

⁸³ Segons Manzanos i Balmaseda (2003) l'índex de reingrés a la presó es situa al voltant del 70%.

Les condicions familiars prèvies a l'empresonament: la composició familiar, les relacions intrafamiliars, el nivell econòmic, la xarxa social, entre altres, seran factors a tenir en compte a l'hora de conèixer les conseqüències i la vivència de la família arrel de l'empresonament.

Els vincles de parella: el company/a sentimental de la persona empresonada no és immune a la ruptura de la convivència. La distància i el temps sense contacte fan que en molts casos es trenqui la parella, o es recorri a les relacions extraconjugals. Segons Almeda (2003) això, encara és més evident en els casos en que la dona és l'empresonada, ja que la presència de les visites de la parella va disminuint amb el temps, i és bastant probable que, fins i tot, desaparegui tot tipus de contacte, o que s'iniciï una altra relació paral·lela, fins que, finalment, es trenca la parella. Crida l'atenció la gran quantitat de dones preses que mai reben visites ordinàries, o íntimes, o paquets, o diners, provinents de l'exterior. La inexistència de comunicacions suposa un factor addicional d'aïllament i una privació emocional que contribueix a endurir encara més la condemna.

L'existència de fills/es: una de les característiques que determinarà les conseqüències de l'empresonament sobre la "unitat" familiar és el fet de que hi hagi o no fills/es, ja que en molts dels casos, si la dona és l'empresonada, el pare no acaba fent-se càrrec d'aquest/es. Fins i tot, si hi ha més d'un/a menor a la família, és molt probable que no continuïn compartint la mateixa llar i que quedin sota custòdia d'algun familiar o d'alguna institució pública (Almeda, 2002, 2003; Manzanos i Balmaseda, 2003; Azaola, 1996)⁸⁴.

La durada de l'empresonament: lògicament, la durada i la freqüència de contactes seran també fonamentals. Els llaços familiars no sempre resisteixen la llarga reclusió i, evidentment, es ressenten amb el pas del temps. En aquest sentit, els llargs períodes d'empresonament poden tenir greus conseqüències per a l'entorn familiar (ASAPA, 2003), agreujant la desestructuració de la família.

La distància de les presons: la llunyania de les presons perjudica les possibilitats de visita de les famílies i de les amistats. En el cas de les dones empresonades, la situació s'agreuja doncs hi ha menys centres per a elles i encara menys per les que tenen fills/es (Almeda, 2003; Dona i Presó, 1995). Si tenim en compte la situació de precarietat econòmica en la qual es troben moltes de les famílies

---

⁸⁴ En aquest sentit, Manzanos y Balmaseda (2003) ha mostrat que en el País Basc, els/les menors estan en major proporció (gairebé en un 60% dels casos estudiats) a càrrec de familiars de la presa i de les institucions públiques, i no pas a càrrec del pare.

dels presos/es, en ocasions la sobrecàrrega econòmica que suposa realitzar les visites és insostenible⁸⁵. Quan més lluny es troba la presó, més difícil és mantenir el contacte amb la família. A més a més, els llargs viatges de vegades resulten poc suportables pels nens/es que tenen al pare o a la mare empresonat/da. La distància, per tant, pot ser un factor addicional que redueixi el número de visites dels fills/es de les persones empresonades.

Les condicions de la presó: aquest és un factor determinant en la vivència per part de les famílies de l'entorn penitenciari. Si bé la presó mai és un lloc agradable, l'estat de la presó, les seves instal·lacions i les relacions amb el funcionariat i la institució penitenciària, faran més o menys fàcil l'estança i el contacte dels familiars amb la presó. També aquest factor serà important a l'hora de valorar, per part dels familiars, si portar o no als nens/es a les visites.

Molts familiars es queixen també d'un tracte poc adient per part del funcionariat. Alguns han manifestat patir humiliacions i tractes vexatoris⁸⁶ que, indubtablement, augmenten el malestar i provoquen conseqüències psicològiques, emocionals i físiques negatives per a la salut dels familiars.

El coneixement previ dels entorns penitenciaris: l'impacte de l'entorn penitenciari en els familiars de les persones empresonades varia segons la seva experiència anterior. Si existeix algun precedent d'empresonament a la família, els marcs referencials que es tenen seran diferents, dels d'aquelles famílies que tenen el primer contacte amb la presó. Aquest fet condiciona la forma de portar les relacions intrafamiliaris i la forma d'assumir les responsabilitats abans, durant i després de l'empresonament. Influirà també, per tant, en la decisió de portar o no als menors a les visites.

El suport o rebuig social: com en tota situació de sofriment, la resposta de l'entorn tindrà un pes extraordinari respecte a com es viu, familiarment i individualment, l'empresonament d'un ésser estimat. La vivència serà molt diferent si hi ha un suport per part de la família extensa, i de l'entorn o xarxa social, que si s'experimenta el rebuig, la incomprensió, l'estigma social i l'aïllament per part de l'entorn.

B) PROBLEMÀTIQUES FAMILIARS

---

⁸⁵ Veure capítol 2.

⁸⁶ Veure capítol 1.

b.1) LA RUPTURA DE LA CONVIVÈNCIA FAMILIAR

L'empresonament suposa, intrínsecament, una separació física entre la família i la persona presa, és a dir, un trencament de la convivència, de la comunicació continuada i, en alguns casos, fins i tot pot comportar la ruptura definitiva i el trencament de la relació familiar. El sistema penitenciari contribueix a l'empobriment i deteriorament dels vincles familiars, i a l'allunyament de les amistats i de l'entorn social al que, tard o d'hora, haurà de tornar la persona presa. En definitiva, la presó impedeix avançar en l'establiment d'unes relacions interpersonals constructives i positives.

Les comunicacions són molt importants pels familiars, que volen veure i saber de la salut i l'estat anímic del fill/a, marit, esposa, company/a, etc. empresonat/da, que necessiten saber o sentir que el vincle afectiu existeix, que necessiten comentar o consultar qüestions relacionades amb l'execució penal o qüestions relacionades amb l'educació dels fills/es o amb l'economia familiar, per citar alguns exemples.

“Saber que el teu familiar està bé, a tu et proporciona un benestar també. Això és primordial.” (EF-21)

Evidentment, la incomunicació familiar s'agreuja notablement amb determinades condicions, com són: els períodes de reclusió molt llargs, quan no s'atorguen permisos⁸⁷, o quan la distància de la presó respecte del domicili familiar és gran, ja que la distància fa disminuir el nombre de visites en la mesura en què resulten més costoses tant en temps com en diners⁸⁸.

El trencament de la convivència familiar és una conseqüència, veritablement greu, associada a tot empresonament. De fet, un dels comentaris més freqüents entre les persones preses és que el que pitjor porten, és a dir, l'aspecte més dolorós de la seva condemna, és la separació forçada de les seves famílies, separació que és patida cruelment per aquestes, amb diferents conseqüències per cada component del nucli familiar.

---

⁸⁷ Veure article 47.2 LOGP.

⁸⁸ Veure capítol 2.

b.1.1) Conseqüències pels fills i filles

Les grans dificultats que poden tenir els fills/es per entendre els motius de l'amputació familiar que suposa l'empresonament és una de les qüestions més difícils i de major preocupació per les famílies. La desaparició del pare, de la mare o d'ambdós acostuma a produir-se de forma sobtada i inesperada com a resultat de la detenció i posterior ingrés a la presó, sense acomiadaments, sense explicacions, sense preparació prèvia, sense dol. Els efectes que aquesta vivència pot tenir en els nens/es, explicar-los què és el que està succeint, com i quan dir-los la veritat, orientar-los davant les possibles reaccions a l'escola i/o al barri, és d'una gran dificultat per moltes de les famílies entrevistades⁸⁹. En aquest sentit, són molts els testimonis que expliquen com intenten amagar o postergar aquesta realitat als seus fills/es.

“La niña grande va preguntando y yo la voy engañando, que si su padre está trabajando fuera... Pero va a llegar el momento en que se va a dar cuenta, todos los padres trabajan pero vienen. Y ella de momento se lo cree, incluso cuando la llevé al vis a vis le dije que ese es su sitio de trabajo, como no van con esposas... Yo no le puedo decir a la niña que su padre está preso, porque para un niño pequeño el estar preso es por ser una persona mala, es lo que les hemos enseñado (...) la tranquilidad con mis hijas es que aún son pequeñas y no se enteran bien. Compadezco a las personas que estén pasando por esto y tengan hijos mayores.” (EF-6)

“Li hem dit que està ingressat perquè està malalt, perquè fuma molt... i ella diu 'com es passa el papa, si sap que està malalt i encara fuma tant'. I ara ja alga sap i diu: 'bueno, aquí algo passa, però com que sóc petita no m'ho volem explicar'. I ara que ha sortit, doncs està molt contenta.” (EF-21)

Amb el pas del temps tots els membres de la família, però especialment els nens/es, aniran vivint una vida de la qual el reclus/a (pare o mare) no en serà partícip, no hi serà present, deixarà de complir el seu rol, la seva funció principal, la que dóna sentit al vincle entre els progenitors i els seus fills/es, la funció d'acompanyament dels pares i mares respecte als seus fills/es en els aprenentatges i en les experiències vitals durant la infància. No és estrany trobar nens/es que, des de que tenen ús de raó, recorden al pare o a la mare a la presó, sense que hagin tingut l'oportunitat de tenir amb ells cap relació extramurs. Així, per alguns dels fills/es de persones empresonades, la persona presa no és més que algú desconegut/da al qual ha d'anar a veure de tant en tant i amb el/la que, es suposa, té uns vincles emocionals inqüestionables.

“Me han destrozado a mí y a mi familia. A mis nietos les han destrozado la vida. Y este daño no te lo restauran... Imagínate qué Navidades vamos a pasar...”

⁸⁹ Veure capítol 4.

Yo no soporto la casa... Con los niños preguntando todo el día por el padre, sobretodo el pequeño.” (EF-18)

“Se torna difícil el criar a un hijo adolescente cuando el padre está ausente... Y en una edad en donde el hijo se pone más rebelde. Le preocupa que su hijo se meta en pandillas y que haga tonterías y termine como su padre (...) con la ausencia del padre hay mayor posibilidades que se pierda.” (AIF-6)

“Ahora mi niña empieza a andar, y él no lo va a ver.” (EF-6)

Aquesta situació també és denunciada per algunes persones que treballen amb la població penitenciària:

“Una de las necesidades que muchas veces se olvida y creo que es importantísima es el hecho de poder continuar con las relaciones familiares de una manera lo más estable y positiva posible (...) Las relaciones familiares se ‘enfrian’ mientras ellos y/o ellas están encarcelados. En muchas ocasiones en los que los internos son padres de hijos en edades pequeñas, coinciden con el hecho de estar perdiéndose el crecimiento de sus hijos/as y de que estos/as mantienen con ellas una relación un tanto distante. A esto se le debe sumar también la opción de muchos internos/as de que sus hijos/as no vayan a verlos a la cárcel para poder ahorrarles, des de su punto de vista, el mal momento del contexto y la situación.” (AIP-4)

“Al interno que deja en la calle esposa y/o hijos, debería prestarse una atención especial por parte de los servicios de asistencia social de los ayuntamientos, ya que la reclusión puede acarrear la incorporación en la delincuencia de familiares (faltan los recursos que el ahora interno aportaba al núcleo familiar), y además puede llegar al extremo de tener que hacerse cargo de los niños (las auténticas víctimas de estas situaciones) los servicios de atención a la infancia, perdiéndose el vínculo familiar con el consiguiente pago de esa factura cuando el niño crece y se hace adulto.” (AIP-7)

D'altra banda, les condicions de la presó seran determinants quan es decideixi fer o no les visites amb els nens/es:

“Després si jo volia anar a visitar a la meva mare amb la meva filla, no hi ha llocs adequats i és un ambient que no crec que sigui bo per la seva edat.” (EF-16)

“Tiene dos sobrinas. Las llevaron de bebé a los vis a vis para que las conociera. Cuando han sido más mayores no las he querido llevar más porque hay una puerta y otra puerta y otra puerta.” (EF-4)

“La pareja lo habló y consideraron que no es lugar para ellos, él lleva desde mayo sin verlos. Es cierto que la nena no se enteraría... Pero no creen que sea

lugar para ellos. Él les llama por teléfono y les dice que está trabajando.” (EF-18)

Els centres penitenciaris no acostumen a disposar d'instal·lacions adequades perquè els nens/es és trobin mínimament còmodes durant els contactes amb el seu pare o mare pres/a. Tot i que alguns centres disposen d'un espai de guarderia per a les criatures, només són espais pel temps d'espera. La visita amb el familiar pres/a es fa a instal·lacions no pensades ni preparades per a les visites dels menors.

“Tendrían que tener un poco más de consideración cuando hay un niño, porque aquí solamente hay una mesa, unos sillones y una papelera, ¿no? Entonces tendrían que tener consideración, porque una hora y media para un niño se hace pesada. Aunque cuando vean al padre o lo que sea, los abracen, jueguen, pero tendrían que tener en cuenta de que si va un niño, tener algunos juguetes para que el niño esté distraído.” (EF-19)

“He vist nens que tot just caminen de quatre grapes, arrossegant-se pel pati de la Model perquè les seves mares ja no podien retenir-los més en braços o als cotxets. És patètic!!” (AIF-8)

b.1.2) Conseqüències per a la parella

La ruptura de la convivència conjugal o de parella com a resultat de l'empresonament, és una situació que pot ser patida en extrem, no només per la persona empresonada, sinó també pel component de la parella que està en llibertat, tal com ens narra l'esposa d'un pres:

“Necessitat de veure'ns més, perquè jo necessito parlar amb ell i no puc parlar de tot amb ma mare o els fills. Emocional y psicològicament per mi ha suposat molt.” (EF-17)

La manca d'afectivitat, de suport, la impossibilitat de poder compartir les responsabilitats o els bons moments, fa que les parelles de les persones empresonades sentin, en primera persona, un càstig emocional que, amb les seves pròpies paraules, no consideren just:

“Lo més dolent és ara quan arribi el Nadal, perquè ja sé tot el que vaig passar l'any passat, a casa meva no va haver-hi festes, ni es va adornar la casa ni res, ni a casa meva ni a la de la meva mare ni a la de la meva filla... Ho vaig passar molt malament. Ara s'acosten i m'ho veig a sobre... No ho trobo just...” (EF-17)

“Se siente frágil en cuanto a su estado emocional, como mujer, como esposa, por lo que le genera un deterioro en la relación, porque no le gusta la soledad en que se encuentra...” (AIF-2)

El sistema penitenciari, davant la necessitat de les persones de tenir vida afectiva i sexual, ha regulat les comunicacions íntimes o vis a vis. Aquest contacte, que recordem-ho, es produeix dos cops al mes durant 90 minuts, és la fórmula dissenyada per mantenir els vincles de parella. Si a les dificultats inherents a aquest tipus de comunicacions (temporalització estricta, falta de temps, falta d'intimitat, nefastes condicions ambientals, etc.)⁹⁰, hi afegim que és l'únic marc possible pel manteniment dels lligams afectius entre parelles cohesionades, no és del tot estrany que moltes parelles no resisteixin l'empresonament d'un dels seus components:

“Muchas mujeres tampoco aguantan el tener a una persona aquí dentro, y a la mínima de cambio se la han pegado, se la han pegado o les han puesto... Ya me entiendes. Éste es el caso de mi hijo, le ha dejado tirado para irse con otro. ¿Vale?” (EF-19)

La pròpia por a l'abandonament o la gelosia també deterioren les relacions de parella, com ens explica el següent testimoni:

“Al meu company vaig cada cap de setmana a veure'l. Però ara fa dos caps de setmanes que no vaig, perquè fa dos fineses que em vaig adormir i no el vaig anar a veure... Com que és molt gelós... Perquè pensa que ell estant a dins jo a fora faig el que vull i té gelos de que me'n vagi amb uns altres... Després tinc por d'anar-lo a veure perquè sé que estarà emprenyat i que em fotrà la bronca i aquest cap de setmana passat tampoc el vaig anar a veure per això. Després em truca per telèfon i parlem i em diu que ja no està emprenyat i llavors vaig a veure'l.” (EF-16)

Moltes de les dones entrevistades destaquen que l'empresonament de la seva parella ha afectat molt a la seva forma de viure el sexe. En aquest sentit destaquen sobretot l'automatització i l'obligatorietat amb la que algunes d'elles viuen les relacions sexuals. D'aquesta manera ens ho explica la companya d'un pres:

“El vis a vis íntimo era algo que deseabas y que odiabas al mismo tiempo. Te hacía sentir como un objeto, porque ese era el espacio que tenías para poder mantener relaciones sexuales, y claro, no lo ibas a desaprovechar.” (EF-14)

---

⁹⁰ Veure capítol 1.

L'escassetat de contactes eròtics amb la parella fa que les relacions sexuals es tornin gairebé obligades. Els horaris tan restringits no ajuden gens a que es pugui donar un ambient adequat per tal de minimitzar aquesta problemàtica. El mateix passa amb les instal·lacions, que són molt fredes, extremadament austeres i en molts casos amb manca d'higiene.

“Tienes la sensación de que la actividad sexual debe realizarse aún a pesar de no cubrirse los imperativos biológicos, muy distorsionados por los factores ambientales que afectan muy negativamente a la motivación instintiva.” (AIC-3)

D'altra banda, algunes dones limiten la seva vida social perquè la seva parella està empresonada. A més, deixen de viure de forma positiva determinats aspectes de la vida quotidiana perquè el seu company és a la presó. Això es produeix per una concepció de l'amor romàntic tradicional caracteritzat per la possessió i la dependència emocional. Les dones han estat socialitzades dins d'aquesta concepció de l'amor i les relacions amb l'atorgament d'un paper passiu i sotmès en un grau més elevat que els homes.

“Ell se'n va a dormir a la presó [situació penitenciària de regim obert o tercer grau] i jo em quedo al piset com si també estigués empresonada, hi ha coses que semblen una tonteria... Però jo sé que ell se'n va a dormir a les 22h i jo també estic a aquella hora al llit, inconscientment vas portant el seu ritme.” (EF-15)

“Se siente sola. No sale a divertirse, no vive como sus amigas o hermanas que tienen a su esposo en casa. Tampoco sale con amigas/os de noche porque es mal visto, se piensa mal enseguida y la gente habla y los rumores llegan adentro y se crean muchos problemas.” (AIF-6)

b.1.3) Conseqüències pels pares i mares

L'ingrés d'un fill/a a la presó suposa, normalment, un factor de gran patiment per les mares i pares. Amb aquestes paraules ens explica la seva vivència la mare d'un noi pres:

“Estuvimos todos enfermos, su padre murió de pena (...) Pierdes el humor, no tienes ganas de salir, de hablar con nadie, se te pone aquello delante y es un cambio total... Y cuando te ríes te preguntas: ¿cómo puedo? Yo soy de reírme mucho, y si tuviera a mi hijo en casa yo volvería a reírme mucho.” (EF-9)

Aquest patiment es pot veure agreujat pel sentiment d'inseguretat i de culpabilitat a que es poden veure abocats les mares i els pares, respecte a l'educació que en el seu moment van donar al fill/a:

“A lo mejor tampoco lo hemos educado bien... Como no hemos hecho el cursillo para ser padres... Lo hemos educado como buenamente hemos podido y ya está, a lo mejor... Yo no digo que yo no haya cometido ningún error.” (EF-4)

El grau d'implicació dels progenitors en la problemàtica del fill/a pres/a, dependrà en bona mesura de si aquest/a té vincles familiars propis independents dels de la família d'origen. Sol passar que quan el pres/a no té parella, gairebé sempre són les mares les que assumeixen tota la càrrega que representa la situació d'empresonament del fill/a. Moltes vegades aquesta única o fonamental presència de la mare en les visites és el resultat dels rols de gènere tradicional, segons els quals les dones, i especialment les mares, són les que han d'assumir les tasques afectives i de cura.

“Sempre són les mares les que estan allà... Jo parlava amb elles i em deien ‘mi marido está en el coche’ mentre elles havíem d'esperar 5 o 6 hores. de cua. Sempre són dones, excepte al Nadal que encara veus homes.” (EF-15)

“Es hijo de padres separados, y ha tenido más contacto conmigo que con el padre, porque el padre, desde que está aquí ingresado no ha venido nunca a verlo, no le ha escrito una carta, no ha sido capaz de decir: pues toma e ingrésale este dinero. Ha perdido toda la relación con el padre, no porque mi hijo no quiera, sino porque el padre no quiere.” (EF-19)

L'empresonament d'un fill/a distorsiona les relacions intrafamiliars des de molts punts de vista. D'una banda, el pare o la mare d'edat avançada veuran invertida l'evolució normal dels recolzaments familiars, és a dir, passaran de nou a tenir fills/es en molts aspectes dependents (visites, peculi, tràmits, etc.), en lloc de ser ells els atesos o ajudats pels fills/es.

“La que tiene que abrir el camino es la madre (...) Mi temor es morirme antes de que él salga, porque lo quiero acompañar y ayudar.” (EF-9)

“Yo me he tirado tres meses con una escayola en la mano y veintiún día con un collarín, y yo he venido a ver a mi hijo, yo he venido enferma o buena, como sea yo he venido a ver a mi hijo. Si yo estoy mal y estoy enferma, mi hijo no va a poder estar ahí a mi lado.” (EF-19)

D'altra banda, la sobrepreocupació i sobreprotecció a que pot conduir tenir un fill/a pres/a, pot també distorsionar les relacions entre germans. Així ens ho expliquen dues mares:

“Hay muchos problemas entre los hermanos. Primero porque tú aunque no quieras, te desvives por aquél que tiene el problema, entonces... Tú no lo haces conciente, pero lo haces, entonces parece que te ocupes más de aquél que tiene el problema que de los otros. Inconscientemente, pero es así” (EF-4)

“Puedo opinarte como madre, como madre te unes más a tu hijo que lo necesita, pero yo tengo tres fuera, ¿vale? Yo sé que los tres me necesitan, pero el que está aquí me necesita más todavía. Apoyo psicológico, apoyo moral, el venir a verlo, el sentirse que no está dejado de la familia, ¿me entiendes?” (EF-19)

b.1.4) Factors diferencials segons grup ètnic o procedència familiar

Tot i que la sobrerepresentació del col·lectiu gitano no es dona en la mateixa mesura que a la resta d'Espanya, es tracta d'un col·lectiu que pateix unes especificitats concretes que afecten les problemàtiques d'ordre familiar⁹¹.

De vegades s'arriben a empresonar famílies senceres per la interacció de dos factors: l'exclusió socioeconòmica i el *modus vivendi* d'alguns col·lectius. En el cas de l'empresonament de varis membres de la mateixa família, la dona haurà d'exercir un paper molt important, ja que sovint haurà d'apropiar-se de la forma de subsistència del company, en ocasions basat en activitats il·legals, com la venda de droga. L'empresonament pot dificultar el trencament amb aquestes activitats per la necessitat d'aconseguir ingressos amb què pal·liar les despeses de l'empresonament de diversos integrants de la família.

El cas de les famílies de persones immigrades, que són més d'un terç de la població penitenciària a Catalunya⁹², és particularment greu. La seva situació és especialment complicada en relació al manteniment de les relacions intrafamiliars si la família viu en el país d'origen, ja que serà molt difícil mantenir els vincles familiars quan no es poden fer visites, ni gaudir de permisos, ni estar present en el cas d'esdeveniments importants com la defunció d'un/a familiar. En alguns casos, aquesta situació és tan insostenible que sovint es perden tots els contactes amb el país d'origen i la família. Aquesta situació és particularment greu en el cas de les dones estrangeres

---

⁹¹ Al respecte veure l'estudi de l'Equipo Barañi, 2000.

⁹² Dades de la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil (Generalitat de Catalunya, 2005).

com ha mostrat l'estudi *Rastreado lo invisible* (Ribas, Almeda, Bodelón, 2005). De la mateixa manera succeeix quan són presos espanyols els que es troben a centres penitenciaris de l'estranger, com denuncia la Coordinadora de Presos Españoles en el Exterior:

“Para los presos extranjeros, la restricción añadida de no poder hablar por teléfono con sus familiares y amigos puede provocar un sufrimiento extremo. La mayoría de las veces, las familias no pueden, por razones de distancia y de dinero, visitar a sus familiares.” (AIP-9)

b.2) L'ALTERACIÓ DE LA VIDA QUOTIDIANA

A partir de l'empresonament d'un membre de la família, la vida quotidiana de la resta del nucli familiar queda del tot alterada. A més de la reestructuració sociofamiliar i laboral que pot suposar l'empresonament i de la necessitat de reorganització de les tasques domèstiques habituals, també caldrà incorporar a la vida familiar unes noves activitats, com són les visites al centre penitenciar i la tramitació de totes les qüestions vinculades amb els interessos del familiar empresonat/da.

b.2.1) Canvi en les dinàmiques familiars

L'alteració de la vida quotidiana afecta molts aspectes de la vida del familiar, ja que es crea una nova definició del temps propi i de l'espai degut a l'adaptació a la realitat del pres/a. La companya d'un pres ho il·lustra de manera molt clara:

“Al principi no t'enteres de res, perquè estàs nerviosa també i en una situació que no coneixes. Després ja agafes la dinàmica, de les cues, els envios, els autobusos... Desdobles la teva vida en dos, la presó i la teva vida normal.” (EF-15)

En el mateix sentit s'expressa una germana:

“Los fines de semana son para él. No le puedes fallar, sino él se siente mal. Es como un trabajo, tienes que cumplir y dejar tus cosas a un lado y dedicárselo a él.” (EF-20)

En altres ocasions suposa un canvi d'hàbits, com ens explica el mateix testimoni:

“Echas en falta por ejemplo, las comidas... Ahora en vez de comer todos juntos cada uno come por su lado. O irnos a comprar todos juntos, que antes lo hacíamos, ahora no, una vez va uno, otra va otro (...) Ahora mi madre ya no

vive con nosotros, desde que entró él en la cárcel no sé qué le pasó que está más distanciada de todos. Era su niño.” (EF-20)

La família s’haurà de reestructurar davant l’absència d’un dels seus components. En aquest sentit, seran molts els moments en què la fractura o carència familiar es posarà de manifest, tal com ens manifesta aquesta mare:

“La vida de mi hija se ha visto truncada, porque ella se iba a casar ese año y ya tuvo que posponer la boda, porque era el que tenía que sacarla de casa. Porque yo soy divorciada. En fin, que el entrar un hijo en una cárcel es destrozando una casa (...) pero no es plan de que saquen a mi hijo de aquí a la boda de su hermana, hasta la iglesia nada más y me lo lleven esposado, ¿me entiendes?” (EF-19)

b.2.2) El contacte amb el món penitenciari

En alguns aspectes, la vida dels familiars de les persones empresonades es desenvoluparà en funció de les directrius del sistema penitenciari, tal com comenta un dels professionals entrevistats:

“La familia se va a tener que adaptar a unos nuevos hábitos familiares, para poder continuar viendo a su familiar, deberán dedicar los fines de semana a hacer las visitas a su familiar (...) En el caso de que los familiares vivan en otros lugares más alejados el coste de tiempo y económico para estos aumentará considerablemente.” (AIP-10)

Hi ha alguns aspectes derivats de les decisions preses per la institució penitenciària que compliquen molt les coses i que són viscudes amb gran contrarietat. Recordem, a tall d’exemple, algunes qüestions ja analitzades⁹³:

- s’hauran de realitzar a vegades importants desplaçaments per accedir al centre penitenciari;
- s’hauran de suportar llargues, en alguns casos molt llargues, esperes per poder comunicar amb la persona presa;
- s’hauran de sotmetre a un control i una disciplina inflexible i, molts cops, excessiva;
- s’hauran d’ajustar als horaris de les comunicacions establerts pel centre penitenciari.

---

⁹³ Veure capítol 1.

En definitiva, i en paraules d'un professional:

“Las familias se encuentran con que no pueden ir a ver a sus familiares porque no siempre están reclusos en un centro cercano al domicilio, y para poder ir han de recurrir a medio de transporte que normalmente les resulta caro y además han de dedicar gran cantidad de tiempo para poder desplazarse. Esto sumado con que la visita que van a hacer en ocasiones es de media hora, les complica el hecho de poder ver al ser querido.” (AIP6)

Molts dels familiars de presos/es entrevistats, manifesten la dificultat de compatibilitzar la seva vida quotidiana amb les dinàmiques del món penitenciari:

“En el ritmo laboral, mi hijo no puede ir nunca a trabajar el sábado, está pendiente del ritmo de las visitas.” (EF-9)

“Yo tampoco fui todos los fines de semana porque trabajaba uno sí y uno no.” (EF-1)

D'altra banda, la família moltes vegades es l'únic vincle extern del pres/a, l'única veu davant de les Institucions penitenciàries⁹⁴. En aquest sentit, sovint són els familiars els que hauran d'afrontar tots els tràmits que suposa intentar obtenir informació, sol·licitar ajudes, realitzar denúncies, etc., davant la rígida estructura burocràtica de l'Administració.

“Cada vegada que anava a un jutjat mirar papers, agafar telèfons d'amagat que tenen allà enganxats per tindre accés a Brians amb un altre telèfon, i no el que et donen que no l'agafen mai...” (EF-21)

En el mateix sentit, i en relació a la Comissió Territorial d'Assistència Social Penitenciària de Barcelona, la nostra entrevistada afirma:

“Inútils totals. A la Ronda Sant Pere des d'insultar-me, dir-me 'usted calle que no es nadie', prepotents, no serveixen per res... Fatal.” (EF-21)

Com ja s'ha comentat, en molts casos, els familiars hauran d'aprendre a moure's pels diferents estaments judicials i de l'administració penitenciària, i hauran de familiaritzar-se amb una terminologia desconeguda fins llavors. El desconeixement i les dificultats de comprensió del llenguatge i la paperassa burocràtica, juntament amb l'aplicació d'unes normes que moltes vegades semblen formalismes inútils, fan molt

---

⁹⁴ Ens referim tant a la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil, com al Jutjat de Vigilància Penitenciària.

problemàtica la relació entre la família i els diferents organismes de l'Administració Penitenciària. La família, en moltes ocasions, veu en els diferents estaments judicials i penitenciaris no un suport o un ajut davant les nombroses dificultats que afronta, sinó tot el contrari. Així ho explica una mare amb molts anys d'experiència dins el món penitenciar:

“Te sientes mal, te sientes incompetente, que no vales para nada, que no consigues nada porque te toman el pelo. Yo teniendo conocimiento de otras cárceles, he ido a la oficina de información para que me expliquen el funcionamiento, esa persona te manda a régimen, de régimen te envían a otro lugar porque allí sólo hacen papeles... Te toman el pelo.” (EF-18)

b.3) LES SOBRECÀRREGUES FAMILIARS

A més de la sobrecàrrega econòmica que suposa l'empresonament d'una persona per al seu entorn familiar⁹⁵, alguns integrants de la família (especialment, esposes, companyes, mares, com s'ha evidenciat al llarg de tota la recerca), també es trobaran amb tot un seguit de sobrecàrregues emocionals i familiars derivades de les problemàtiques que hem anat tractant en aquest estudi. Esmentarem les més importants:

b.3.1) Ser l'únic/a o principal responsable de tota l'estructura familiar

La responsabilitat familiar suposa molts aspectes, com són haver de buscar recursos econòmics, tenir cura de les persones dependents, tant menors com gent gran malalta o incapacitada, realitzar les tasques domèstiques de manteniment de la llar, mantenir els vincles familiars, etc. Amb l'empresonament d'un component de la família, totes aquestes responsabilitats familiars deixen de ser compartides per la persona empresonada i, per tant, la quota de participació en les obligacions familiars de l'empresonat/a recaurà sobre altres membres de la família, que veuran incrementades les seves càrregues. La presó posa de manifest el paper estructural que la feina des les dones té en la nostra estructura familiar:

“Me ocasionó problemas porque tienes que dejar a las niñas con otras personas. Tuve suerte porque en ese tiempo mi hermana estaba sin trabajar y estaba también mi madre, pero si no, ¿qué haces?” (EF-6)

---

⁹⁵ Veure capítol 2.

També ens parla de les sobrecàrregues familiars un dels educadors consultats en aquesta recerca:

“Cuando un familiar entra a prisión, el contacto que hasta ese momento la familia mantenía con él/ella desaparece. Además, las funciones y tareas que en el hogar éste/a realiza, van a dejar de ser llevadas a cabo, provocando una reestructuración en las tareas del hogar.” (AIP-10)

Les persones, especialment les dones, que tenen un familiar a la presó hauran d'assumir noves funcions dins la seva estructura familiar. De vegades, hauran de posar-se a treballar o treballar més hores. Tanmateix, sobre elles recaurà l'acompanyament del pres/a durant el període d'empresonament i, alhora, augmentarà la seva responsabilitat respecte dels menors i persones dependents de la família. Així ens ho explica aquesta germana d'un pres, en relació a les sobrecàrregues de la seva mare:

“Si no tienes ayuda, tu madre debe salir a vender a las siete, llega las tres, no come... Yo lo que he visto a mi madre. Nos ha levantado a los tres, a todos nosotros, y mi padre en la cárcel.” (EF-2)

Les dificultats davant l'increment de càrregues i l'absència d'ajuts institucionals, pot suposar la reestructuració familiar. És força habitual, per exemple, que la família extensa es faci càrrec de la cura dels fills/es petits mentre treballa el pare o la mare que, amb l'empresonament, hagi quedat com a únic responsable del nucli familiar. En aquest cas, la reestructuració de l'organització familiar, producte de l'empresonament, és patida sensiblement pels nens/es que integren la família.

Aquest testimoni ens explica com ha afectat l'empresonament del marit a la seva estructura familiar i fins a quin punt pot ser greu la situació:

“Hoy le he dicho a la asistente social que no podía más, porque le hice caso y envié a mi hija a Marruecos con mis padres para poder yo trabajar, pero no lo debería haber hecho porque mi hija es mía y la que tiene que cargar con ella soy yo.” (EF-6)

Aquesta situació mereix especial atenció si tenim present els elevats percentatges de dones preses que tenen fills/es al seu càrrec en el moment de la detenció i posterior empresonament. La desestructuració familiar és molt més greu, i es dona amb moltes més probabilitats, en els casos en què és la dona la que entra a la presó. Es produeix una alteració molt important en el vincle mare-fill/a i s'arriba, en molts casos,

a la pèrdua definitiva de la custòdia⁹⁶. En aquest sentit, la pròpia població reclusa femenina ha denunciat la manca de serveis específics, dins i fora de la presó, que protegeixin els interessos dels menors que tenen a la mare reclusa⁹⁷.

Aquest educador ens ajuda a veure quines són les conseqüències de l'empresonament d'una dona amb fills/es al seu càrrec:

“Desde mi trabajo en una cárcel de mujeres puedo decir que la mayor problemática son los hijos. En muchas ocasiones es el marido quien se encarga de ellos, pero son muchas las ocasiones en las que el marido también se encuentra encarcelado, y la custodia de los hijos pasa a ser de alguna abuela, ya sea materna o paterna, o en el peor de los casos a algún centro de acogida.” (AIP-4)

Molts familiars, en els seus testimonis, demanden ajuda per tal de poder portar tota aquesta càrrega:

“S’haurien de donar ajudes, nosaltres també paguem els nostres impostos (...) Jo tinc que pagar els viatges i és que totes les conseqüències les estic pagant jo, totes.” (EF-17)

“Hauríem de tenir més ajudes i que ens ajudin a arribar fins a elles, perquè hi ha persones com jo que ens costa més saber com ho hem de fer... Haurien d’estudiar cada família i donar ajudes per les que tenim nens petits.” (EF-16)

La problemàtica del col·lectiu de discapacitats revesteix característiques específiques i és obviada pel sistema penitenciari. Les persones discapacitades que es troben a la presó tenen problemes com la resta de presos/es però amb l'afegit de la seva discapacitat, que molts cops provoca que vagin rotant per les diferents institucions tancades, com hospitals psiquiàtrics, hospitals penitenciaris i presons. També és comú que es trobin en situacions de més abús, ja que la impunitat de les institucions tancades és més cruel amb els més “dèbils”, és a dir, els que menys possibilitat o capacitat de defensa tinguin. L'equip del Programa ACCEPTA de la Federació APPS⁹⁸, que treballa dins de les presons catalanes, comenta que les famílies amb persones discapacitades intel·lectualment i preses, tenen problemes semblants als de la resta de famílies de presos/es, però molt més agreujats.

---

⁹⁶ Equipo Barañi (2000).

⁹⁷ Manzanos y Balmaseda (2003).

⁹⁸ ACCEPTA: programa de l'Àrea de Desavantatge Social de la Federació APPS, Federació catalana pro persones amb retard mental.

b.3.2) Ser el vincle que uneix la persona empresonada amb l'exterior i el seu únic suport

Les famílies saben que són l'únic vincle extern que uneix al pres/a amb el món exterior. Les visites i el contacte amb els seus familiars permeten la persona privada de llibertat viure uns valors i unes formes de relació diferents als de la presó, encara que aquesta vivència sigui molt limitada tant espacialment com temporalment. És per això que molts familiars assumeixen el compromís implícit de no faltar a les comunicacions i visites, encara que això els hi suposi una sobrecàrrega important a nivell econòmic, emocional, en temps, etc.

“El familiar, aparte de tener un ser querido preso, tiene que buscarse la vida y trabajar para que el preso pueda tener su café, encargarse de pagar todos los gastos de casa, tirarse las horas muertas en la cárcel, que se le maltrate y humille, se le falte el respeto, que sea igual que haga frío o calor, ahí te quedas en la calle...” (EF-18)

Altres, però, acabaran trencant el vincle, com ens explica aquesta excompanya d'un pres:

“Yo sólo estuve visitándolo durante seis meses, después se acabó la relación.” (EF-14)

En qualsevol cas però, existeix un marcat rol de gènere en relació a l'acompanyament, la cura i el suport a la persona empresonada, culturalment assignat a les dones⁹⁹. Són les dones (mares, parelles o filles) les que es fan càrrec de les visites, aguanten les esperes i perpetuen els nexes afectius entre el pres/a i la família. Sovint, acostumen a ser persones grans, mares, que han de patir totes soles les conseqüències de l'empresonament d'un familiar, sense cap tipus d'ajut. Les figures masculines, majoritàriament els pares, sembla que s'avergonyeixen més i són menys visibles, tant en les visites a la presó com en la recerca de recursos. El testimoni d'aquesta mare ens permet veure com són els homes els que procuren distanciar-se més del familiar que és a la presó:

“Les daba cosa verlo allí metido (...) Lo primero que dijeron los yernos es: ‘él se lo ha buscado, pues que se aguante’. Y yo me lo tenía que tragar. Ellos me decían que por qué tenía que ir todas las semanas, que por qué tenía que pasar esa amargura. Mi hija la mayor fue una vez nada más, con el marido... y ella lo vio y me dijo, yo quiero venir mama pero es que mi marido me dice que no vaya.” (EF-5)

---

⁹⁹ ASAPA (2003).

Un dels professionals entrevistats constata la sobrecàrrega de la figura femenina, concretament de la mare:

“Una de las figuras que asume, la mayoría de veces, todo el peso del ingreso en prisión es la madre. A parte del desgaste físico (visitas a centros mal comunicados y alejados de su lugar de residencia) y emocional porque es la figura que lleva la responsabilidad del cuidado del interno y de la familia que queda fuera. Por tanto, necesitaría un apoyo específico para afrontar esta situación.” (AIP-11)

D'altra banda, les famílies saben que són l'única veu de la persona empresonada al carrer, i que són les úniques que defensen els drets i els interessos del familiar pres. En aquest sentit s'expressen els següents testimonis:

“Yo he sido una persona que siempre que los han detenido he ido a la comisaría y donde haga falta, a mí me da igual... Y si he visto que han abusado les he dicho de todo, y he denunciado y nunca he abandonado a ninguno de los míos...” (EF-18)

Els familiars són també els que s'encarreguen de donar suport moral i confiança al pres/a. Aquesta situació és més dura i difícil en el cas que sigui una única persona, normalment la mare o la companya, que assisteixi a la persona empresonada i/o quan la persona presa pateix alguna malaltia o discapacitat¹⁰⁰.

“El estar a veces destruida por dentro y tener que ser el apoyo emocional para él. En las visitas y en el teléfono. Estar siempre fuerte.” (AIF-2)

“Él me dijo que se había enganchado a la heroína y que quería dejarlo, pero que necesitaba ayuda... Imagínate un vis a vis de 3h. sobre el mismo tema. Ese día al ser domingo yo no podía hablar con nadie de allí y me fui para casa destrozada...” (EF-18)

El suport també pot ser a nivell jurídic o econòmic, i novament recau sota la responsabilitat, majoritàriament, de les figures femenines de la família. És el cas d'aquesta noia que ens comenta les seves motivacions al anar a visitar al seu company:

“La principal creo que era de tipo emocional, para poder verlo. Pero también tenía que verlo para llevar a cabo las cuestiones jurídicas. Y para poder realizar las tareas que él me pedía.” (EF-14)

---

¹⁰⁰ Veure capítol 3.

Buscar recursos i ajuts pel familiar empresonat/da, recau sobre la família com una llosa afegida a tota la problemàtica abans exposada:

“Me llamó mi hijo y me dijo que si no lo metían en el DAE se mataba, que no podía más, que no quería vivir así. Conseguí que lo metieran a través de amenazar i chantajear a un funcionario que había conseguido un ascenso de manera ilegal.” (EF-18)

b.3.3) Ser el principal suport a la sortida de la presó

La sortida de la presó també es pot viure, en ocasions, com una sobrecàrrega. Hi ha diferents factors determinants: si la persona empresonada és drogodependent o té alguna altra malaltia, els anys de privació de llibertat, la formació i experiència laboral anterior a l'empresonament, entre altres. El suport de la família és fonamental a l'hora de sortir de la presó. El pres/a surt desorientat, amb hàbits que ja no serviran a l'exterior, amb vincles pràcticament inexistents, dificultats per trobar feina, etc. Llavors es necessita tot un suport per readaptar-se que sempre recau sobre la família, sense gairebé cap tipus d'ajut extern per part de l'Administració.

“Porque cuando salen de aquí muy pocas veces ayudas les dan. No les importas si estás en la calle, si vives solo, si has roto una familia o si hay alguien que te espera. Ellos, una vez que te dieran la libertad, te ponen de patitas en la calle y si te he visto no me acuerdo. No quieren saber nada si tienes un techo donde vivir o no, o sea que en este caso me parece a mí que muy pocas ayudas tienen a no ser que tengas tus padres que tengan dinero y puedan ayudarte a intentar salir o cambiar de vida. Me parece a mí, que muy pocas ayudas hay en esto.” (EF19)

Alguns professionals que treballen en contacte amb la presó també destaquen aquesta problemàtica.

“También conozco un caso en el que la familia manifiesta abiertamente que no se pueden hacer cargo del hijo que va a salir o que sale de permiso. Que no se acostumbra a la casa, que en la casa no se acostumbran a él. Éste es un caso peculiar sin embargo, de un tipo que entró hace 25 años y ahora al salir. Ha de convivir con un hermano que ya nació cuando él estaba en prisión. No se conocen.” (AIP2)

El problema per trobar feina en acabar l'empresonament és una de les principals càrregues amb les que es troben sovint les famílies que hauran de acabar mantenint al

exprès/a¹⁰¹. Aquesta dificultat és, sens dubte, més gran quant més llarg hagi estat el període de reclusió:

“El peor problema es el trabajo, las personas que han estado presas se encuentran en una situación muy difícil para poder encontrar trabajo. Si la gente se entera que has estado preso te clasifican de ese modo y a partir de ese momento desconfían de ti.” (EF-11)

Però la principal preocupació per moltes de les persones entrevistades és com fer front a la drogoaddicció del seu familiar quan arriba la llibertat. Els familiars se senten abandonats, sense recursos, sense saber a qui adreçar-se i amb una constant frustració. En aquest sentit també reclamen ajuda:

“Los familiares necesitamos ayuda, mucha ayuda. Sobre todo para los que tienen enfermos o drogadictos. Es muy duro y nos sentimos totalmente desamparados.” (EF-18)

b.3.4) Ser familiar d'una persona a qui s'hagi aplicat la Llei Antiterrorista

En aquests casos, les persones preses estan sotmeses a un règim especial que implica el seu l'aïllament i incomunicació. Aquest règim especial també subscriu una política de dispersió, el qual implica que la persona empresonada no ha de complir condemna el més a prop possible de la llar familiar. Això afecta directament les famílies, augmentant tant les despeses com el temps necessari per a les visites.

“Respecto a los presos llamados políticos están sujetos a un régimen especial: la ley antiterrorista. Eso quiere decir que Badajoz, prisión de cumplimiento, no es la cárcel más cercana de una familia de Barcelona con una hija en régimen preventivo. El hecho de que en 4 años haya pasado por seis traslados no perjudica sólo a la persona presa que habrá de iniciar contactos, relaciones, rutinas, costumbres, ordenes, etc. Perjudica también a su entorno, y a su familia. En cada traslado debes pagar el traslado de los objetos y la adecuación de tu familiar en cada centro (lo que necesite en ese ambiente: cortinas para poder tener un poco de oscuridad, ventilador para poder sofocar el inmenso calor de celdas que están bajo techado, etc.), por no hablar de permisos en el trabajo, viajes, hoteles, comidas. Todo se paga en exceso. Se paga económicamente, se paga con la falta de libertad, y se paga con todo lo que endurezca el proceso que se vive. También se castiga a la familia. Los cinco días sin saber nada de ellos son insufribles pero cuando por fin los consigues ver en los calabozos de la Audiencia, aún es peor. Me parece terrible que nos escandalicemos por el trato que se da en países extranjeros a los detenidos, y que seamos capaces de hacer ruedas de prensa, tertulias y

---

¹⁰¹ Veure capítol 2.

coloquios, mientras llegan ante el juez los detenidos en el estado que llegan y que además no sean creídos por la sociedad.” (AIF-5)

b.4) LES REACCIONS DE L'ENTORN SOCIAL

Sens dubte, l'entorn social de les famílies pot reaccionar de moltes maneres, però el cert és que, habitualment, ens trobem amb fenòmens d'estigmatització social. Aquest fenomen porta a patir rebuig social o un tracte discriminatori per part de la societat. És un procés que afecta al pres/a degut a la seva presumpta o provada activitat delictiva, però també de forma molt important a la seva família, la qual ha de donar la cara, s'ha d'enfrontar a l'entorn social, ha de fer gestions en l'entorn penitenciari i ha d'anar a la presó de visita.

“El hecho de aparecer en los medios con nombres, apellidos y fotos hace que, inevitablemente, se levante un cerco a tu alrededor donde es difícil obtener apoyos, incluso de aquellos que están en tu entorno. La discreción es de todo punto imposible y la desconfianza se genera en todos los ambientes.” (AIF-5)

El coneixement previ de la presó, més habitual en famílies que pateixen una forta discriminació econòmica, social i/o ètnica, com és el cas del col·lectiu gitano, acabarà 'normalitzant' les visites i el contacte amb l'entorn penitenciari. De fet, el nombre de visites que acostumen a rebre les persones d'ètnia gitana és, en molts casos, més alt que el de la resta de població penitenciària. Aquesta filla de presa comenta:

“Jo ja estic habituada a la presó, perquè tinc altres familiars que estan a dins, cosins de la meva mare i cosins meus.” (EF-16)

En qualsevol cas, recordem que, habitualment, són les dones les que s'encarreguen del suport al familiar empresonat/da i, en aquest sentit, són moltes les dones que manifesten sentir molta vergonya quan han d'anar a la presó a visitar un familiar o les que explícitament expliquen que intenten amagar-ho, en la mesura possible, per evitar crítiques, rebuig o sentir-se objecte de comentaris i especulacions morboses¹⁰²:

“A veces iba con una señora a la Modelo, ella iba a ver a sus hijos y yo al mío, y si ella veía a alguien que conocía, se bajaba una parada antes.” (EF-4)

---

¹⁰² ASAPA (2003), Carrión i Cubero (2004).

La vergonya, la por a la incomprensió, evitar el rebuig i fugir de la morbositat per part de l'entorn social, són factors que provoquen incomunicació i aïllament. En definitiva, són factors que produeixen un gran sentiment d'incomprensió, de soledat i, per tant, de patiment:

“Porque, a ver, ¿con quién hablas tú de este problema? Es que la gente todavía hoy no lo entiende.” (EF-4)

Diversos familiars, esposes i companyes en la majoria de casos, han ressaltat aquest sentiment de soledat. El testimoni de l'esposa d'un pres ens ho transmet així:

“De la seva família res, no vull saber res d'ells, té set germans i tots casats, ni una trucada de telèfon per saber com estic. I res d'ajuda per pagar res i econòmicament estan bé. Jo li vaig dir a ell que la seva família està morta per mi. M'he trobat molt sola.” (EF-17)

El sentiment de vergonya també és un sentiment compartit per moltes de les nostres entrevistades. Professionals que treballen a la presó també són conscients:

“Un contexto social, en el que existe una fuerte estigmatización de todo aquello relacionado con la cárcel, provoca un sentimiento de vergüenza por parte de los familiares que tienen a una persona presa.” (AIP-10)

És com si, per l'entorn social, la família fos la responsable de la comissió del delictes dut a terme pel seu familiar, quedant emmascarades qüestions com les desigualtats socials o l'accés desigual als recursos. Aquest discurs, que molts cops acaben assumint les pròpies famílies, té unes conseqüències nefastes per a l'autoestima, sobretot de les mares:

“Su madre lo sufrió mucho, cuenta que perdió muchas amistades por su hijo, pero yo me preguntaría qué clases de amigos tengo. Cuando te toca directamente con tu hijo es más difícil ocultarlo, ella se sentía culpable, y mi cuñada se cambió el apellido, para olvidarse de todo esto, para ellos creo que es una vergüenza.” (EF-22)

Aquesta forta estigmatització provoca un rebuig per part de l'entorn social, que produeix canvis en els comportaments cap a les famílies que tenen algun membre empresonat/da. S'estableix un tractament discriminatori que té les seves arrels en el procés de criminalització que pateixen aquestes famílies. Des d'aquest punt de vista, que no compartim, se les pot veure com una mala influència per a la resta de persones,

es pot tenir la percepció que “contaminen” el barri i que pel seu apropament a l'entorn penitenciari adoptaran conductes de caràcter delictual, associades a aquest entorn. Aquesta manera de pensar, òbviament, tanca portes a la inclusió social de la família en diferents àmbits, inclòs el sociolaboral:

“Jo estic rebent moltes pressions per part dels veïns que han cursat la denúncia, vivim al mateix carrer. Un dia a la nit una d'aquestes que és ‘testigo protegido’ se'm va plantar al mig del carrer a insultar-me... vaig entrar a casa meva i vaig començar a plorar i em va agafar un atac d'ansietat.” (EF-17)

Aquesta estigmatització i rebuig als quals fem referència són especialment greus pels fills/es de persones preses, ja que afecten de forma directa el seu procés socialitzador, ja sigui dins la família, a l'escola o amb altres nens/es:

“Mucha gente señalaba a mis hijos de que su hermano estaba en la cárcel. A mí porque hubo un registro en mi casa y soy la madre del preso, ¿no?” (EF-19)

Un factor que agreuja l'estigmatització social de les famílies dels empresonats/es és el tracte que els familiars dels presos/es reben per part de l'Administració Penitenciària¹⁰³, la qual no ajuda en absolut a respectar o dignificar la seva situació, sinó tot el contrari. Només cal passar per davant del Centre Penitenciari d'Homes de Barcelona un dia de visites per adonar-se de la degradació i el tracte humiliant que representen les llargues hores de cua, les condicions ambientals deplorables en què es realitzen les visites o per constatar la manca de respecte a que són sotmeses les famílies. Hem de tenir en compte que els familiars mai no han de ser considerats ni els responsables ni els col·laboradors dels actes comesos per la persona empresonada.

Lògicament, també hi ha espais socials de reacció inversa, solidària, constituint-se formal o informalment en xarxes socials autònomes. El contacte entre familiars de presos/es en algunes situacions de trobada, com la sala d'espera per les visites, coincidir en actes, etc., permet que es creïn mecanismes d'interacció que possibiliten la creació de xarxes de solidaritat sustentades en una vivència comú. Aquestes xarxes exerceixen un paper molt important sobretot en relació a la circulació de la informació. És habitual que els informants de les famílies que tenen contacte per primera vegada amb la presó siguin familiars que duen més temps relacionant-se amb la institució, actuant així com a orientadors/es en tràmits jurídics i burocràtics;

---

¹⁰³ Veure capítol 1.

“La información sobre todo lo que hace referencia a las formas de comunicación, me he enterado por el boca-a-boca con otros familiares.” (EF-10)

En molts casos, aquestes xarxes també serveixen d'ajuda per a millorar les condicions de vida, ja que suposa un suport emocional molt fort, sobretot per a persones que han patit un rebuig per part del seu entorn. El fet de trobar-se amb problemàtiques molt semblants possibilita organitzar-se entorn la defensa dels propis drets i els de les persones empresonades. I en alguns casos aquestes xarxes acaben consolidant-se com a col·lectius de suport a persones preses. Un bon exemple d'això és la Coordinadora en Contra de la Marginació de Cornellà, formada pràcticament en la seva totalitat per familiars de persones empresonades, sobretot mares i pares. Així ho comenta una dona del grup de mares que s'ha format a la l'entitat esmentada:

“Vine a la Coordinadora y me trataron muy bien y desde entonces estoy viniendo. Me encontré como si fuera una familia, una familia que me arropa, que me quiere.” (EF-5)

***

CONCLUSIONS

A) CONSIDERACIONS PRÈVIES

Un cop efectuada l'anàlisi sobre les problemàtiques més rellevants que afecten el col·lectiu de familiars de presos/es, iniciem el nostre diagnòstic sobre les necessitats més rellevants detectades en aquest estudi.

Prèviament a la presentació d'aquesta tasca però, considerem imprescindible recuperar el nostre posicionament teòric, anunciat a la presentació, profundament crític amb les actuals polítiques front la criminalitat. Malgrat la recerca es centra en les problemàtiques dels familiars derivades de l'empresonament volem, en efecte, tornar a posar sobre la taula que la qüestió clau, ningú s'enganyi, és d'ordre polític, i que el problema fonamental no és altre que la presó.

En aquest sentit, és necessari assenyalar que el nostre posicionament es basa fonamentalment en els següents principis:

- L'Estat hauria d'afrontar les situacions d'exclusió amb polítiques socials i no recurrent, exclusivament, a polítiques punitives que condueixen a la segregació. Calen polítiques dirigides a resoldre l'exclusió social, i no a

criminalitzar-la i/o empresonar-la. La presó no només no resol, sinó que amplifica l'exclusió social.

- L'Estat, abans de plantejar-se intervenir sobre els individus, hauria d'actuar sobre les causes estructurals de la criminalitat actualment perseguida, causes que són tant de caràcter econòmic, com social i cultural.
- L'Estat hauria de donar un gir a la seva política criminal i penal com a mínim en dos sentits: d'una banda, acabant amb el creixent prohibicionisme i punitivisme (veure OSPDH, 2005); de l'altra, controlant els abusos dels que es troben en situació de privilegi, protegint així als més desfavorits en una lògica garantista, i no com succeeix actualment, on els més privilegiats eludeixen els processos de criminalització.
- L'Estat i la societat en general haurien d'assumir d'una vegada que la presó, no només fracassa en la seva finalitat constitucional de rehabilitació, sinó que produeix desadaptació social a la persona empresonada.
- L'Estat i la societat en general haurien d'assumir que l'impacte negatiu de la presó no acaba en el condemnat, sinó que els seus efectes s'estenen als seus entorns familiars, que no han comès cap delictes, agreujant les situacions d'exclusió i vulnerabilitat.
- El sistema de justícia ha de dirigir-se, consegüentment, cap a un reduccionisme penitenciari, tant en el sentit d'un ús restringit de la presó com a última mesura, com en el sentit de desenvolupar mesures alternatives, des d'una òptica de política penitenciària tendent a ampliar l'atorgament de permisos, de règims oberts i de llibertats condicionals.

En la mesura en que el nostre sistema de justícia penal no experimenti un canvi de direcció, seguirem patint i suportant un model errat, injust, violent i cruel. Les víctimes directes d'aquest sistema penitenciari, són els presos/es i els seus familiars. Les víctimes indirectes, tota la societat que pateix cada cop més desigualtats i que resulta incapaç i ineficaç a l'hora de resoldre les criminalitats, tot albergant una mesura tan irracional com el tancament de persones entre quatre murs.

Mentre el model de justícia penal sigui el que és, cal afrontar les conseqüències negatives de la presó. I aquestes, efectivament, no recauen únicament sobre la persona presa, sinó que comporten greus problemes i punyents necessitats als seus familiars. En aquest sentit, assenyalar els efectes col·laterals negatius que recauen sobre els familiars dels presos/es ha estat, en definitiva, l'objectiu d'aquest estudi. Es tracta d'efectes que en alguns casos són inherents a l'actual sistema penitenciari, però que en molts casos, són resultat de la nefasta gestió de l'entorn carcerari i/o de la manca de sensibilitat social respecte a aquestes problemàtiques.

B) PRINCIPALS NECESSITATS DELS FAMILIARS

b.1) DIGNIFICACIÓ DE LES CONDICIONS PENITENCIÀRIES DE LES PERSONES EMPRESONADES

Tal com posa de manifest l'Informe 2004 de l'OSPDH, les condicions de l'empresonament a Catalunya, avui per avui, segueixen sent extremadament difícils i dures en molts sentits. Per això, malgrat que el nostre centre d'atenció sigui les problemàtiques familiars de l'empresonament, considerarem com a prioritari i imprescindible la millora del sistema penitenciari en els següents aspectes:

b.1.1) Condicions de vida a les presons

Com està el familiar pres? com viu l'empresonament? com es troba? quines són les condicions de vida? quin és el seu estat de salut?..., són sens dubte, algunes de les preocupacions fonamentals dels familiars de les persones sotmeses a un règim de privació de llibertat.

Indubtablement, les condicions en què actualment viuen les persones empresonades, creen en les famílies una gran angoixa i preocupació, que condiciona el seu propi estat anímic i les seves vivències. Són molts els aspectes que s'han de millorar en el tracte que se li dona a l'intern/a per part de les institucions penitenciàries, però entre les qüestions més urgents, les familiars han senyalat com a necessitats prioritàries les següents:

- ✓ Millorar les instal·lacions, i les condicions d'habitabilitat d'alguns centres penitenciaris molt obsolets.
- ✓ Posar remei a la massificació i a l'amuntegament en què viuen els reclusos/es de les presons catalanes.
- ✓ Millorar l'alimentació, respectant i atenent la diversitat cultural alimentària.

En definitiva, la tranquil·litat dels familiars de les persones preses, passa per optimitzar mínimament les condicions de vida dels presos/ses.

b.1.2) Assistència sanitària

Especial transcendència té la salut de la persona presa, pel que fa a les preocupacions i desassossec dels familiars. En aquest sentit, és clarament visible, des de qualsevol perspectiva mínimament humanitària, la necessitat de garantir una assistència sanitària digna per a les persones empresonades, fet que implica molt diverses qüestions, entre elles les següents:

- ✓ Que les persones empresonades rebin una assistència sanitària, tant primària com especialitzada, equiparable, tant en qualitat com en freqüència, a la de la població general.
- ✓ Que els presos/es toxicòmans/es puguin gaudir d'un procés de desintoxicació i rehabilitació en establiments especialitzats.
- ✓ Que s'abordi amb una perspectiva sanitària les problemàtiques derivades del consum de drogues d'alt risc.
- ✓ Que es faci un ús racional dels psicofàrmacs, tant pels efectes secundaris que produeixen com per la dependència que generen.
- ✓ Que es garanteixi l'excarceració sense demora ni dilació en cas de malalties greus de les persones empresonades.

- ✓ Que es prioritzi un tracte digne i humanitari quan s'ha de produir l'hospitalització d'una persona malalta o accidentada que ha estat privada de llibertat.
- ✓ Que es garanteixi la derivació, de les persones empresonades que pateixen un trastorn mental, a les institucions públiques especialitzades en el tractament d'aquestes malalties.
- ✓ Que es faciliti l'atenció de persones empresonades amb discapacitat intel·lectual en centres educatius especials.
- ✓ Que es doni assistència psicològica efectiva a totes les persones internades en centres penitenciaris que ho precisin i/o ho sol·licitin.
- ✓ Que es fomenti l'educació sanitària tant de la persona presa com del familiar, a fi d'evitar malalties i contagis per la pràctica de conductes de risc sanitari.

En definitiva, és necessari que es prioritzin l'assistència sanitària de qualitat i el tracte digne i humanitari en relació a les persones malaltes preses i les seves famílies.

b.1.3) Activitats ocupacionals i treball productiu remunerat

La presó és vista i viscuda per les persones preses i els seus familiars com un contenidor on la societat hi aboca a les persones, com a resultat dels delictes que hagin pogut cometre, tractant-les com a deixalles socials. Les activitats ocupacionals, ja siguin productives, educatives, culturals o lúdiques no estan a disposició o a l'abast de totes les persones preses. Això és especialment greu en el cas del treball productiu penitenciari¹⁰⁴, molt escàs i precàriament remunerat. Segons Almeda (2003), aquesta situació s'agreuja en el cas de les dones, que es troben amb menys oferta d'activitats i amb treballs més precaris i més mal pagats.

La manca de treball productiu penitenciari genera un seguit de problemàtiques directes als familiars:

---

¹⁰⁴ Avui per avui a Catalunya gestionat pel CIRE.

- Agreujament de la reducció del nivell de vida familiar, resultat de la pèrdua d'ingressos associat a l'empresonament d'un/a dels membres productius de la unitat familiar.
- Cronificació de la dependència econòmica de les persones preses respecte al sosteniment econòmic familiar de moltes de les seves necessitats.
- Habitució a conductes passives o actituds desresponsabilitzades respecte al propi manteniment econòmic i al compromís en el suport econòmic del nucli familiar.
- Agreujament dels problemes psicològics i relacionals dels interns/es com a resultat de la inactivitat ocupacional.
- Impossibilitat, en molts casos, de fer front a les sancions econòmiques¹⁰⁵ inherents a algunes penes.
- Reducció de les possibilitats futures de percebre una pensió de jubilació de caràcter contributiu.
- Desvinculació del mercat laboral i conseqüents dificultats posteriors per la reintegració laboral.
- Agreujament notable de les circumstàncies i condicions d'exclusió social de moltes de les famílies de les persones condemnades a internament en centres penitenciaris.
- En els cas de tenir accés a un taller productiu, els sous són insuficients, la seguretat i els drets laborals són escassos i l'especialització o qualificació són gairebé impossibles.

A la vista de tots aquests elements, podem concloure que existeix la necessitat imperiosa i prioritària de proporcionar a totes les persones empresonades, la possibilitat

---

¹⁰⁵ Ens referim concretament a la Responsabilitat Penal Subsidiària (RPS) i a la Responsabilitat Civil (RC) que acompanyen moltes de les condemnes de privació de llibertat.

de realitzar un treball productiu remunerat, en les mateixes condicions de seguretat laboral i remuneració econòmica, que les que es poden obtenir al mercat laboral extern a la presó.

b.2) MILLORAR LES CONDICIONS DE RELACIÓ DELS FAMILIARS AMB LA PRESÓ

El contacte entre la presó i el món extern és, a més de molt reduït, extremadament intermediat, de forma que els familiars se senten totalment vulnerables. Aquest fet fa que haguem de considerar les diferents problemàtiques, que van des del tipus d'informació rebuda, les comunicacions i els permisos, fins el tracte que reben les famílies per part de les institucions vinculades a l'entorn penitenciari.

b.2.1) La informació als familiars

La presó és per definició un espai de reclusió, un món tancat, que esdevé desconegut i estereotipat per a la majoria de la població. Per això, davant l'empresonament d'un familiar és de vital importància, tant per l'empresonat/da com per la família, obtenir informació, orientació i assessorament, que facin possible la comprensió de la seva situació penal i que faciliti afrontar les conseqüències, directes i indirectes, que genera la reclusió en les famílies de les persones privades de llibertat. Malgrat això, la informació que reben els amics/gues i familiars sobre aquesta qüestió és escassa, limitada en alguns aspectes i, sens dubte, totalment insuficient.

En efecte, la nostra recerca posa de manifest flagrants mancances i deficiències en la transmissió de la informació als familiars. En aquest sentit, els principals problemes detectats fan referència a:

- El llenguatge jurídic és extremadament críptic i complex per a la majoria de la població.
- Els advocats/des d'ofici no sempre dediquen el temps i els esforços necessaris, o desitjables, destinats a explicar i fer entendre les conseqüències del procés judicial i la situació penitenciària.

- L'opacitat del món penitenciari genera desconeixement social de les dinàmiques d'aquest entorn i, per tant, dificultats als familiars per a conèixer les "regles de joc" del sistema penitenciari.
- L'administració penitenciària no té establerts mecanismes d'informació adequats, accessibles, comprensibles i personalitzats amb els familiars. S'ha de tenir en compte que la informació escrita no sempre és el vehicle més adient de comunicació entre familiars i institució.
- Hi ha manca d'informació directa als familiars sobre el tipus d'atenció sanitària o tractament mèdic pautat a la persona empresonada, en el cas que aquesta pateixi un accident o una malaltia important.
- Hi ha manca d'informació directa als familiars, fins i tot en qüestions que els afecten i condicionen directament, com és el dia i hora assignat en cada cas per les comunicacions.
- Hi ha manca d'informació i eficiència per part dels serveis socials penitenciaris¹⁰⁶ a l'hora d'atendre les demandes de suport assistencial de les famílies.
- S'ha de tenir en compte que aquests problemes augmenten en el cas de determinats col·lectius, com ara persones que no coneguin l'idioma.

En aquest sentit, podem afirmar que és del tot imprescindible:

- ✓ Aportar més informació als familiars de les persones preses, sobre tots en els aspectes relacionats amb l'empresonament.
- ✓ Donar informació clara i comprensible.
- ✓ Dotar de transparència al sistema penitenciari.
- ✓ Fer que els tràmits siguin més fàcils i flexibles.

---

¹⁰⁶ Els Serveis Socials Penitenciaris d'atenció a les famílies es proporcionen, en principi, a través de les Comissions Territorials d'Assistència Social Penitenciària.

- ✓ Atendre de forma específica les dificultats de comprensió de la situació i les incidències penitenciàries que poden tenir determinats col·lectius.

b.2.2) Les comunicacions presencials

Constitucionalment, la presó té com a objectiu fonamental la reeducació i rehabilitació dels sentenciats/des a mesures penals privatives de llibertat, amb la finalitat d'aconseguir la seva reinserció social¹⁰⁷. En aquest sentit, permetre que els empresonats/des mantinguin comunicacions amb el seu entorn familiar i social, a banda de ser un dret reconegut pels Tractats Internacionals, facilita la seva posterior reinserció social.

La importància i necessitat de comunicar amb els familiars i amics/gues és indiscutible des de tots els punts de vista, però indubtablement és també primordial i de vital necessitat pels familiars. Malauradament, la lògica i les pràctiques sancionadores i punitives de la presó repercuteixen negativament sobre la quantitat i la qualitat de les comunicacions entre la persona empresonada i els seus familiars.

Respecte a les comunicacions presencials, les problemàtiques fonamentals destacades per les persones entrevistades són:

- Les limitacions en temps i en periodicitat de les visites.
- L'existència d'instal·lacions que no garanteixen un mínim de dignitat per a les persones.
- Instal·lacions especialment inadequades per nens/es o persones d'edat avançada.
- La gran desproporció entre el temps que s'ha d'invertir per poder comunicar (desplaçament + espera) i el temps real emprat en la comunicació.

---

¹⁰⁷ Tal com queda reflectit a l'article primer del títol preliminar de la LOGP i a l'article 2 del títol primer del R.P.

- Les dificultats de transport per a desplaçar-se fins als centres penitenciaris, especialment en el cas de presons allunyades dels nuclis urbans.
- La manca de consideració envers la disponibilitat horària dels familiars per poder comunicar.
- La impossibilitat de canviar dia i/o hora, en cas que per raons justificades no es pugui realitzar la visita.
- La falta d'intimitat en les comunicacions íntimes.
- La possible utilització il·legítima de restriccions o limitacions en les comunicacions com a mecanisme encobert de sanció.
- El tracte peyoratiu, degradant o vexatori d'alguns funcionaris dels departaments de comunicacions.

És obvi que possibilitar un major número de contactes de l'intern/a amb la seva família, i/o allargar-ne la durada, però especialment posar les condicions per millorar la qualitat d'aquests contactes, no només és fonamental per l'equilibri emocional del pres/a, sinó també pels familiars. Això implica, entre altres aspectes, tenir en consideració les següents necessitats, freqüentment reivindicades pels familiars:

- ✓ Garantir la proximitat de l'intern/a al domicili familiar.
- ✓ Facilitar l'accés als centres penitenciaris de forma còmoda, ràpida i gratuïta.
- ✓ Organitzar les comunicacions de forma que s'evitin les aglomeracions i es minimitzin els temps d'espera dels familiars.
- ✓ Flexibilitzar i augmentar els horaris de les comunicacions orals per tal que sigui possible un millor acomodament a les ocupacions dels familiars.

- ✓ Adequar l'horari de les comunicacions vis a vis a les demandes o necessitats ocupacionals dels familiars.
- ✓ Garantir el respecte a la intimitat i el dret al secret en les comunicacions.
- ✓ Dignificar els espais per a la realització de tots els tipus de comunicació presencial, tant els locutoris com les dependències per a vis a vis íntim i/o familiar.
- ✓ Habilitar espais d'espera i sanitaris adequats i suficients per als familiars, amb especial atenció a les persones d'edat avançada, amb discapacitats i/o amb necessitats especials.
- ✓ Habilitar espais per als menors, on puguin passar el temps d'espera, a més d'habilitar serveis de guarderia amb personal qualificat pels casos en els que aquests hagin d'acompanyar a la família però no participin de la visita.

b.2.3) Les comunicacions no presencials

Pel que fa a les comunicacions no presencials, és a dir, telefòniques i per correspondència, els problemes fonamentals es concretarien bàsicament en:

- Brevetat i restriccions innecessàries de les comunicacions telefòniques.
- La unidireccionalitat en l'emissió de la comunicació telefònica, actualment únicament possible des de dins cap a fora de la presó.
- Percepció molt estesa entre els familiars, en alguns casos confirmada i verificada, de vulneració de drets fonamentals com la confidencialitat, el secret en les comunicacions i/o la llibertat d'expressió de les persones.

És evident, per tant, que les limitacions i nefastes condicions en les quals es desenvolupen les comunicacions, així com la mala *praxis* organitzativa a les presons, són qüestions greus i preocupants per a les famílies, doncs acaben generant, no només sentiments o percepcions molt negatives dels familiars envers el sistema penitenciari,

sinó també una autèntica problemàtica pels familiars, resultat d'una inadequada organització en les comunicacions, que no respecta ni té en compte el temps, les necessitats i els interessos de les persones.

b.2.4) Manteniment de la persona presa: peculi i paqueteria

El sistema penitenciari no cobreix totes les necessitats materials o de consum bàsiques dels empresonats/des (per exemple calçat o vestit). Com a mecanismes subsidiaris de satisfacció compensatòria i/o complementària dels requeriments materials de les persones empresonades, l'ordenament penitenciari ha articulat dos procediments: les entrades de paqueteria i els ingressos de peculi, no exempts de problemes fonamentalment en relació als següents aspectes:

- Les necessitats materials i/o econòmiques dels empresonats/des, suposen una important despesa i sobrecàrrega econòmica per a moltes famílies.
- La impossibilitat, en molts casos, d'accedir a un treball remunerat dins la presó, justifica la dependència econòmica del pres/a respecte la família que li haurà de donar suport.
- Les limitacions en dia i horari per realitzar els ingressos de peculi per finestreta en centres penitenciaris molt massificats generen, una vegada més, importants temps d'espera pels familiars.
- La rigidesa en dia i horari per a les entrades de paqueteria, a banda de coincidir en alguns casos amb horaris laborals, generen importants col·lapses que es tradueixen en llargues cues, generalment de mares o companyes.
- Les arbitrarietats que a vegades es produeixen en les recepcions de paqueteria, solen ser motiu de malestar i malentesos entre els familiars i la institució penitenciària.
- Els objectes que fan arribar els familiars als interns/es a través de paqueteria, no sempre arriben al seu destinatari o no arriben en bon estat.

- El tracte peyoratiu, degradant o vexatori d'alguns funcionaris dels departaments de paqueteria.

Per pal·liar aquestes problemàtiques, creiem que són necessàries actuacions encaminades a:

- ✓ Garantir l'accés a un treball productiu remunerat, amb un sou digne, per a totes les persones internes als centres penitenciaris.
- ✓ En la mesura que el treball remunerat és un dret a la pràctica restringit dins els centres penitenciaris, l'Administració hauria de proveir totes les necessitats de consum bàsiques de les persones empresonades.
- ✓ Establir normes clares, conegudes, raonades i homogènies en relació al contingut autoritzat dels paquets dirigits als interns i en relació al procediment de lliurament.
- ✓ Flexibilitzar els horaris de peculi i paqueteria.

b.2.5) Els permisos extraordinaris i els trasllats

La necessitat d'afavorir el contacte entre l'empresonat/da i la seva família passa també per facilitar que aquest/a pugui estar en contacte amb la seva família en moments crucials. Hi ha dues circumstàncies d'innegable importància que requereixen de la concessió efectiva i ràpida de permisos extraordinaris de sortida: d'una banda, quan es produeixen esdeveniments familiars crucials com enterraments, naixements, casaments, etc.; d'altra banda, davant la malaltia greu o l'hospitalització d'un familiar.

En aquest sentit, és necessari:

- ✓ Que es concedeixin de forma efectiva i ràpida permisos extraordinaris en cas de malalties greus dels familiars.
- ✓ Procurar que la presència del reclus/a en aquest context sigui el menys estigmatitzant possible, tant pel pres/a com per a la seva família; és a dir,

s'hauria d'evitar al màxim que la persona empresonada sigui custodiada amb manilles i/o amb excessiva presència policial.

Respecte el destí o trasllat dels interns/es als diferents centres penitenciaris, cal:

- ✓ Complir l'imperatiu legal de mantenir al màxim la proximitat entre el centre de compliment de l'intern/a i el domicili familiar.
- ✓ Evitar els trasllats sobtats, que poden produir pèrdua d'objectes propietat del intern/a, així com pèrdua de comunicacions especials i/o familiars ja assignades.
- ✓ Comunicar directament i de manera immediata als familiars el trasllat i destí de l'intern/a.
- ✓ Evitar la utilització dels trasllats com a mecanisme encobert de sanció.

b.2.6) El tracte del personal dels centres penitenciaris

El tracte que el personal de l'Administració Penitenciària imposa als familiars és un dels aspectes fonamentals que determina la relació dels familiars amb el sistema penitenciari. Garantir un tracte digne per part dels treballadors/es de la presó, tant en la relació amb la persona presa com en la relació o contacte amb els familiars, és totalment imprescindible per reduir l'impacte negatiu i hostil de la presó sobre les famílies.

Alguns dels problemes manifestats pels familiars en relació al tracte rebut durant les seves visites als centres penitenciaris, o la presumible vulneració de drets de la que poden haver estat objecte, es resumeixen tot seguit:

- Amb molta freqüència els familiars no són tractats amb respecte i/o dignitat.
- Quan no existeixen vincles familiars establerts de manera oficial, o no existeix consanguinitat, pot haver-hi dificultats per aconseguir l'autorització necessària que permeti registrar i realitzar la visita.

- Els familiars sovint són sotmesos a controls humiliants.
- Quan les comunicacions són sense contacte físic, perquè es realitzen a les cabines de comunicacions (enreixades i amb vidres), el control no és justificat.
- Es donen tractes xenòfobs o de menyspreu envers determinats col·lectius.
- Es donen comportaments sexistes vers les dones.
- La por a que les queixes o denúncies dels familiars puguin afectar negativament la situació dels presos/es.

En aquest sentit, és necessari:

- ✓ Imposar el respecte i el tracte digne vers els familiars per part de tot el personal de l'Administració penitenciària.
- ✓ Suprimir els controls innecessaris (per exemple, deixar els objectes personals a les taquilles, passar pel detector o sotmetre a escorcolls aleatoris, quan es va a comunicar a través d'un vidre).
- ✓ Impedir l'ús arbitrari de les comunicacions, com a càstig i penalització o com a tracte de favor.
- ✓ Impedir les possibles represàlies contra el pres/a com a conseqüència de les queixes o denúncies dels familiars.

b.3) RECOLZAMENT JURÍDIC

b.3.1) Assessorament i defensa de la persona presa

Les famílies de les persones empresonades, en general, tenen una concepció molt negativa dels serveis prestats pels seus advocats. Els sentiments d'indefensió i d'insatisfacció són molt comuns, sobretot en relació als advocats/des d'ofici.

Tant durant el procés penal com durant el compliment de la condemna, les famílies senten que no han estat ben assessorades, que no els donen prou informació o explicacions de la situació del familiar empresonat, que els advocats han mostrat poca dedicació al seu cas i a més han hagut de pagar molts diners. En definitiva, que els interessos del seu familiar no han estat defensats convenientment.

Tot i que el resultat del procés penal pot influir de manera molt negativa en la percepció que la persona empresonada i la seva família tenen de l'administració de justícia en general, la insistència i reiteració d'experiències d'algunes famílies en relació als seus advocats/des, ens ha de fer alertar que realment existeixen veritables problemes:

- L'assessorament jurídic prestat a l'àmbit penitenciari sovint és poc especialitzat i de mala qualitat.
- L'assistència jurídica gratuïta presenta moltes deficiències.
- No existeix un control de qualitat del servei prestat a la ciutadania.

D'altra banda, una vegada a la presó, malgrat que els escrits i recursos presentats per les persones empresonades davant dels Jutjats de Vigilància Penitenciària (JVP) no requereixen d'assistència lletrada, a l'hora de presentar els seus escrits i demandes, és indiscutible la necessitat que els presos/es tenen de poder comptar amb assistència i recolzament jurídic.

Des de la seva creació, el setembre de 2005, l'orientació jurídica gratuïta a les persones preses s'articula a través del Servei d'Orientació Jurídica Penitenciària (SOJP). En aquest servei bàsicament s'han recollit demandes en relació a classificacions de grau i denegacions de permisos. Malgrat el poc temps de funcionament del servei, s'han detectat una sèrie de deficiències que passem a resumir:

- Servei d'orientació jurídica, però manca de servei de defensa lletrada o de representació legal dels interessos de la persona presa.

- Assessorament puntual, sense possibilitat de fer un seguiment dels temes objecte de consulta.
- Formació genèrica dels advocats/des d'aquest servei, amb coneixements limitats en dret penitenciari.
- Assessorament jurídic de poca qualitat com a resultat de la manca de recursos (com ara jurisprudència o textos legals *in situ*) i de temps (només es contempen 20 minuts per visita).

La manca d'orientació, d'assessorament jurídic i de defensa efectiva del familiar empresonat suposa per a les famílies una greu problemàtica que els pot suposar una gran preocupació, així com importants despeses econòmiques contractant advocats per tal que els interessos del seu familiar estiguin ben defensats.

En definitiva, és necessari:

- ✓ Millorar la qualitat de l'assistència jurídica gratuïta.
- ✓ Millorar l'assessorament jurídic prestat a l'àmbit penitenciari.

b.3.2) Assessorament i defensa dels familiars

El règim de vida de la presó, com hem vist, genera tractes degradants i vulneracions de drets, no tant sols respecte a les persones judicialment privades de llibertat, sinó en moltes ocasions també, respecte als seus familiars. Davant d'aquestes situacions, els familiars es troben amb les següents problemàtiques:

- Indefensió i desemparament a causa de la manca d'assessorament.
- Manca de control i vigilància del tracte que reben els familiars des de les institucions penitenciàries.

- Manca d'uns mecanismes específics de garantia dels drets dels familiars als que adreçar-se per frenar o denunciar actituds i accions que poguessin resultar sancionables.

Això comporta que aquestes situacions rarament siguin denunciades i, per tant, no siguin sancionades administrativament o judicialment. En molts casos el familiar opta pel silenci o la submissió, per desconeixement o per por a represàlies contra el propi intern.

En aquest sentit, articular mecanismes de defensa efectius per pal·liar els greus sentiments d'indefensió dels familiars és una necessitat a cobrir. Podem afirmar, sens dubte, que cal alguna instància on els familiars puguin denunciar abusos i irregularitats per part dels funcionaris de presons i/o de l'administració penitenciària, i on no hagin de patir per les represàlies cap a l'intern/a.

Davant d'això, es fa necessari:

- ✓ L'assessorament, i fins i tot la mediació, en determinades situacions de conflicte entre família i organització penitenciària.
- ✓ Tenir a disposició dels familiars un servei que compleixi les funcions d'inspecció del funcionariat de presons i/o de defensa dels familiars, a qui adreçar-se de forma fàcil i directa en cas de necessitat.
- ✓ Sancionar els tractes vexatoris, discriminatoris i /o humiliants de que puguin ser objecte les persones empresonades i/o les seves famílies, per part del personal que treballa als diferents estaments de les institucions penitenciàries.

b.4) RECOLZAMENT ECONÒMIC

b.4.1) En la despesa familiar associada a l'empresonament

Tenir un familiar a la presó comporta tota una sèrie de despeses a la unitat familiar, de les que destaquem per la seva importància les següents:

- Despeses jurídiques. Sovint la desconfiança en la qualitat del servei de torn d'ofici fa que algunes famílies optin per recórrer a un advocat/da privat.
- Despeses de desplaçament al centre penitenciari. La localització de les presons és una qüestió de debat social per la contraposició d'interessos entre sectors importants de la població que volen lluny del seus entorns les presons, els familiars i els sectors socials sensibles a les problemàtiques socials que reclamen proximitat entre els empresonats/des i els seus llocs de procedència. No és el nostre objectiu, en aquest moments, qüestionar o posicionar-nos en relació al mapa de localització espacial dels centres penitenciaris previst a Catalunya, però sí volem senyalar que, en qualsevol cas, l'Administració ha de preveure i establir formules que no suposin, a més de temps, un cost econòmic directe per a la família.
- Manteniment de la persona presa. Com hem vist, la presó no cobreix totes les necessitats de la persona empresonada. D'altra banda, no tots els reclusos/es tenen l'opció de treballar de forma remunerada per satisfer les seves necessitats.
- Condemnes econòmiques. La seva existència suposa una sobrecàrrega econòmica, que sovint recau sobre les famílies. La manca de recursos econòmics de la persona condemnada o de la seva família dificulta el seu pagament i produeix discriminació penal i penitenciària.

En conseqüència, i per tal de reduir el desgavell econòmic familiar que representa l'empresonament, és necessari abordar les següents qüestions:

- ✓ Garantir l'assistència jurídica gratuïta de bona qualitat per a tothom, tant en la fase de procediment penal com en la fase de compliment de pena de presó.
- ✓ Facilitar l'apropament dels presos i preses.
- ✓ Propiciar que la ubicació dels centres penitenciaris no perjudiqui econòmicament a les famílies.

- ✓ Proporcionar a totes les persones empresonades la possibilitat d'efectuar un treball productiu amb una remuneració equivalent a la del mercat laboral extern que permeti satisfer les seves necessitats.
- ✓ Reconsiderar la vinculació d'obtenció de beneficis penitenciaris al pagament de la responsabilitat civil.
- ✓ Reconsiderar legislativament la conveniència o no d'aplicar responsabilitats penals subsidiàries.

b.4.2) Per la disminució d'ingressos i augment de sobrecàrregues familiars

A més de les despeses generades per l'empresonament, la pèrdua d'una possible font d'ingressos fa que l'economia familiar es vegi afectada, tant si ja es trobava en situació de precarietat abans de l'empresonament, ara agreujada, com si la precarietat ve donada precisament per l'empresonament.

Bàsicament, els principals problemes detectats són els següents:

- La reducció d'ingressos genera un problema econòmic a totes aquelles famílies que tenen dificultats per tirar endavant.
- Quan les famílies no poden fer front a les sobrecàrregues econòmiques que comporta l'empresonament, necessiten endeutar-se, demanar recolzament econòmic d'amics/gues i família extensa, o recórrer a la beneficència.
- La major precarització de les economies familiars pot amplificar i reproduir els problemes de delinqüència.
- L'empresonament d'un membre de la família sovint suposa la sobrecàrrega laboral i/o de tasques de cura d'altres familiars. La situació s'agreuja quan hi ha persones dependents a la família.

Davant d'aquestes problemàtiques, una vegada més considerem que la solució passa per:

- ✓ Proporcionar a totes les persones empresonades un treball remunerat que els permeti, a més de sufragar les pròpies necessitats, contribuir al manteniment de les persones dependents de la seva unitat familiar.
- ✓ En tant que els ingressos familiars no siguin suficients per cobrir les necessitats bàsiques, els mecanismes de protecció social haurien de contemplar una atenció específica per aquestes situacions.

Si més no, mantenir a les persones entre murs sense treballar i veient com als seus familiars se'ls agreugen les condicions de vida com a resultat de la manca de recursos econòmics, no fa més que augmentar la desesperació i l'odi contra el sistema penitenciari.

b.5) RECOLZAMENT PSICOLÒGIC

El tarannà dràstic de la mesura penal de privació de llibertat, imposa una forta repercussió psicològica sobre els familiars motivada per diferents factors. Lògicament, una primera forma de reduir aquest impacte és intervenint, sobre els seus desencadenants. En aquest sentit, considerem necessari, com a mínim, atendre quatre qüestions clau:

- ✓ Dignificar les condicions de vida dels empresonats/des i les circumstàncies en què actualment es viu a les institucions penitenciàries catalanes.
- ✓ Millorar la informació, el tracte rebut pels familiars i les condicions en què es desenvolupen els contactes, ja que aquestes són bàsiques per a disminuir la preocupació i tensions viscudes pels familiars.
- ✓ Pal·liar les múltiples sobrecàrregues que ocasiona l'empresonament mitjançant recolzament jurídic i recolzament econòmic, que permetin disminuir l'estrès i l'angoixa dels familiars.

- ✓ Promoure una major sensibilitat social que permeti reduir els efectes d'estigmatització de les famílies, per tal d'alleugerir l'afectació emocional i el deteriorament de l'autoimatge i l'autoestima dels familiars.
- ✓ Sensibilitzar els propis presos/es de la situació en la que han quedat les seves famílies per tractar de disminuir les sobredemandes afectives, les exigències econòmiques, etc., actituds que sovintegen en la relació entre empresonat/da i família.

Tot i que s'intervingués sobre les qüestions esmentades, l'experiència de tenir un familiar a la presó suposa una gran quantitat de reptes que deixen greus conseqüències psicològiques, les quals van canviant al llarg de l'empresonament. Per això, considerem necessari oferir recolzament psicològic durant tot el procés per tal de mirar d'afrontar millor el seguit de circumstàncies pràcticament inherents a qualsevol empresonament.

b.5.1) Recolzament psicològic a l'inici de l'empresonament

El moment en què es produeix l'empresonament és particularment traumàtic. En aquestes circumstàncies, qualsevol suport afectiu que es produeixi de forma espontània, per part de familiars i amics/gues, juga un paper molt important. Ara bé, tot i disposar del recolzament de l'entorn social proper a la família, la rotunditat de la mesura, la desestructuració familiar o la mateixa complexitat del sistema penal-penitenciari, fan que el possible suport psicològic de l'entorn natural resulti del tot insuficient.

En aquesta fase cal afrontar un munt de reptes i dificultats que poden ocasionar problemes de caràcter psicològic, entre les quals esmentem les següents:

- La separació sobtada de la persona estimada i el dol de l'absència.
- L'assimilació de que aquesta separació pot ser per molt temps.
- La incertesa de no saber com està i ho està vivint la persona presa.

- Com donar explicacions als fills/es, que han de patir l'absència de la mare o el pare empresonats, ajudant-los a adaptar-se a la nova situació. De la mateixa manera, a la resta de l'entorn proper.
- Haver d'elaborar una resposta per donar a l'exterior, especialment necessària quan hi ha fills/es menors, més vulnerables davant les respostes adverses de l'entorn social.
- Adaptar-se a totes les facetes i situacions que suposa el contacte amb la presó: superar la desorientació, assumir el suport emocional al familiar pres, etc.
- Reestructurar el temps propi i les activitats quotidianes entorn les dinàmiques del món penitenciari.
- Però, sobretot, és imprescindible acceptar-se com a familiar de pres, mantenint com sigui l'autoestima i l'ànim per tal de no defallir.

És, doncs, un període de xoc que sovint desborda a un o varis membres de la família i, per això, resulta molt necessari, particularment en aquesta fase:

- ✓ Disposar de suport psicològic especialitzat que ajudi a dur el millor possible aquest conjunt de reptes i dificultats que es donen a l'inici de l'empresonament.

b.5.2) Recolzament psicològic durant l'empresonament

En general, passat el temps, les famílies s'adapten a totes aquestes circumstàncies. Però no és una adaptació en sentit positiu o satisfactòria. És una adaptació al patiment i l'angoixa. A més, aquest període d'empresonament pot ser molt dilatat, ple d'incerteses. Al llarg de l'empresonament, les famílies es trobaran amb diferents tipus de problemàtiques, entre les quals destaquem:

- La incertesa permanent sobre l'estat del pres/a i el conjunt d'incidències amb les que es pot trobar dins la presó.

- L'adaptació del familiar a l'empresonament, és a dir, conformar-se amb les condicions en què es produeix el contacte amb la presó, suportar el tracte penitenciari, acceptar les condicions institucionals de relació amb el familiar, etc.
- L'adaptació en el pla familiar, que passa per construir una nova normalitat davant l'absència forçada, i haver d'afrontar el millor possible el conjunt de sobrecàrregues econòmiques, afectives i familiars.

A més, hem de tenir en compte que aquell possible recolzament espontani de l'entorn, generalment minva amb el temps, veient-se dràsticament reduït. És per això que per aquest període és també necessari:

- ✓ Recolzament psicològic especialitzat on poder acudir, ja sigui en els moments més crítics, davant d'una incidència concreta, i especialment en els casos en els quals l'alteració psicològica d'algun familiar sigui molt notòria.

b.5.3) Recolzament psicològic al final de l'empresonament

Quan l'alliberament s'apropa també és fa evident la necessitat d'assessorament psicològic. Allò que aparentment es presenta com un període de resolució, de tornada a la normalitat, sovint s'acompanya d'incerteses, temors i preocupacions, així com d'inesperats problemes d'adaptació.

En la situació prèvia a l'alliberament:

- Cal equilibrar sobreexpectatives i preparar la família per a les més que probables dificultats d'adaptació laboral, social i també familiar de l'exprès/a.

I, un cop es produeix l'excarceració cal afrontar tot un seguit de dificultats que poden patir les famílies, com ara:

- Patir la desadaptació resultat dels anys de reclusió.

- Veure's forçats a atendre les carències afectives produïdes durant l'empresonament.
- Dificultats per restablir la convivència quotidiana entre la persona expressa i la resta de la família, especialment en el cas de tenir fills/es amb els que es va deixar de conviure anys enrera.
- Suportar la desesperació i el nerviosisme davant les habituals dificultats per accedir al mercat de treball.

En aquest sentit, per tal de no agreujar encara més aquestes problemàtiques, és necessari tenir accés a:

- ✓ Assessorament psicològic en la fase prèvia a l'excarceració.
- ✓ Assessorament psicològic en la fase posterior a l'excarceració.

b.6) AJUTS A LA REINTEGRACIÓ SOCIAL I LABORAL

Habitualment, un cop alliberada, la persona expressa es troba amb múltiples reptes per afrontar de nou la vida en llibertat, com ara cobrir la necessitat d'habitatge, obtenir ingressos econòmics, accedir al mercat laboral, afrontar la convivència amb el seu entorn, etc.

Evidentment, després de l'aplicació de la pena privativa de llibertat, l'Estat no pot inhibir-se de procurar l'efectiva reintegració social i laboral de l'express/a, ja que aquesta és una de les funcions legalment atribuïdes a la presó. Però a la pràctica es donen les següents problemàtiques:

- Les dificultats amb les quals es troben les persones recentment excarcerades acaben afectant profundament als membres de la família amb la qual es torna a conviure.
- L'actual assistència postpenitenciària és clarament insuficient.

Entenem que s'ha de considerar la família com un dels principals instruments per assolir la reinserció de l'exprès/a però, a la vegada, això no pot implicar que tot el pes hagi de recaure en aquesta. Per aquest motiu cal donar facilitats per tal d'alleugerir el conjunt de sobrecàrregues derivades de l'empresonament. En aquest sentit és necessari:

- ✓ Facilitar pisos d'acollida a persones que no tinguin recolzament familiar.
- ✓ Facilitar la incorporació ràpida al mercat laboral.
- ✓ Donar orientació i suport a les famílies que es retroben amb un/a familiar excarcerat/da amb reptes específics, com ara problemes de drogodependència.
- ✓ Potenciar les xarxes socials de recolzament a presos/es i familiars, ja que sovint són un element clau de suport durant el període de reintegració social.

C) REFLEXIONS FINALS.

En el seu dia, ens vam proposar estudiar aquesta extensió familiar de l'empresonament, que mai oblidàvem d'esmentar en els nostres treballs de qüestionament de la presó, però que tampoc mai acabàvem de treballar a fons. Un problema, el de les repercussions familiars de l'empresonament, d'alguna manera, invisibilitzat. Fins i tot nosaltres, sarcàsticament, a cops dèiem que estàvem estudiant un problema que no existia. En efecte, el principal problema del problema és que, ni socialment, ni acadèmicament, ni políticament, existeix tal problema. Ni es contempla, ni s'estudien les conseqüències, ni s'atén les necessitats dels familiars dels empresonats/des. La societat, ofuscada en lògiques punitives i de revenja, fins i tot mostra el seu rebuig quan sent parlar d'ajuts a familiars. Els acadèmics, quasi sempre centrats en el "delinqüent" i en què fer amb ell. Els polítics, obcecats en la gestió penitenciària d'uns centres desbordats, on la rehabilitació és el discurs i l'ordre disciplinar la única realitat.

Però sí, sí existeix el problema, malgrat la manca de sensibilitat social i política. Un problema d'un abast amplíssim, en un doble sentit. D'una banda, té un gran abast

social ja que si hi ha al voltant de vuit mil presos/es, doncs entre pares i mares, germans i germanes, parelles, fills i filles, la xifra de les persones directament afectades per l'empresonament es multiplica. D'altra banda, hem pogut constatar que no estem davant de dos o tres problemàtiques concretes, sinó d'un extensíssim conjunt de problemàtiques, d'ordre penitenciari, econòmic i laboral, sanitari, psicològic i sociofamiliar. Múltiples circumstàncies que van dibuixant amb molts relleus el panorama de patiment quotidià de milers de persones, sovint durant llarguíssims períodes de temps, derivat de l'empresonament del seu familiar.

Com tot problema social, la competència i la responsabilitat de fer-li front és, òbviament, política. L'ampli recull de problemàtiques i necessitats dels familiars d'empresonats/des derivades, no ho oblidem, del propi empresonament, i que hem intentat plasmar en aquest estudi, afecta a molt diferents àmbits competencials.

Així, li correspon a l'Estat, concretament al poder executiu, dur a terme unes polítiques socials fortes en aquells àmbits en què es reserva competències i fer un gir en les polítiques criminal i penal en la línia del que es plantejava a l'inici d'aquest capítol, molt especialment pel que fa a la inflació prohibicionista i punitiva que estem vivint els darrers anys. Li correspon al poder legislatiu promoure canvis normatius de les regulacions estatals (Llei Orgànica General Penitenciària i Reglament Penitenciari) que es considerin oportuns, a fi de pal·liar els negatius efectes de la presó. Li correspon al poder judicial vetllar millor pels drets dels empresonats/des i ser més sensibles a les demandes dels familiars.

Tot i així, pel que fa a les problemàtiques específiques dels familiars dels presos/es de Catalunya, la responsabilitat d'actuar recau sobre el govern autonòmic de la Generalitat afectant, fonamentalment, a dos departaments: el de Benestar Social i Família i el Departament de Justícia, concretament la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil.

En efecte, en tant que famílies afectades per l'empresonament d'un dels seus membres, el Departament de Benestar Social i Família podria atendre moltes de les seves problemàtiques, particularment les d'ordre econòmic i laboral, ordre psicològic i ordre social. També si podria implicar el Departament de Treball, creant oportunitats per als familiars mentre dura l'empresonament, i pel pres/a, un cop es produeix l'alliberament.

Però, sens dubte, al tenir la Generalitat assumides les competències executives en matèria penitenciària, la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia

Juvenil té molt a fer a l'hora de pal·liar les problemàtiques dels familiars dels presos/es. Tot el que fa referència a les condicions de vida dels presos, a l'atenció sanitària o al treball penitenciari, que tant afecten als presos/es, però també a les seves famílies, ha de ser radicalment optimitzat. Tot el que fa referència al contacte dels familiars amb la presó és, ara per ara i com hem pogut veure, senzillament desastrós. El tracte al familiar ha de ser escrupolosament respectuós, les esperes a la via pública eliminades, els espais dignes, la intimitat preservada. Cal facilitar el vincle del pres/a amb la seva família, proposant més permisos i llibertats condicionals, optimitzant horaris de visita, facilitant el contacte telefònic, etc. Totes aquestes qüestions i moltes altres no precisen ni tant sols canvis normatius, simplement depenen de la voluntat política de resoldre-les, de posar-hi remei urgentment. I fer-ho és un imperatiu.

També la resta d'organismes oficials tenen l'oportunitat d'aprofitar el nostre diagnòstic i prendre iniciatives que puguin pal·liar algunes de les problemàtiques descrites. Les Diputacions, els Consells Comarcals, però molt especialment els Ajuntaments per la seva proximitat amb el ciutadà/na, poden fer molt. Des de programes d'atenció específics per a familiars de presos/es dins dels seus serveis socials, passant per actes de sensibilització social que puguin disminuir els processos d'estigmatització i rebuig, fins atorgar ajuts de molt diversa índole o facilitar el transport als centres penitenciaris. Tots, doncs, hi tenen molt a fer.

Ara per ara, les percepcions dels afectats sobre els recursos existents són molt negatives. Els familiars tenen un desconeixement generalitzat de l'existència de recursos oficials, no saben on dirigir-se, no tenen informació i, en tot cas, se senten desbordats per un procediment burocràtic extens que dificulta la demanda de serveis destinats al recolzament del les persones empresonades i/o els seus familiars. D'altra banda, els recursos existents¹⁰⁸ són insuficients, poc resolutius i gens àgils. I per això, es veuen amb gran desconfiança. És cert que existeixen algunes associacions, fundacions i altres institucions d'iniciativa privada que ofereixen alguns recursos per als familiars¹⁰⁹. Tanmateix, aquestes organitzacions pateixen la manca de recursos humans i econòmics per continuar la seva tasca, a més de la dependència de subvencions per poder treballar. Per aquest motiu, se les hauria de dotar de més recursos. Però, de totes maneres, això no treu que, com acabem d'esmentar, són les administracions públiques les que han d'assumir la responsabilitat d'atendre les necessitats socials de les famílies.

---

¹⁰⁸ Els recursos oficials dels que poden disposar els familiars es concreten, fonamentalment, en els serveis socials penitenciaris integrats en el Sistema Català de Serveis Socials que s'organitzen provincialment en les Comissions Territorials d'Assistència Social Penitenciària, que depenen de la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

¹⁰⁹ Com ara assessorament i suport emocional als familiars, i algun tipus d'ajuts econòmics, jurídics, sociolaborals, psicològics, etc.

Pel que fa a nosaltres, després d'aquest estudi que presenta una panoràmica exhaustiva de les problemàtiques i necessitats dels familiars dels presos/es, ja pensem en el següent pas. Ens proposem tres objectius. En primer lloc, com a conseqüència de les percepcions dels familiars, volem fer una anàlisi detallada dels recursos existents específicament dirigits a les famílies de presos/es. En segon lloc, un cop contrastats aquests recursos amb les problemàtiques i necessitats ara detectades, elaborar un conjunt de propostes d'intervenció dirigides als diferents àmbits competencials. I, per últim, elaborar una guia per a familiars de presos/es que els permeti estar més orientats respecte del que hi ha i el que poden fer.

Per últim, dir que realitzar aquest treball ha estat, malgrat laboriós, enormement gratificant. Ho ha estat per la dinàmica de l'equip. Ho ha estat pel fet de ser un intent de donar llum a un problema no percebut. I ho ha estat per donar-li la veu als familiars, concretament a les dones, no per estudiar-les a elles sinó per fer-les audibles aportant la seva experiència d'angoixa, de patiment. Elles doncs, encara que des de l'anonimat, també són coautores.

***

ANNEX

INSTRUMENTS METODOLÒGICS

ENTREVISTA FAMILIARS (EF)

BLOC 1 DADES CENSALS

Persona entrevistada.

- Vincle amb la persona presa:
- Edat:
- Professió / Ocupació:
- Municipi en el que viu:
- Nacionalitat:

Persona presa.

- Edat:
- Nacionalitat:
- Número de fills/es:
- Número de germans/es:
- Presó en la que es troba (o en la que ha estat):
- Situació penitenciària:
- Temps que fa que està (o que ha estat) empresonat/da:
- Temps aproximat que li resta:
- Si és el cas, temps que porta fora de la presó:
- Gaudeix de permisos? De quin tipus?:

BLOC 2 JURÍDIC / PENAL / PENITENCIARI

Contacte i Comunicacions

1. Visites.

- Número de visites (per mes o per any):
- Qui realitza les visites?:
- Quan temps utilitza per a poder realitzar la visita? (inclosos desplaçament, esperes...):
- Mitjà de transport utilitzat habitualment:
- Teniu problemes o dificultats per anar a visitar al vostre familiar? (permís de treball, salut, fills/es, economia, etc.)
- Quina és la motivació fonamental per a realitzar les visites? (*emocional, logístic, legal...*)
- Resulten satisfactòries aquest tipus de visites? Per què?

- Què hauria de millorar-se?

2. Vis a Vis Familiar.

- El vostre familiar, realitza vis a vis familiar?
- Amb quina freqüència?
- Amb qui?
- Quina opinió us mereixen les instal·lacions que utilitzen els familiars?

3. Vis a Vis Íntim.

- El vostre familiar, realitza vis a vis íntim?
- Amb quina freqüència?
- Amb qui?
- Com valoreu en aquests tipus de contactes, les condicions ambientals d'higiene, intimitat i respecte cap a la vostra persona?
- El dia i horari d'aquestes comunicacions s'adequa a les vostres conveniències?

4. Comunicacions telefòniques i per correu.

- Freqüència de comunicacions telefòniques o per correu:
- En cas de que vostè tingués la necessitat de contactar de forma urgent amb el seu familiar sap com hauria o podria fer-ho?

Informació

5. Compreneu bé els documents vinculats a l'empresonament del vostre familiar?.

- Us sentiu ben informats sobre la seva **situació jurídica i penal** (duració de la condemna, causes pendents, responsabilitat civil, progressió de grau, etc.)?
- Qui i quan us ha donat la informació?
- Us heu sentit ben defensats? ¿i ara?

6. Us considereu ben informats sobre tot el que fa referència a les formes de **comunicació** amb el vostre familiar (drets de visita, permisos, entrada de paquets, etc.)? Qui i quan us ha donat la informació?

7. Us considereu ben informats sobre les **activitats dins del centre penitenciari** (possibilitats de treball, cursos de formació, programes de reeducació, activitats lúdiques, etc.)? Qui i quan us ha donat la informació?

Drets

8. Considereu que es respecten els drets del vostre familiar empresonat/da? Per què?.

9. Considereu que es respecten els vostres drets com a familiar d'una persona presa? Per què?

10. Considereu que el tracte que vostè rep del personal i direcció del centre és correcte?

11. Davant qualsevol queixa o suggeriment per la vostra part, us heu sentit ben defensats?

BLOC 3   ECONÒMIC / LABORAL / SANITARI

12. Podeu explicar breument la vostra situació familiar abans i després de l'empresonament?

- Com a familiar, quins diries que són les principals conseqüències que ha ocasionat l'empresonament del vostre familiar?.
- Quins problemes concrets ha comportat (econòmics, laborals, de salut...)?
- Com heu compensat aquests problemes (ajuts externs, reducció del nivell de vida, increment de la seva activitat laboral...)?

13. Ha tingut el vostre familiar la possibilitat de treballar dins la presó?

- En cas afirmatiu: Us ajuda el vostre familiar econòmicament amb les despeses familiars? En cas afirmatiu, amb quina quantitat?
- En cas negatiu: Us costa diners el manteniment del vostre familiar a la presó? En caso afirmatiu, quant li ingresseu?
- En cas de que el vostre familiar treballi a la presó, quan guanya?

14. Té el vostre familiar algun problema de salut?.

- Considereu que està ben atès?
- Us mereix confiança la assistència sanitària i el tractament de drogedependències que es realitza dins el centre penitenciari?

15. Quin tipus de problemes penseu que pot haver quan el vostre familiar recuperi la llibertat?

BLOC 4   SOCIO-CULTURAL / FAMILIAR / PSICOLÒGIC

16. ¿Com us va afectar (a la família) l'empresonament del vostre familiar?

- Quines conseqüències familiars va tenir?.
- Ho heu superat?. Vau rebre algun ajut per superar-ho?
- I ara? Com ho viviu?.
- L'empresonament, ha canviat la vostra vida? ¿En quins aspectes?.

17. Com va reaccionar el vostre entorn social (coneguts/des, amics/gues, familiars, etc.) quan es produí l'empresonament?

- I ara?

18. Com veieu al vostre familiar empresonat, com creieu que es troba?

- Quins diries que són els seus principals problemes?
- Com li afecten?
- Com us afecten a vosaltres?
- Com afecten a la vostra relació amb ell/a?

19. En cas de tenir fills/es menors d'edat,

- Com ho han viscut, com els hi ha afectat, com els hi heu explicat, quin tipus de sentiments creieu que els hi ha generat?
- Quin assessorament heu tingut per a tractar aquesta situació?
- Heu dut o pensat en dur als fills/es de visita a la presó? com ha anat?

20. Si el teu familiar ja està sortint de la presó

- Com han sigut aquestes sortides?
- Quins problemes hi ha hagut?

21. Com creu que serà tot quan ell recuperi la llibertat?

BLOC 5 RECURSOS

22. Heu anat a demanar ajut a alguna institució?

- A quina/es? Per què?
- Quina resposta heu obtingut?

23. Rebeu algun tipus d'ajut econòmic i/o social d'alguna institució?.

- Quin tipus d'ajut?
- De qui?
- Si és econòmica, de quina quantitat?
- Com ho valoreu?

24. Rebeu algun tipus d'ajut per part de familiars i/o amics/gues.

- Quin tipus d'ajut?
- De qui?
- Si és econòmica, de quina quantitat?
- Com ho valoreu?

BLOC 6. PREGUNTES FINALS

Llavors, davant tots aquests problemes i dificultats,

25. Quines considereu que són les vostres principals necessitats?

26. Què penseu que podria fer-se per a reduir aquests problemes i per a cobrir aquestes necessitats?

AUTOINFORME PER A FAMILIARS (AIF)

Som membres de l'Observatori del Sistema Penal i Drets Humans (OSPDH) de la Universitat de Barcelona, que en el 2004 va publicar un llibre sobre les problemàtiques de l'empresonament, que du el títol de *L'empresonament a Catalunya*.

Ara estem realitzant una investigació titulada *Les repercussions de l'empresonament sobre l'entorn familiar*, és a dir, un estudi de les dificultats amb que es troben les famílies arrel de l'empresonament d'un/a dels seus membres- I volem donar un especial protagonisme a les dones, siguin companyes, mares o filles de persones empresonades.

Per això, i per a completar la informació que ja tenim amb testimonis d'afectats, et demanem que ens responguis a dues qüestions generals:

- 1) Que ens expliquis els diferents **problemes** relacionats amb l'empresonament del teu familiar.
- 2) Davant aquests problemes, que ens indiquis quines són les vostres **principals necessitats**.

L'extensió és lliure, utilitza tant espai com precisis.

Si vols, pots incloure exemples de situacions concretes.

Si ho desitges, poden ajudar-te a respondre els teus familiars o amics.

Disposes d'aproximadament una setmana per a realitzar-lo. Així que pots anar afegint coses segons se t'ocorren. No et preocupis per l'ordre.

Per suposat, les respostes són anònimes, només ens calen algunes dades que ens permetin entendre millor les teves respostes. Són les següents:

DADES CENSALS

Persona entrevistada.

- Vincle amb la persona presa:
- Edat:
- Professió / Ocupació:
- Municipi en el que viu:
- Nacionalitat:

Persona presa.

- Edat:
- Nacionalitat:
- Número de fills/es:
- Número de germans/es:

- Presó en la que es troba (o en la que ha estat):
- Situació penitenciària:
- Temps que fa que està (o que ha estat) empresonat/da:
- Temps aproximat que li resta:
- Si és el cas, temps que porta fora de la presó:
- Gaudeix de permisos? De quin tipus?:

Contacte.

- Número de visites (per mes o per any):
- Durada mitja de les visites?:
- Qui realitza les visites?:
- Realitza vis a vis? Amb quina freqüència?
- Amb qui?
- Temps triga en arribar a la presó:
- Mitjà de transport utilitzat habitualment:
- Freqüència de comunicacions telefòniques o per correu:

Moltes gràcies per la teva col·laboració.

Indica-li a qui t'ha proporcionat aquest document si, un cop finalitzat l'estudi, desitges que t'ho notifiquem per a que puguis accedir-hi.

OSPDH.

ENTREVISTA i AUTOINFORME PER A PROFESSIONALS (EP i AIP)

Som membres de l'Observatori del Sistema Penal i Drets Humans (OSPDH) de la Universitat de Barcelona, que en el 2004 va publicar un llibre sobre les problemàtiques de l'empresonament, que du el títol de *L'empresonament a Catalunya*.

Ara estem realitzant una investigació titulada *Les repercussions de l'empresonament sobre l'entorn familiar*, és a dir, un estudi de les dificultats amb que es troben les famílies arrel de l'empresonament d'un/a dels seus membres. Per això, i donada la teva experiència professional en aquest àmbit, et demanem que ens responguis a tres qüestions generals. Aquestes tres qüestions són:

1) RELACIÓ DE PROBLEMÀTIQUES

Es tracta de conèixer les problemàtiques de les famílies. Siguin del tipus que siguin (econòmiques, legals, penitenciàries, psicològiques, etc.). Si pots, jerarquitzza-les segons la seva importància.

2) RELACIÓ DE PRINCIPALS NECESSITATS

Quines consideres que són les principals necessitats?

3) SUGGERIMENTS

Se t'ocorren o coneixes experiències d'altres llocs que puguin servir per a pal·liar els problemes, per a cobrir aquestes necessitats?

L'extensió és lliure, utilitza tant espai com precisis.

A més de relacionar problemes i necessitats, si pots, tracta d'argumentar-los. Si ho desitges, pots també incloure exemples de situacions concretes.

Disposes d'aproximadament quinze dies per a realitzar-lo. Així que pots anar afegint coses segons se t'ocorren.

Per suposat, les respostes són anònimes. Únicament precisem saber el teu rol professional. De totes maneres, si per la teva contribució desitges aparèixer en l'estudi com a professional informant, fes-nos-ho saber. Alhora, indica-li a qui t'ha proporcionat aquests document si, un cop finalitzat l'estudi, desitges que t'ho notifiquem per que puguis tenir-hi accés.

ROL PROFESSIONAL: _____

Moltes gràcies per la teva col·laboració.

OSPDH.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Ajuntament de Barcelona (2005), *Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona*.
www.bcn.es/estadistica/catala/dades/anuari/index.htm
- Almeda, E. (2001), Particularidades de las cárceles de mujeres: un enfoque de género. *Panóptico*, nº 2, 135-154.
- Almeda, E. (2002), *Corregir y Castigar. El ayer y hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona: Edicions Bellaterra
- Almeda, E. (2003), *Mujeres encarceladas*. Barcelona: Ariel.
- Azaola, E. (1996), *Las mujeres Olvidadas*. México: El colegio de México.
- ASAPA (2003), A mí también me tienen presa. *Mujeres Preocupando*, 5.
- Balot, J. (2003), *La injusticia entre reixes*. Barcelona: Editat per Cristianisme i Justícia.
- Baratta, A. (1986), *Criminología Crítica y crítica del Derecho Penal. Introducción a la sociología jurídico-penal*. México: Siglo XXI.
- Beltrán, E., Maqueira, V. (Eds) (2001), *Feminismos. Debates teóricos contemporáneos*. Madrid: Alianza Editorial.
- Benería, L. (2005), *Género, desarrollo y globalización*. Barcelona: Hacer.
- Bergalli, R. (1983), Perspectiva sociológica: sus orígenes. En Bergalli, R, Bustos Ramirez, J i Miralles, T., *El pensamiento criminológico: Un análisis crítico*. (pp.91-107). Barcelona: Ed. Península.
- Bergalli, R. (1996), *Control social punitivo*. Barcelona: M.J.Bosch.
- Bergalli, R. (Coord.) (2003), *Sistema penal y problemas sociales*. Valencia: Tirant lo Blanc.
- Bodelón, E. (2003), Género y sistema penal: los derechos de las mujeres en el sistema penal. En Bergalli, R., *Sistema penal y problema sociales*. Valencia: Tirant lo Blanc.
- Bruner, J. (1991), *Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva*. Madrid: Alianza Editorial.
- Bukstell, L.H. y Kilmann, P.R. (1980), Psychological Effects of Imprisonment on Confined Individuals. *Psychological Bulletin*, Vol. 88 (2), 469-493.

- Caballero, J.J. (1986), El mundo de los presos. En Jiménez Burillo, J. y Clemente, M. (Comps.), *Psicología social y sistema penal* (pp.269-301). Madrid: Alianza Ed.
- Campelli, E., Faccioli, F., Giordano, V., Pitch, T. (1992), *Donne in carcere (Ricerca sulla detenzione femminile in Italia)*. Milano: Feltrinelli.
- Carlen, P. (1998), *Sledgehammer. Women's Imprisonment at the Millenium*. Londres: Macmillan.
- Carrasco, C. (1999), *Mujeres y economía*. Barcelona: Icaria, Barcelona.
- Carrión, P., Cubero, M. (2004), *La ciutat oculta: recull d'experiències de la Coordinadora contra la Marginació de Cornellà*. Cornellà del Llobregat: Col.lecció l'Avenç de Cornellà.
- Clemmer, D. (1958), *The Prison Community*. New York: Rinehart & Winston. (Orig. 1940).
- Cohen, S. & Taylor, L. (1972), *Psychological Survival. The experience of Long-tem Imprisonment*. England: Middlesex.
- Consell de Justícia de Catalunya (2005), La justicia gratuita. Document de treball nº 13. A Departament de Justícia, *Llibre Verd de l'Administració de Justícia. Documents de Treball*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Cordovani, L. (1996), Di carcere si puo' morire. *Sempre*, 1996, N°5, 4-7.
- Cruells, M., Igareda, N. (2005), *Mujeres, integración y prisión*. Barcelona: Aurea Editores.
- De Leo, G. (1981), Rapporti circolari fra le figure professionali degli operatori . En Serra C. (a cura di): *Devianza e difesa sociale*. Milano: Franco Angeli
- Dona i Presó (1995), *Presó i Dona*. Barcelona: El crit de l'òliba.
- Equipo Barañí (2000), *Mujeres gitanas y Sistema Penal*. (Informe Barañí. Iniciativa DAPHNE de la Comisión Europea. Madrid) (Disponible també a: www.web.jet.es/gea21/)
- Ferrajoli, L. (1985), Il diritto penale minimo. *Dei Delitti e delle Pene*, nº 3, 493-524.
- Ferrajoli, L. (1989), *Diritto e Ragione. Teoria del Garantismo Penale*. Roma: Laterza.
- Foucault, M. (1986), *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo XXI (Orig. 1975).
- García Ferrando, M.; Ibáñez, J. y Alvira, F. (Comps.) (1986), *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación*. Madrid: Alianza.
- García, J. (1987), La prisión como organización y medio total de vida. *Revista de Estudios Penitenciarios*, 238, 33-45.
- García, J. (1988), Efectos de la vida en prisión: investigación e intervención. En Generalitat de Catalunya, *Presó i Comunitat* (pp.135-163). Barcelona: Departament de Justícia. Centre d'Estudis i Formació.
- García-Borés, J. (1993), *La finalidad reeducadora de las penas privativas de libertad en Catalunya. Análisis crítico-evaluativo*. [Tesis Doctoral. Microfitxa núm. 2868, 1996]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- García-Borés, J. (1995a), Captar lo que se vive: dos ejemplos de acercamiento. Técnicas de Historia de Vida y de Refrendación de Texto. *Revista de Psicología Social Aplicada*, Vol. 5 ½ (Monográfico sobre Métodos Cualitativos en Psicología Social), 57-73.
- García-Borés, J. (1995b), La cárcel. En Aguirre, A. y Rodríguez, A. (Eds), *Patios abiertos y patios cerrados. Psicología Cultural de las instituciones* (pp.93-117). Barcelona: Editorial Boixareu.
- García-Borés, J. (1997), La evaluación psicológica en las penas privativas de libertad. En Dobón, J. y Rivera, I. (Coords.), *Secuestros institucionales y derechos*

- humanos: La cárcel y el manicomio como laberintos de obediencias fingidas* (pp.151-166). Barcelona: M.J. Bosch.
- García-Borés, J. (2003), El impacto carcelario. En Bergalli, R. (Coord.), *Sistema Penal y Problemas Sociales* (pp.396-425). Valencia: Tirant lo Blanch Alternativa.
- García-Borés, J. i Serrano, J. (1992), Algunas implicaciones del carácter cultural del conocimiento: de la ilusión de neutralidad a la crítica sociocultural. Comunicación presentada en el III Encontro Luso-Espanhol de Psicologia Social de Lisboa.
- Generalitat de Catalunya (2005), *Memòria del Departament de Justícia de la Generalitat, any 2004*. www.gencat.net/justicia/departament/publicacions/lilibres/memories/memo04/index.htm
- Gergen, K.J. (1989), La psicología posmoderna y la retórica de la realidad. En T. Ibáñez (Coor.), *El conocimiento de la realidad social* (pp. 157-186). Barcelona: Sendai.
- Goffman, E. (1970a), *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu. (Orig. 1961).
- Goffman, E. (1970b), *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu. (Orig. 1963).
- Gonin, D. (1994), *Il corpo incarcerato*. Torino: Gruppo Abele.
- Harrè, R. (1994), *L'uomo sociale*. Milano: Raffaello Cortina.
- Ibáñez, T. (1989), *El conocimiento de la realidad social*. Barcelona: Sendai.
- Ibáñez, T. (1995), Ciencia, retórica de la “verdad” y relativismo. *Archipiélago*, 20, 33-40.
- Iñiguez, L. y Antaki, CH. (1998), Análisis del discurso. *Anthropos*, 177, 59-66.
- Irwin, J.; Cressey, D. (1962), Thieves, convicts and the inmate culture. *Social Problems*, 10, 142-178.
- Juliano, D. (2004), *Excluidas y marginadas*. Madrid: Ed. Càtedra.
- Kaufmann, H. (1979), *Criminología. Ejecución penal y terapia social*. Buenos Aires: De Palma. (Orig. 1977).
- Larrauri, E. (1991), *La herencia de la criminología crítica*. Madrid: Siglo XXI.
- Manzanos, C. (1987), *Prisión y sociedad en Euskadi. Estudio sociológico sobre el proceso el proceso de transferencias en materia penitenciaria para la Comunidad Autónoma Vasca*. Oñati: Instituto Vasco de Administración Pública.
- Manzanos, C. (1991), El sistema de dominación carcelario y sus efectos desocializadores. En Instituto Internacional de Sociología Jurídica de Oñati, *Sociology of Penal Control Within the Framework of the Sociology of Law* (pp.195-231). Vitoria-Gasteiz: Oñati I.I.S.L.
- Manzanos, C. (1992), *Cárcel y marginación social*. Donostia: Editorial Garkoa.
- Manzanos, C. y Balmaceda, J. (2003), *Situación cárceles de mujeres en el país vasco*. Vitoria-Gasteiz: Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- Matthews, R. (2003), *Pagando tiempo. Una introducción a la sociología del encarcelamiento*. Barcelona: Bellaterra. Trad. A. Piombo (Original en anglès, 1999).
- Matza, D. (1976), *Come si diventa devianti*. Bologna: Il Mulino.
- McCorkle, LL.W. & Korn, R.R. (1964), Resocialization within walls. *Readings in criminology and penology*, 519-562.
- Melossi, D. y Pavarini, M. (1987), *Cárcel y Fábrica: Los orígenes del sistema penitenciario (siglos XVI-XIX)*. México: Siglo XXI. (Orig. 1977)

- Ministero di Grazia e Giustizia (1976) Il suicidio nelle carceri. Indagine preliminare sui suicidi consumati e tentati dal 1960 al 1969 in *Quaderni dell'Ufficio studi e ricerche della Direz. Gener. Degli II.PP* N° 11
- Naredo, M., Pernas, B. (2001), Proyecto Barañi: mujeres gitanas y sistema penal, *Panóptico*, nº 2, 2001, 154-173.
- Olmo, del. R.. (1998), *Criminalidad y criminalización de la mujer en la región andina*, Caracas: Nueva Sociedad.
- OSPDH (2004), *L'empresonament a Catalunya*. Barcelona: Edicions de 1984.
- OSPDH (2005), *El populisme punitiu*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Regidoria de Dona i drets Civils.
- Pagés, A. (1988), Fenomen d'adaptació al medi obert: una experiència a la S.O. de Lleida I. En Generalitat de Catalunya, *Presó i Comunitat* (pp.249-254). Barcelona: Departament de Justícia, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.
- Pàmies, T. (1975), *Dona de pres*. Barcelona: Proa.
- Pavarini, M. (1988), *Control y dominación. Teorías criminológicas burguesas y proyecto hegemónico*. México: Siglo XXI. (Orig. 1980).
- Pérez, E. y Redondo, S. (1991), Efectos psicológicos de la estancia en prisión. *Papeles del psicólogo*, 48, 54-57.
- Pitch, T. (2003), *Un derecho para dos*. Madrid: Editorial Trotta.
- Ribas, N., Almeda, E., Bodelón, E. (2005), *Rastreando lo invisible. Mujeres extranjeras en las cárceles*. Barcelona: Anthopos.
- Ricci A., Salierno, G. (1976), *Il carcere in Italia*. Torino: Einaudi 4ed.
- Ríos, J., Cabrera, P.J. (1998), *Mil voces presas*. Madrid: Universidad de Comillas.
- Rivera Beiras, I. (1996), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*. Barcelona: J. J. Bosch.
- Rivera Beiras, I., Silveira, H, Bodelón, E., Recasens, A., (Coords.) (2006), *Contornos y Pliegues del Derecho. Homenaje a Roberto Bergalli*. Anthopos: Barcelona.
- San Eustaquio, L. (1987), El lenguaje de los marginados I. *Revista de Estudios Penitenciarios*, 238, 119-138.
- Sancha, V. (1986), Lugar de control y delincuencia. *Revista de Estudios Penitenciarios*, 236, 153-158.
- Serra, C. (1994), *Il Castello San Giorgio e il drago*. Roma: Ed. SEAM
- Shweder, R.A. (1984), Preview: a colloquy of culture theorist. In R.A. Shweder and R.A. Levine, *Culture Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Sykes, G. (1958), *The society of captives*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, S.J., Bogdan, R. (1986), *Introducción a los métodos cualitativos*. Buenos Aires: Paidós.
- Thomas, C.H.; Petersen, D. & Zingraff, R. (1978), Structural and social psychological correlates of Prisonization. *Criminology*, 16, 383-393.
- Torns, T. i Carrasquer, P. (1999), El perquè de la reproducció. *Papers* 59, 99-108.
- Valverde Molina, J. (1997), *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*. Madrid: Ed. Popular.
- Villota, P. (Ed.) (2004), *Globalización y desigualdad de género*. Madrid: Ed. Síntesis.
- Wheeler, S. (1961), Socialization in correctional communities. *American Sociological Review*, 26, 679-712.
- Wheeler, S. (1971), Socialization in correctional institutions. En Goslin, D.A. *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally Co.

Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 Espanya

Sou lliure de:

- copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra

Amb les condicions següents:

Reconeixement. Heu de reconèixer els crèdits de l'obra de la manera especificada per l'autor o el llicenciador.

No comercial. No podeu utilitzar aquesta obra per a finalitats comercials.

Sense obres derivades. No podeu alterar, transformar o generar una obra derivada d'aquesta obra.

- Quan reutilitzeu o distribuïu l'obra, heu de deixar ben clar els termes de la llicència de l'obra.
- Alguna d'aquestes condicions pot no aplicar-se si obteniu el permís del titular dels drets d'autor.

Els drets derivats d'usos legítims o altres limitacions reconegudes per llei no queden afectats per l'anterior

Això és un resum fàcilment llegible del text legal (la llicència completa) disponible a:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/legalcode>